

DIE TOESTAND, VERSPREIDING EN VERBROKKELING  
VAN DIE

HOTTENTOTSTAMME IN SUID - AFRIKA.

1652 - 1713.

deur

H. J. LE ROUX.

Verhandeling ingehandig ter verkryging van die  
M.A.-Graad aan die Universiteit van Stellenbosch .

DATUM: 25 Oktober, 1945.

I N H O U D.

HOOFSTUK I.

INLEIDING TOT DIE VERSKILLENDE STAMME.....p. 1-23

1. Die "Groot Trek" van die Hottentots en hul vestiging  
in Suid-Afrika.....p.1.

2. Die Hottentots in Aanraking met die Boesmans..... 5

3. Die Hottentotstam, sy Ontstaan en Samestelling..... 9

4. Stam- en Groepname by die Hottentots..... 13

5. Die bestuurlike Organisasie by die Hottentots..... 15

6. Grensreelings by die Hottentots..... 22

HOOFSTUK II

DIE HOTTENTOTSTAMME VANAF DIE KAAP TOT AAN DIE OLIFANTSRIVIER. 24-66

I. DIE GORINGHAIQUAS OF KAAPSE STAM..... 24

1. Die Goringhaicona of Strandlopers..... 24

2. Die Verband tussen Strandlopers en ander Hottentots.... 27

3. Die Groep onder Ankaisoa.....; 32

4. Die Gorachouquas of Tabakdiewe..... 34

5. Die Landverhuising van die Gorachouquas..... 38

6. Die Goringhaiquas..of Kaapmans..... 40.

7. Kaart I.

II. DIE COCHOUQUAS OF "RECHTE SALDANHARS" .....46.

1. Eerste aanraking met die Blankes.....46.

2. Stamindeling en Kapteins.....48

3. Getalsterkte en Veebesit.....54

4. Trekgebied.....56

5. Agteruitgang by die Cochouquas.....57

III. DIE CHARIGURIQUAS of GRIGRIQUAS.....59

1. Eerste aanraking met en verhouding tot die Blankes...59

2. Stamindeling en Kapteins.....61.

3. Getalsterkte en Veebesit.....63

4. Trekgebied.....64

## HOOFSTUK III.

### DIE NAMAQUAS OF NAMA OF NAMANA.

67-104

I. DIE KLEIN NAMAQUAS.....	67
1. Die Stam word deur die Blankes opgespoor.....	67
2. Stamindeling en Kapteins.....	72
3. Getalsterkte en Veebesit.....	76
4. Trekgebied.....	79
5. Verskille tussen Namaquas en die Kaapse Hottentots..	82
6. Verhouding van die Klein Namaquas tot die Blankes...	88
II. <u>DIE GROOT NAMAQUAS.</u>	90
1. Ontdekking van en Kennismaking met die Stam	90
2. Stamindeling en Kapteins.....	92
3. Getalsterkte en Veebesit.....	96
4. Trekgebied.....	98.
5. Verbastering tussen die Groot Namaquas en Kaffers.	100
6. Die Groot Namaquas en die Boesmans.....	102.
7. Verhouding van die Groot Namaquas tot die Blankes...	102.

## HOOFSTUK IV.

### DIE HOTTENTOTSTAMME VANAF HOTTENTOTS-HOLLAND TOT AAN DIE GOURIEZRIVIER 104-144

I. DIE CHAINOUQUAS OF SOESWAS.....	104
1. Kennismaking met die Blankes.....	104
2. Stamindeling en Kapteins.....	106
3. Getalsterkte en Veebesit.....	116.
4. Trekgebied.....	119
5. Verhouding van die Chainouquas tot die Blankes.....	121
6. Die Landverhuising van die Chainouquas.....	122.
II. <u>DIE MESSEQUAS.</u>	124
1. Kennismaking met die Blankes.....	124
2. Stamindeling en Kapteins.....	125
3. Getalsterkte en Veebesit.....	127
4. Trekgebied.....	129.
5. Verhouding van die Messequas tot die Blankes.....	134
6. Beweerde Verskille tussen die Messequas en ander... Stamme.	137

III.	<u>DIE HANCUMQUAS OF HANCUMQUAR</u>	140
IV.	<u>DIE GOURIQUAS OF GOURISSE.</u>	143

HOOFSTUK V.

DIE HOTTENTOTSTAMME VANAF DIE GOURITZRIVIER TOT AAN DIE KEISKAMA

I.	<u>DIE ATTAQUAS.</u>	145
	1. Ontdekking van die Stam.....	145
	2. Trekgebied.....	146
	3. Betrekkinge tussen die Attaquas en die Hollanders.	148.
II.	<u>DIE OUTENIQUAS.</u>	149
	1. Die Stam raak bekend aan die Kaap.....	149
	2. Trekgebied.....	150.
	3. Die Betekenis van die Naam Outeniqua.....	152
III.	<u>DIE INQUAS.</u>	153
	1. Ontdekking van die Stam deur Schryver.....	153
	2. Die Hoofkaptein van die Inquas.....	155
	3. Getalsterkte en Veebesit.....	155
	4. Trekgebied.....	157
	5. Betrekkinge tussen die Inquas en die Hollanders..	160.
IV.	<u>DIE GAMTOURS OF GAMTOUSCH NATIE OF GAMTOBAQUAS.</u>	161
	1. Vermelding in die Offisiële Dokumente.....	161
	2. Getalsterkte en Veebesit.....	163
	3. Trekgebied.....	163
V.	<u>DIE DAMAQUAS.</u>	164
VI.	<u>DIE DAMASONQUAS.</u>	165
VII.	<u>DIE HOENGEYQUAS .</u>	166
VIII.	<u>DIE GONAQUAS.</u>	168
	1. Ontdekking van die Stam.....	168
	2. Stamindeling en Kapteins.....	170.
	3. Getalsterkte en Veebesit.....	172
	4. Trekgebied.....	174



5. Betrekkinge tussen die Gonaquas en die Kaffers.....176
6. Die Invloed van die Kaffers op die Gonaquas.....177
7. Kaart II.

## HOCFSTUK. VI.

### DIE VERBROKKELING VAN DIE HOTTENTOTSTAMME..... 181

#### I. VERLIES VAN WEIVELDE. 182

1. Die Hottentots\* verloor die Kaapse Skiereiland.....182
2. Uitbreiding van die Blankes op die Kusvlakte vanaf Valsbaai tot Saldanabaai.....185
3. Uitbreiding oorskry die Kusreeks en betree die Binneland.....189

#### II. VERLIES VAN BEESTE EN SKAPE. 192

1. Belangrikheid van Beeste en Skape vir die Hottentot 192
2. Die Ruilhandel met die Kompanjie.....194
3. Die Ruilhandel met die Vryburgers.....200
4. Die Rol van Misdadigers, Moordenaars en Deserteurs 212
5. Die Rol van die Amptenare.....215
6. Die Rol van Sterk Drank, Tabak en Sierade by die Ruilhandel.....219
7. Verlies van Vee deur Siektes, Boesmansooftogte en Onderlinge Twiste.....223

#### III. VERLIES VAN MENSELEWENS DEUR AANSTEEKLIKE SIEKTES.226

1. Aansteeklike Siektes tydens die 17de eeu.....226
2. Die Pokke-Epidemie van 1713.....232.

#### LITERATUUR EN BRONNENLYS.....236.

INLEIDING TOT DIE VERSKILLENDE STAMME.

1. Die "Groot Trek" van die Hottentots en hul vestiging in S. Afrika

Wat betref die oorsprong van die Hottentots as ras, en hul woongebied voordat hul na die suidelike deel van Afrika verhuis het, was tot onlangs baie min bekend. Die oorsaak hiervoor moet eerstens gesoek word in die feit dat by hierdie mense, met hul uiters lae kultuurpeil, daar geen doeltreffende begrip van tyd-rekenkunde bestaan het nie, en dat hul nie oor die nodige middele beskik het om die oorlewering van die voorgeslagte te bewaar nie. Van die nuwejaar, skryf Thunberg, het die Hottentots geen begrip nie, en hul neem ook nie die minste notisie van die veranderings van die natuur nie. Al wat hul opmerk, is dat die boldraende plante jaar na jaar opkom, blom en vergaan en volgens hierdie almanak bereken hul hul ouderdomme. Dit is gevolglik nodeloos om 'n Hottentot se ouderdom te probeer vasstel, of om na antieke oorblyfsels of monumente by hulle te soek, om uit te vind hoe lank hul die land bewoon of waarvandaan hulle oorspronklik gekom het. Hierdie mense weet nóg die oorsprong nóg die rede vir die seremonies en gebruike wat by hulle in swang is, en min van hulle kan 'n verslag gee van enigiets wat voor hul vader se tyd gebeur het! <sup>1</sup>.

'n Tweede rede waarom dit so lank geneem het om iets insake die herkoms van die Hottentots vas te stel, is omdat alle ou dokumente op hierdie punt swyg soos die graf. Nóg die Portugese, nóg die Hollanders wat aanvanklik met hierdie inboorlinge in aanraking gekom het, het die minste belangstelling in hul vroeëre geskiedenis getoon, met die gevolg dat waarnemings wat in hierdie verband waardevol kon gewees het, nooit doelbewus gedaan is nie, en dus vir latere navorsing verlore gegaan het.

---

1. Thunberg: Travels 11 ; p.p. 197 - 198.

So byvoorbeeld het die Hollanders nooit enige twyfel geheg aan die bewering van die Hottentots dat die land aan die Kaap uitsluitlik aan hulle behoort; en dat hierdie land "haer van allen eeuwen eÿgen toegecomen had"<sup>2</sup>. Hoe min belangstelling die Hollanders werklik in die oorsprong en lewensomstandighede van die inboorlingrasse aan die Kaap gestel het, blyk ook daaruit dat hul vir baie jare nie eers 'n duidelike rasseverskil tussen Hottentots en Boesmans gewaar het nie. Hulle beskou die Boesmans eenvoudig as Hottentot-rowers of vrybuiters<sup>3</sup> wat alle gesag afgewerp het, en dis eers in die tagtiger jare van die 17de eeu wat die besef dat Hottentots en Boesmans twee aparte rasse is, begin deurdring<sup>4</sup>. Selfs hierna is geen ernstige poging aangewend om besonderhede insake die ontstaan van die twee rasse na te spoor nie.

Dit is eers teen die einde van die 19de eeu wat hierdie vraagstuk volgens wetenskaplike metodes benader is, en 'n nuwe lig gegooi is op die herkoms en verhuisings van die inboorlingrasse in Suid-Afrika. Alhoewel die idee vroeër bestaan het, was dit Stow wat afdoende bewyse gelewer het dat die Boesmans in die gryse verlede, en vir 'n baie lang tydperk, die enigste bewoners van die Suidelike deel van Afrika was, en dat die Hottentots niks anders as indringers van 'n betreklike resente datum was nie<sup>5</sup>. Of die Boesmans die aller-oudste inwoners van die suidelike kontinent was, is 'n ander vraag, wat vasstaan is dat hul die land bewoon het baie eene voordat die Hottentots hulself suidwaarts begeef het.<sup>6</sup>

Betreffende die oorsprong van die Hottentot-ras is navorsers egter gladnie eenstemmig nie. Een gevolgtrekking waartoe meer as een navorsers geleidelik is, is dat daar aanvanklik

---

2. V.K.3 Dagregister, 5:4:1660 p.566 en 5:5:1660, pp. 627-628 en C493 Uitg. Brwe: Van Riebeeck-Patria, 4:5:1660, p. 1145.

3. Godee-Molsbergen: Reizen 1, p. 48.

4. Theal: Hist. before 1795 11, p. 229.

5. Stow: The Native Races of South Africa, pp. 4-6.

6. Vir 'n bespreking van inwoners ouer as die Boesmans sien Schapera: Khoisan Peoples; pp. 26-29.

tussen Hottentot en Boesman 'n noue verwantskap bestaan het. Stow meen, "that both Hottentots and Bushmen may have decended from the same original stock"<sup>7</sup>, terwyl Schapera na 'n grondige bespreking van hierdie saak tot die slotsom geraak het dat: "The most plausible theory of the racial origin of the Hottentots may therefore be that they have sprung out of a mixture of the old Bushmen population of East Africa with an early immigration there of Hamites, who gave them their cattle and those peculiarities of language by which they are distinguished from the modern Bushmen"<sup>8</sup>.

Op die vraag waar hierdie wordingsproses plaasgevind het, is die antwoord in die algemeen dat dit erens in Sentraal of Oos-Afrika moes gebeur het. Stow meen dat die Hottentots voortgedryf deur 'n sterker ras as hulself, hul trek suidwaarts begin het vanaf die meer sentrale dele van die kontinent.<sup>9</sup> Theal weer noem Somaliland as moontlike ontstaansplek<sup>10</sup>, terwyl Schapera beweer dat die bloedvermenging, wat oorsaak was van die ontstaan van die Hottentots, moontlik in Oos-Afrika plaasgevind het.<sup>11</sup>

Sover dit nou moontlik is om uit die uiters skrale en legendariese geskiedenis van hierdie mense iets af te lei, skyn dit of hul oorspronklik gekom het uit die gebiede ten noorde van die Victoriameer, en suidwaarts tussen die Njassa- en Tanganjeka mere beweeg het. Op hierdie stadium, waarskynlik onder druk van 'n sterker ras van agter, swaai die trek in 'n westelike rigting dwars oor die hoë plateau van Sentraal-Afrika, tot hul die "groot waters" (d.i. die Atlantiese Oseaan) 'n paar grade suid van die ewenaar bereik. Van hier gaan dit in suidelike rigting al langs die weskus van Afrika totdat die suidpunt van

7. Stow: Op. Cit., p. 11.

8. Schapera: Khoisan Peoples, p. 43.

10. Theal: Ethograhpy, p. 83.

9. Stow: Op. Cit., p. 232.

11. Schapera: Op. Cit., p. 43

tussen Hottentot en Boesman 'n noue verwantskap bestaan het.

Stow meen, "that both Hottentots and Bushmen may have decended  
 from the same original stock"<sup>7</sup>, terwyl Schapera na 'n grondige  
 bespreking van hierdie saak tot die slotsom geraak het dat:

"The most plausible theory of the racial origin of the Hottentots  
 may therefore be that they have sprung out of a mixture of the  
 old Bushmen population of East Africa with an early immigration  
 there of Hamites, who gave them their cattle and those peculiarities  
 of language by which they are distinguished from the modern  
 Bushmen"<sup>8</sup>.

Op die vraag waar hierdie wordingsproses plaasgevind  
 het, is die antwoord in die algemeen dat dit erens in Sentraal  
 of Oos-Afrika moes gebeur het. Stow meen dat die Hottentots  
 voortgedryf deur 'n sterker ras as hulself, hul trek suidwaarts  
 begin het vanaf die meer sentrale dele van die kontinent.<sup>9</sup>  
 Theal weer noem Somaliland as moontlike ontstaansplek<sup>10</sup>, terwyl  
 Schapera beweer dat die bloedvermenging, wat oorsaak was van die  
 ontstaan van die Hottentots, moontlik in Oos-Afrika plaasgevind  
 het.<sup>11</sup>

Sover dit nou moontlik is om uit die uiters skrale  
 en legendariese geskiedenis van hierdie mense iets af te lei,  
 skyn dit of hul oorspronklik gekom het uit die gebiede ten noorde  
 van die Victoriameer, en suidwaarts tussen die Njassa- en  
 Tanganjeka mere beweeg het. Op hierdie stadium, waarskynlik  
 onder druk van 'n sterker ras van agter, swaai die trek in 'n  
 westelike rigting dwars oor die ~~hoë~~ plateau van Sentraal-Afrika,  
 tot hul die "groot waters" (d.i. die Atlantiese Oseaan) 'n paar  
 grade suid van die ~~oewenaar~~ bereik. Van hier gaan dit in suidelike  
 rigting al langs die weskus van Afrika totdat die suidpunt van

7. Stow: Op. Cit., p. 11.

8. Schapera: Khoisan Peoples, p. 43.

9. Theal: Ethnography, p. 83.

10. Stow: Op. Cit., p. 232.

11. Schapera: Op. Cit., p. 43

die wes- en suidkus van Suid-Afrika ingeryg.<sup>16</sup> As 'n mens nou in aanmerking neem dat hul totale getalsterkte by die aankoms van die Hollanders in die land tussen 40,000 en 50,000 gestaan het<sup>17</sup>; selfs al sou ons geloof heg aan die bewering van Sutherland dat hul getalle oor die 200,000 was<sup>18</sup>, dan blyk dit nog baie duidelik hoe uiters skraal hierdie enorme gebied bewoon was, en hoedat tussen die verskillende stamme groot oop gebiede moes gelê het, wat die trek-behoeftes van hierdie nomade bevredig het.

## 2. Die Hottentots in aanraking met die Boesmans.

In hul suidwaartse beweging het die Hottentots noodwendig in aanraking gekom met die ouer bewoners van die land - die Boesmans. Hierdie klein maar geharde barbare kon egter nie sonder meer aanskou dat hul beste jagvelde deur die vreemde indringers in besit geneem word nie, en 'n lang en bittere stryd het as gevolg hiervan ontstaan. Die Hottentots, danksy hul groter getalle en beter bewapening, het die Boesmans stadig maar seker uit hul oorspronklike jaggebiede gedruk, en hul verplig om skuiling te soek in die bergreekse wat naaste aan die kus geleë is. Vanuit hierdie rotsvestings het die Boesman met sy gifpyl en boog, en 'n besondere energieke natuur in sy voordeel, die lewe van die indringers op die vlaktes daaronder versuur, deur gedurige strooptogte op hul kuddes uit te voer, en hul vyande dus in die hartaar van hul bestaan te tref. Die Hottentots van hulle kant weer het die Boesmans as skadelike diere beskou, "die haer derhalven in alle gelegentheden vervolghden ende gevangen<sup>19</sup> crygende sonder genade doot sloegen ende voor de honden wierpen."

In hierdie toestand is die twee rasse aangetref by die stigting van die Blanke nedersetting aan die Kaap: Die Hottentots was in hoofsaak die bewoners van die kusvlaktes, terwyl hul van die binneland afgesny was deur 'n Boesmanringmuur wat die bergreekse en die droeër

16. Dit was net die Inquas wat enigsins ver van die kus in die binneland gewoon het.

17. Stow: Op. Cit. pp. 246-247 gee aan 40,000 as maksimum  
Theal: Hist. of S.A. before 1795 Vo. 11, p. 126 (45,000 tot 50,000)

18. Sutherland: South African Tribes, p. 325.

19. V.K. 1 Dagregister, 9:1:1653. Vgl. Theal, <sup>Ethnogr</sup> p. 87.

binnevlakte bewoon het, en van elke meentlike geleentheid gebruik gemaak het om tussen die Hottentots op die vlaktes in te dring. Dit was veral die geval langs die wes- en suid-weskus waar Sonqua-Boesmans tussen die Hottentotstamme gevind is deur Wintervogel,<sup>20</sup> Cruythoff,<sup>21</sup> Van Meerhof<sup>22</sup> en Van der Stel<sup>23</sup> op hul reise in Noordelike rigting. Verder vind ons die Ubiquas langs die berge, wat van Tulbagh tot aan Rivier-Sonder-End strek, 'n bergreeks wat dan ook sy oorspronklike benaming aan hulle ontleen het. Verder oos langs die suidkus waar die Hottentotstamme dikwels ver uitmekaar gewoon het, het die Boesmans nog dele van die kusvlakte behou, en tussen die Hottentots in gewoon. In 1669 tref Jerominus Cruse wat op 'n veeruiltog uit was 'n rowersvolk, "Obiquaas genaempt", kort anderkant Mosselbaai aan.<sup>24</sup> Noord van die Attaquas en tussen die Inquas het Sonquas hul verblyf gehad,<sup>25</sup> terwyl Beutler in 1752 "veele Damasonquas Hottentotten" in die buurte van die Boesmansrivier, digby die kus en tussen die Hottentotstamme, vind<sup>26</sup>. "Sonqua Kaffers" is opgemerk tussen Damaquas en die Gonaquas deur die vrybuiters party van 1702, terwyl plekname soos Boesmansrivier en Sapkammerivier (naby Uitenhage) verder bewys dat in die oostelike dele die Boesmans die land tussen die Hottentotstamme, en naby die see, bewoon het.

In verband met die doodstryd wat tussen die Hottentots en die Boesmans ontwikkel het, val daar egter twee uitsonderings op te merk. Ten spyte van die feit dat die twee rasse mekaar

20 V.K.1 Dagregister; 3:4:1655, pp. 899-900.

21 Godee-Molsbergen: Reizen 1, pp. 48-53, 56.

22. Godee-Molsbergen: Reizen 1, pp. 69-83.

23. Godee-Molsbergen: Reizen 1, pp. 147-150.

24. V.K. 36 Rapporte van Kommissarisse: J. Thyssen-Patria, 25:6: 1669, p. 206-7

25. Godee-Molsbergen: Reizen 111, pp. 114-117.

26. Theal: Bel. Hist. Dokumente, p. 28.

27. Maingard: The lost Tribes of the Cape, S.A.J. of Sc. Vol. 28, pp. 497-498.

~~Ten opyte van die feit dat die twee rasse mekaar~~ probeer uitroei het, skyn dit tog of die druk van omstandighede in sommige gevalle gelei het tot 'n soort van ooreenkoms waarby groepe Boesmans, óf in alliansie was met, óf in 'n posisie van onderhorigheid gestaan het tot die Hottentots. Tydens die Tweede-Hottentot-oorlog word melding gemaak van die Hottentot-<sup>28</sup>kaptein, Oedasoa, en die Sonquas "sý geallieerdes en onderhoriges". Drie jaar later word vanaf Hottentots-Holland berig ontvang dat 'n groep Obiquas, afhanklikes van Gonnema, drie burgers aan die Breederivier vermoor het.<sup>29</sup> In hierdie verband merk Kolbe op dat die Boesmans se hele lewensbestaan hul tot besonders geskikte soldate laat ontwikkel het, en as sulks was hul baie gesog by die Hottentots, "sodat 'er derhalven gene natie was die niet nevens hunne lands-kinderen Sonquas tot zoldaten had", en aangesien die land wat hul bewoon het, 'n uiters skrale lewensbestaan gebied het, "zoo dwingt de nood hen wel om het krygs-leven te verkiesen en zyn zý dikwýls blýde, als zý by andere natien dienst bekomen konnen, waarbý zý echter geen ander zoldý genieten dan dat men hen vryin het land laat wonen".<sup>30</sup> Dat hierdie verskynsels van onderhorige Boesmans by alle Hottentotstamme voorgekom het, val sterk te betwyfel, waar die verskynsel hom voordoen, is dit eerder die uitsondering as die reël. Die oorgrote deel van hierdie rowersras het in hul spelonkvestings, waar hul nagenoeg onaantasbaar was, 'n vry en onafhanklike bestaan gevoer. Bewys hiervan is die feit dat op herhaalde versoeke van die Kaapse Regering aan die Hottentots, om die Boesmans in hul gebied onder kontrole te hou, die Hottentot kapteins eenparig beweert het dat hul dit baie graag sou wou doen,<sup>31</sup> maar dat hul geen mag oor die rowers gehad het nie.

28. C.2. Resolusies, 11:7:1673, p. 741.

29. C.3. Resolusies, 26:3:1676, p. 79.

30 Kolbe: Beschrywing 1, p. 474

31. Theal: Hist. before 1795, 11, p. 229.

Vgl. Stow: Native Races, p. 236.



Die tweede uitsondering op die uitroeiproses wat die Hottentots teenoor die Boesmans gevolg het, was dat jong Boesmanmeide wat deur die Hottentots gevange geneem is, nie gedood is nie, maar as minderwaardige lede van die Hottentot families ingesluit is. <sup>32</sup> 'n Bruikbare vrou, al was dit nou 'n Boesmanvrou, was by die Hottentot 'n vername saak en daarom het Van Riebeeck reeds opgemerk dat: "Vrouwerovinge in den oorlogh onder alle dese volckeren seer in swangh gaet ende den grootsten ofte principaelsten buyt schynt te wesen." <sup>33</sup> Op hierdie manier het daar waarskynlik vanaf die eerste botsing tussen die tweerasse 'n bloedvermenging plaasgevind wat, alhoewel klein in die begin, aansienlike afmetings moes aangeneem het teen die tyd wat die Hottentots die Kaap bereik het. In hierdie rigting dui die herhaalde verklarings in die ou dokumente dat die Namaquas, wat nagenoeg die agterhoede van die Hottentot-trek gevorm het, en wie se aanraking met die Boesmans betreklik min was, "van lichgaem vry<sup>34</sup> groeter ende cloecker als die omtrent d~~e~~ Cabo waren." Van Meerhof, wat hierdie stam in 1661 ontdek het, se verslag is nog kleur-ryker waar hy die opperhoof van die Namaquas beskryf as: "een man gelyc<sup>35</sup> een reus", terwyl sy drie seuns "al soo cloeck van stature sijn als haer vader"<sup>1</sup> Dieselfde feit word in 1662, tydens die reis van P. Cruythoff, waargeneem, en "aengaende nue de Namaquas," so word aangeteken, "syn door de banck cloecker van gewas als de Serdienemans."<sup>36</sup>

Dat die Namaquas nou juis halwe reuse was, is sekerlik baie oordrewe, maar dat daar 'n groot verskil in liggaamsbou bestaan het, val nie te betwyfel nie.

32. Theal: Ethnography, p. 87

33. V.K. 2, Dagregister, 31:10:1657.

34. V.K. 36 Rapporte v. Kommissaris: Frisius-patria, 47:1661, p. 14

35. Godee-Molsbergen: Reizen I, p. 55

36. " " : " ", p. 94

Vgl. C.700 Mem. en Instr.: V. Riebeeck-Wagenaar, 5:5:1662, p. 87  
C700 Mem. en Instr.: Wagenaar -v Qualberg, 24:9:1666, p. 176.

Dat die kleiner liggaamsbou van die Hottentots nader aan die kaap aan 'n groter infiltrasie van Boesmanbloed toegeskryf kan word, is hoogs waarskynlik.

### 3. Die Hottentotstam, sy Ontstaan en Samestelling.

Daar is reeds op gewys hoe verskillende Hottentot-gemeenskappe, in dun verspreide formasie, al langs die kusdele van die land voorgekom het. Die hele lewensbestaan van hierdie inboorlinge het die ontstaan van aparte gemeenskappe in die hand gewerk. Hul was nanelik in die eerste plek afhanklik van hul kuddes, en dit het ruim weivelde 'n primere vereiste gemaak, met die gevolg dat die Hottentots nie in groot groepe bymekaar kon woon nie. Daar het dus gedurig 'n natuurlike skeidingsproses plaasgevind, met weiveld as eerste oorweging, en hierdie proses het gaandeweg gelei tot 'n ingewikkelde indeling <sup>in</sup> van krale, groepe en stamme.

Om die begrip - stam - presies te omskryf, is baie moeilik, omdat daar tussen die stam as sulks, en die samestellende dele (die groepe en krale), 'n hele reeks van verhoudingsinsake afhanklikheid en onderhorigheid bestaan het, tot waar 'n groep selfstandig genoeg was om alle bande met sy vorige stamgemeenskap te breek, en vir alle praktiese doeleindes self as 'n volmondige stam deur te gaan. Namate 'n groep dan, op soek na nuwe weiveld, verder die land ingeskuif het, het die bande wat hul voorheen met 'n ander gemeenskap verbind het baie gou verflou, en hoe groter die territoriale afsondering was, of waar 'n bergreeks skeiding gemaak het, hoe suiwerder was die verdeling wat plaasgevind het. Die nuwe gemeenskap het nou op 'n eie trekgebied aanspraak gemaak, waarop geen vreemdelinge geduld is nie; hul hoofman het as onafhanklike regeerder opgetree en hom niks meer van die ouer gemeenskap

laat voorskryf nie; sekere kenmerkende gebruike en selfs dialektiese verskille <sup>37</sup> het ontwikkel, en 'n nuwe stam met 'n eie opperhoof, ~~ma~~ eie trekgebied en 'n eie primitiewe regeringstelsel het ontstaan. Dit was dan die hoofindeling by die Hottentots, van die Namaquas aan die Oranjerivier tot by die Gonaquas aan die Keiskamma, toe die Hollanders in die tweede helfte van die 17de eeu met hul kennis gemaak het.

Binne elke afsonderlike stam het nou verdere skeiding plaasgevind, en wel om verskillende redes. Voor alles was dit weer die behoefte aan weiveld wat die saak in die hand gewerk het. Sodra 'n gemeenskap te groot geword het, is 'n swerm afgegooi, wat 'n eie kaptein gekry het, en 'n ent verder beweeg het om 'n nuwe bestaan te begin. Hierdie vorming van nuwe krale of dorpe het volgens Mentzel dikwels, <sup>38</sup> en selfs nog in sy tyd herhaaldelik, voorgekom. 'n Dergelike nuwe spruit het homself aanvanklik as 'n onderdeel van die moederstam, tot wie hul in 'n posisie van afhanklikheid gestaan het, beskou, maar die neiging was baie gou om in die rigting van volle onafhanklikheid te ontwikkel.

Van hierdie onderlinge verdeling lewer die Kaapse Hottentots in Van Riebeeck se tyd 'n baie mooi voorbeeld, omdat hul in nie minder as vier groepe verdeel was nie. Daar was (a) Die Goringhaikonas of Strandlopers onder hul hoofman <sup>39</sup> ~~Attohoemas~~, (b) Die Gorachouquas onder hul hoofman <sup>40</sup> Choro, (c) Die Goringhaiqua of Kaapmans onder Gogosoa, of die Vet Kaptein <sup>41</sup>, (d) 'n Bende onder leiding van Ankaisoa van wie die groepnaam nie gegee word nie, maar beskryf word as

37. Schapera: Khoisan peoples, p. 224

38. Mentzel: Description of the Cape I, V.R.S. Uitgawe IV, p. 37  
Vgl. Theal: Ethnography, p. 89

39 V.K. 2, Dagregister, 8:7:1658, p. 119.

40. C. 493 Uitg. Brwe.: Van Riebeeck-Patria, 5:3:1659, p. 920  
C. 700 Men & Instruktiën: V. Riebeeck-Wagenaar, 5:5:1662, p. 7

41 C.700 " " " " " p.77

"adherent van Gogosoa".<sup>42</sup> As ons nou hierdie samestelling begin ondersoek, vind ons dat volgens Hottentot getuienis, "niemandt als de Gorochoouquas ende Gogosoa ofte Caepmans Capiteyn ende eene Siginman genaempt Ankaisoa, ryck van schapen, hier omtrent woond<sup>43</sup>, welcke maer dit landt van de Caep alleen toequam." Dit blyk dus dat al die groepe aanspraak maak het op dele van die land rondom die Kaap. Dat Gogosoa egter die hoofaanspraakmaker was en dat die ander groepe hierdie senioriteit erken het, blyk uit die feit dat toe die Hottentots op 19 April 1672 die Kaapse gebied aan die Hollanders verkoop het, "den Hottentoosen Capitayn Mackkagou alias Schacher (seun en opvolger van Gogosoa) als erff heer van den lande"<sup>44</sup> die onderhandelings namens al die Kaapse groepe gevoer het, en behalwe 'T Tachou ("eerste persoon naest den Prins")<sup>45</sup> die koopkontrak alleen ondertaken het. 'n Ander punt van belang is dat toe die Hottentots, gedurende die winter van 1659, 'n poging aangewend het om die witman uit die land te drywe, bogenoemde vier groepe saamgestaan het, en as stam 'n verenigde front getoon het. Uit dit alles kan 'n mens aflei dat daar aan die Kaap oorspronklik een groep, namliek die Gorxinghaiquas, moes gewees het, dat hierdie groep mettertyd in vier afsonderlike groepe gesplits het wat alleen nog in groot sakk die prioriteit van die Gorxinghaiquas erken het, en alleen teen 'n gemeenskaplike vyand saam geveg het. Owerigens het elke groep sy eie gang gegaan en vir alle praktiese doeleindes heeltemal onafhanklik opgetree, en baie dikwels in stryd met mekaar, of met die hoofgroep, verkeer.<sup>47</sup>

Hierdie beeld van 'n stam wat in twee, drie of meer groepe verdeel was, is ook by ander stamme opgemerk.<sup>48</sup>

42. C. 493 Uitg. Brwe: V. Riebeek-Batavia, 4:6/1659, p. 1019.

43. V.K. 2. Dagregister, 2:7:1658, pp. 1077-1078.

44. C.2. Resolusies, 13:4:1672, p. 597.

45. Theal: Chronicles, p. 329 (Koopkontrak): Vgl. V.K. 2 Dagregister 15:11:1657, p. 652

46. C. 493 Uitgaande Brwe: V. Riebeek-Batavia, 4:6:1659, pp. 109-110

47. Theal: Hist. before 1795 II, p. 229.

48. Kolbe I, p. 482.

Die Cochoquas byvoorbeeld was ingedeel "in twee extraordinary<sup>d</sup> machtige vloed-ende vee rycke heerschappjen onder den oversten Ngonnoma ende Oedaso<sup>49</sup>a". 'n Dergelike verskynsel is in 1779 waargeneem, deur Hendrik J. Wikar, onder die Groot Namaquas. "Van deze heeft men agt of negen kralen met namen Sambdama, Camingo, Thabobe, Thajkoa en anderen meer die ieder zyn byzondere capitain heeft, dog alle tezamen gehoren onder den Thajkoa of grooten Capitains-kraal." 50

Dit was egter nie alleen behoefte aan lewensruimte wat die verdelingsproses binne die stam veroorsaak het nie, maar dis verder aangehelp deur die afwesigheid van 'n sterk onderlinge band wat hierdie barbare kon saambind. "The powerful religious sentiment which binds the people of a Bantu tribe so strongly to their ruler was altogether wanting in a Hottentot community" 51 Die stamregering van die Hottentots was gevolglik so swak dat dit skyn of die geringste oorsaak genoeg was om 'n stam in kleiner groepe te laat verdeel, en die enigste band wat by die Hottentots 'n gevoel van samehorigheid gewek het, was bloedverwantskap, daarom dat groeplojaliteit altyd sterker was as stamlojaliteit, en die kraalgroep die sterkste eenheid was wat ooit ~~by~~ <sup>deur</sup> hulle bereik ~~was~~ <sup>is</sup>. 52 Daar is dan ook heelwat getuienis van groepe wat by wyse van rebellie van die stam weggebreek het, en voortaan 'n aparte bestaan gaan voer het. So word die Grigriquas beskryf as "onderhorige, doch rebel geworden synde van Oedaso<sup>53</sup>a", aanvanklik dus 'n deel van die Cochoqua-stam, maar weens onderlinge twis het hul weggebreek en gevolglik aanspraak, <sup>gemaak</sup> op volle outonomie. Disselfde verskynsel het egter ook direk onder die oë van die Witman plaasgevind, en wel in verband met die Chainouquas. Teen die einde van die 17de eeu

49. V.K. 3 Dagregister, 3:2:1659, pp. 35-36.

50. Godee Molsbergen: Reizen 11, p. 79.

51. Theal: Ethnography, p. 95.

52. Schapera: Op. Cit., p. 227.

53. C700, Mem. en Instructie: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 8

het laasgenoemde stam onder die opperhoof Dorha (of Cldes) gestaan,<sup>54</sup> maar in 1691 het die Kaapse regering berig ontvang "dat seeker Sausuquasso<sup>55</sup> Capitain by ons Coopman genaamd, niet geschroomt noch sich ontsien heeft, met verscheÿde Hottentotsche gesaghebbers aen te spannen en hun gesamentlyck tegen hun wettigh opperhoofd, den Capitain Dorha .... troulooselyck op te werpen"<sup>56</sup>. Hierdie opstandigheid van Koopman<sup>57</sup> het as gevolg gehad dat die Chainouquas in twee groepe geskei het, onder Klaas en Koopman, wat later albei as wettige hoofde deur die Kaapse regering beskou is.

Die gevolgtrekking waartoe 'n mens nou eindelijk geraak is dat by elke stam daar oorsake aan die werk was om kleiner groepe binne die stam te laat ontstaan, dat elke nuwe groep se natuurlike neiging gegaan het in die rigting van totale onafhanklikheid, en dat elke klein groep, mits die omstandighede gunstig was, die potentialiteite bevat het om in die loop van tyd tot 'n sterk aparte eenheid - dit is 'n stam - te ontwikkel. So 'n stam sou dan weer van binne af nuwe groepe afgooi en die slotsom is: 'n ingewikkelde aaneenskakeling van stamme en groepe waar dit soms baie moeilik is om die presiese verhoudings vas te stel, of om te sê waar die groep ophou en die stam begin.

#### 4. Stam- en Groepname by die Hottentots.

In verband met die afskeiding van nuwe groepe vind 'n mens ook die ontstaan van nuwe benamings. Die mees algemene reël wat hier gegeld het, was dat die pasgebore groep die naam aangeneem het van die kaptein of hoofman onder wie hul die

54. C.3. Resolusies, 10:12:1676, p. 155

55. By hierdie tyd is beide benamings: Chainouquas en Sousequas (na 'n ou hoofman Sousoa) vir een en dieselfde stam gebruik.

56. C. 681 Orig. Placcaatboek, 19:1:1691, p. 83

57. Sy Hottentot-naam word nêrens vermeld nie.

afsonderlike bestaan begin het. <sup>58</sup> So vertel sekere Saldanhars van 'n groep, met name Chaynunquas, wat "met al syn onderhorich volcq offte troupe genaempt nae haren oppersten Chaynunquaa <sup>59</sup>". Die "Gorachouquas alias Gorachouna" <sup>60</sup> het gestaan onder Choura, die Cochoquas <sup>61</sup> is aanvanklik regeer deur Cocho en die Gonaquas deur Gona. Ook by die Namaquas is hierdie verskynsel opgemerk, en wel by die groep wat bekend gestaan het as die Korikambes, wat hul naam en oorsprong te danke had aan een van hul voorouers <sup>62</sup>. Soms egter het hul hulself genoem na een of ander diersoort, soos byvoorbeeld die Springbokke of die Skerpioene <sup>63</sup>, terwyl 'n besondere kenmerk, of natuurlike omstandigheid, ook as aanleiding vir 'n nuwe naam gedien het. Die joernaal van Van Plettenberg se reis in 1778 sê dat die landstreek, "Houtniqua land", sy naam kry van die Hottentots wat vroeër daar gewoon het, en "Houteniqua of Zakke dragers" <sup>65</sup> genoem is, terwyl Le Vaillant beweert dat Outenikwa, " 'n man met heuning belaaie", in die Hottentot-taal aandui. <sup>66</sup>

Die nuwe naam, wat sy oorsprong dan ook al was, is in die reël afgerond deur die agtervoegsel - na of - qua, wat een en dieselfde betekenis het, naamlik, "die seuns van of die mense van", sodat Nama(qua) of Nama(na) en Cocho(qua) of Cocho(na) niks anders as die mense van Nama, of die mense van Cocho beteken nie. <sup>67</sup>

Op hierdie wyse dan het elke groep, hoe klein en gering dit ook al was, 'n eie benaming aangeneem, en so ontstaan in loop van tyd 'n byna eindelose reeks van groeppname en stamname waarin die Hollanders soms hopeloos verward geraak

58. Mentzel: Description 1, V. Riebbek Vereniging Uitgawe IV, p. 3

59. V.K.2, Dagregister, 31:10:1657, p. 599.

60. C493 Uitg. Erwe: V. Riebeek-Patria, 5:3:1659, p. 920.

61. Stow: Native Races, p. 239; en Botha: Place Names, p. 31.

62. Godee-Molsbergen: Reizen 11, p. 52.

63. Theal: Ethnography, p. 95.

64. Schapera: Khoisan Peoples, p. 224.

65. Theal: Bel Hist. Dokumente 1, p. 34.

66. Le Vaillant: Travels into Africa 1, p. 162.

67. C700 Mem. & Instructie: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 85

Vgl. Stow: Native Races, p. 239.

het. Daar is selde moeite gedoen om te onderskei tussen groepname en stamname, of om ondergeskikte groepe in hul regte stamverband te plaas. Die getuienis van die Hottentots self op hierdie punt is meesal letterlik neergeskrywe en die was baie onbetroubaar, omdat die verskillende groepe met mekaar gewedywer het om die Kommandeur onder die indruk van hul mag en waardigheid te bring. Hierby kom nog die spelverwarring wat geheers het by die neerskrywe van die name, en waardeur sommige name byna onherkenbaar vermink is. Feitlik geen stamnaam het aan hierdie proses ontsnap nie, en die resultaat wat soms bereik is, soos in die geval van die Chariguriquas, is eenvoudig skreiend. Getuie hiervan is die volgende spellings: Chariguri<sup>68</sup>quas en Chariguriqua<sup>69</sup>, Charigirinars<sup>70</sup>, Charingurinas<sup>71</sup>, Charngriquas<sup>72</sup>, Gieregricquas<sup>73</sup>, Grigriquas<sup>74</sup>, en hiermee is hierdie interessante spellinglys nog lank nie uitgeput nie.

#### 5. Die Bestuurlike Organisasie by die Hottentots.

Sodra 'n mens aandag gee aan die primitiewe regeringstelsel van die Hottentots, word jy voor alles getref deur die posisie van die hoofman of kaptein wat, sowel in die stamregering as in die groepregering, 'n baie belangrike rol gespeel het. Wat werklik die hoogste status was wat 'n Hottentot-hoofman kan beklee, is nie met veel sekerheid vas te stel nie. Volgens verklarings van die mense self het Van Riebeeck aangeteken "datter een s<sup>cc</sup>cker groot heer, keyser off koningh soude wesen, die regeerder ende heer over al dese Caepse volkeren soude s<sup>cc</sup>yn, by haer genaempt Chobona." <sup>74</sup>

68. C.1, Resolusies, 30:11:1657

69. C1, " , 8:11:1658.

70. V.K.2 Dagregister 14:11:1657 p. 653

71. V.K.2 " 8:11:1658 p. 1362.

72. C.5. Resolusies 26:11:1681 p. 349.

73. V.K. 14 Dagregister 12 112:1696 p. 310 en 10:3:1697 p. 423

74. V.K.2 Dagregister 31:10:1657, p. 595.



'n Paar jaar later word dieselfde idee weer deur die Hottentots verkondig, en hierdie keer word met meer besonderhede gesê dat: "De oppersten dan van dese Hamcumquas..... soude wesen den opperheer van al het Hottentoes geslacht, ende met een cort woordt genoemt worden den Khoebaha, dat is soveel als den oppersten van alle de coningen ende lantsheeren!"<sup>75</sup> In dieselfde verband word dan aan Sousoa, hoof van die Chainouquas, 'n besonderse rang toegeken wat deur die ander hoofde erken sou word, omdat nóg Oedasoa nóg een van die ander kapteins, uit pure ontsag, naby die fort sou kom ~~nie~~, solank Sousoa hom daar bevind het nie. Inteendeel sou hul hom eerbewyse, "volgens sijn qualiteyt schuldigh wesende, en representerende den naesten van den oppersten coningh" as teken van onderdanigheid, kom toebring.<sup>76</sup>

Hierdie idee, met heelwat versiering deur die Saldanhars verkondig, is ten strengste weerlê deur Herrie wat meen dat die Saldanhars gek is as hul Chobona as hul grootste kaptein of koning erken, omdat "haren grootsten capiteyn den ouden dicken man Gogosy genaempt was, welcke by de grootste troupe van de Caepmans woonde ende daervoor erkentt wierde van alle die aen dese syde van de groote berghrivier woonden"<sup>77</sup>. Dit skyn of Herrie hier nader aan die waarheid kom as die Saldanhars, en die idee van 'n opperkoning oor al die Hottentots 'n blote versinsel was, want as die lig van ontdekkingstogte op hierdie saak begin val, dan blyk dit dat die Hamcumquas as stam gladnie bestaan het nie, en as hul miskien nog bestaan het dan het hul keiser nooit te voorskyn gekom, of sy gesag oor die ander stamme laat geld nie. Ook die ontsag wat die Kaapse Hottentots aan Sousoa betoon het, sou 'n mens veel eerder aan sy groter militêre mag wou toeskrywe, as aan die feit dat hy die verteenwoordiger

75 V.K.3 Dagregister, 21:9:1660, p. 785

76 V.K.3 " , 21:9:1660, p. 784

77.V.K.2 " , 15:11:1657, pp. 652-653.

van die opperste koning. was.

In die praktyk dan skyn dit of stanleierskap die hoogste regeringspos was wat 'n Hottentot onder sy eie mense kon beklee. Die hoofman van die stam het 'n mate van seggenskap oor die groepkapteins van sy stam gehad, maar die praktiese waarde van hierdie gesag het van 'n hele paar omstandighede afgehang. Soos reeds opgemerk, het die onderhorige groepe 'n natuurlike afkeer in kontrole vanuit die hoofgroep gehad, en tensy die stamhoof 'n persoon van buitengewone gesag en persoonlikheid was, het hy heel gou sy invloed oor die ondergeskikte kapteins verloor. 'n Opperhoof soos Gogosoa byvoorbeeld het daarin geslaag om sy gesag te laat geld, en Van Riebeeck teken aan dat: "Desen oversten der Saldanhars werd van sijn volcq dapper ontsien ende veel werck affgemaect, wetende oock seer wel sijn reputatie te houden."<sup>78</sup> Dieselfde feit is waargeneem deur Schryver in verband met Hykon, die hoof van die Inquas, as hy sê: "dese Capiteyn heeft groot ontsag onder sijn volck, al wat hy belast word met springen en loopen gedaan en volbragt"<sup>79</sup>. Waar die hoofkaptein egter nie energiek en sterk genoeg was om sy status te handhaaf nie, het sy ondergeskiktes hul baie gou van hom losgemaak, soos in die geval van Keopman wat nie sy wettige hoof, Dorha, wou erken nie en na 'n langdurige stryd selfs nie geskroom het om sy hoofman eiehandig om die lewe te bring nie.<sup>80</sup> Of ook in die geval van Schacher, toe 'n party, veral van die "jonge ende rappe gasten," alle gehoorsaamheid aan hom verwerp het, en hom met oorlog gedreig het.<sup>81</sup>

In die tweede plek is die onderhorigheidsverhouding ook bepaal deur die afstand wat 'n nuwe groep van die oue weggetrek het. Dit spreek vanself dat hoe groter die territoriale verwydering was, hoe minder geleentheid was daar vir

78. V.K.1 Dagregister, 30:11:1652, p. 285.

79. Godee Molsbergen: Reizen III, p. 110.

80. V.K.15 Dagregister, 14 en 15 Junie 1701, p. 951.

81. C.5. Resolusies, 8:12:1682, p. 467.

die stamhoof om bevele te gee, en hoe gouer het die nuwe groep op volle selfstandigheid aanspraak gemaak.

Derdens is dit 'n feit dat alleen in baie belangrike sake, sake wat die hele stamlewe geraak het, die kaptein van die hoofgroep ook as leier van die ander kaptains opgetree het. Dit het gebeur wanneer een stam in oorlog gegaan het <sup>82</sup> 'n ander, en die stamkaptein as aanvoerder van die hele krygsmag opgetree het; of by 'n gebeurtenis soos ~~by~~ die verkoop van die land rondom die Kaap, waar die hoof van die Goringhaiquas opgetree het namens die kaptains van die ander groepe, wat ook op die gebied aanspraak gemaak het. Die natuurlike gevolgtrekking is dus dat die groepkaptein in die gewone loop van sake volle bestuur oor sy afdeling gehad het, en deur sy onderdane as die hoogste gesag erken is, en tensy 'n uiters belangrike saak op die spel was, die hoof van die stam nie veel meer as 'n "primus inter pares" was nie. <sup>83</sup>

Die kaptainskap van 'n groep of stam was erflik, en het in die reël na die oudste seun van die oorlede kaptein gegaan <sup>84</sup>. Dat dit werklik die geval was, is herhaaldelik na 1652 waargeneem. So is Gogosoa deur sy oudste seun, Schacker, <sup>85</sup> opgevolg; Sousoa, hoof van die Chainouquas, het nog in sy leeftyd die regering van sy stam aan sy enigste seun, Goeboe, <sup>86</sup> oorgedra. Ook Gonnema is, na sy dood in 1685, op versoek <sup>87</sup> van die Hottentots deur sy seun opgevolg.

Wanneer daar nou nie 'n seun was om op te volg nie, het die naaste manlike familielid opgevolg. Toe Schacher sterwe, sonder om 'n seun na te laat, het sy broer se seun die <sup>88</sup> leiding van die stam aanvaar; en toe kaptein Mars sterwe, en sy

82. Kolbe 1, p. 482.

83. Schapera: Khoisan peoples, p. 227.

84. Bogaert: Historische Reizen, p. 144.

85. C.1. Resolusies, 5:6:1658.

86. V.K.3, "agregister, 21:9:1660 p. 783.

87. Godee-Molsbergen, Reizen 1, p. 209.

88. C.592 Orig. Dagregister, 29:6:1687 p. 399.

seun te jonk is om op te volg, word sy ook<sup>m</sup>, Morabee, in sy  
 plek benoem;<sup>89</sup> eweso is Claas, opperhoof van die Hottentots  
 in die Swartland, by sy dood, deur sy broer Hoeza opgevolg.<sup>90</sup>  
 Na die pokke-epidemie van 1713 vind ons 'n hele reeks gevalle  
 waar, by gebrek aan seuns, ander familieleden die kapteinskap<sup>91</sup>  
 in hande gekry het.

Dit val op te merk dat die opvolging<sup>92</sup> in alle ver-  
 melde gevalle in die manlike linie bewaar gebly het. Hottentot  
 getuienis op hierdie punt was dat by die Cochoquas die seun  
 die vader opvolg, "ende by manquement van deselve hare broeders  
 ende oock de zusters". 'n Mens soek egter tevergeefs in  
 die ou dokumente en reisbeskrywings na 'n vroulike kaptein,  
 en al stukkie informasie wat in hierdie rigting dui, is  
 die aantekening van Vaandrig Beutler in 1752, wat op sy tog  
 "ses Hottentotten met haaren Capitain Faitje", aan die Diep-  
 gatsrivier, raakloop.<sup>93</sup> 'n Mens kan egter met veiligheid  
 aanneem dat 'n vroulike opvolger by die Hottentots onbekend  
 was, en die laaste manlike bloedverwant van 'n oorlede kaptein  
 van die toneel sou moes verdwyn het, voor 'n vrou die mag  
 in hande kon kry.

Wat werklik die prosedure was wanneer 'n groep  
 afgeskei het, en 'n nuwe kaptein aan die hoof daarvan moes tree,  
 is nie met sekerheid vas te stel nie. 'n Mens vermoed egter  
 dat in so 'n geval die jonger seuns, of ook die naaste  
 bloedverwant van die kaptein van die oorspronklike groep,  
 eerste in aanmerking sou kom. Hierdie vermoede word gesterk  
 deur die Namaqua-tradisie dat die vyf Groot Namaqua stamme  
 deur vyf broers gestig is, en dat die Gei // Khauan, wat deur  
 die oudste broer regeer is, vir baie jare as die senior stam  
 beskou is.

89. V.K. 17 Dagregister, 1:9:1705, pp. 213-214.

90. V.K. 17 " 26:9:1705, p. 225.

91. V.K. 20. " 15:2:1714, p. 45

92. V.K. 2. " 31:10:1657, p. 597

93 Schapera: Khoisan Peoples, pp. 224-225.

Wat betref die magte wat 'n kaptein kon uitoefen, is dit seker dat hy nie 'n alleenheerser was, of onbepaalde gesag oor sy onderdane gevoer het nie. Volgens Kolbe het die kaptein wel onbepaalde mag gehad wanneer 'n onderdaan deur egbreuk, diefstal, moord e.s.m. een van die stamwette oortreëhet, as dit egter om 'n saak gegaan het waarby die hele "natie" belang gehad het, "zoo is hunne magt tamelyk bepaalt en derft geen kapitein het alleen op zich nemen iets buiten kennis van de anderen te doen, maar zý moeten gezamentlyk daarover raadplegen en als dan het besloten eenpariglyk ter uitvoering brengen"<sup>94.</sup> Dat al die onderdane saam met die kaptein beraadslaag het in belangrike sake is onwaarskynlik, maar dat die hoofman se mag wel deur 'n "raad" van ouer manne beperk is, val nie te betwyfel nie. In 1658 het daar tussen die Kaapse regering en die Kaapmans 'n kwessie ontstaan oor sekere gedroste slawe aan wie laasgenoemde herberg gebied het. Die Politieke Raad het toe besluit om 'n paar vooraanstaande Kaapmans, wat toevallig in die fort was, gevange te set, tot die slawe uitgelewer sou word.<sup>95</sup> As gevolg van hierdie moeilikheid het die "dicken offte vetten Capiteyn", met veertien van die "principaalste hoofden hares heýrs", aan die fort verskyn om weer vrede te maak.<sup>96</sup> In hierdie belangrike saak tree Gogosoa dus op in medewerking met sy "raad" wat ongeveer veertien lede getel het, en waaronder drie van sy eie seuns was. Ook met die vredesluiting na die eerste Hottentot-oorlog was beide Gogosoa en Choré, hoof van die Gorachouquas, vergesel van hul "outsten ende principaelsten" manne.<sup>96</sup> In 1659 weer is herhaalde gesantskappe na Oedasoa gestuur om sy hulp teen die Kaapmans, met wie die Kompanjie toe in oorlog verkeer het, te probeer kry. Tydens die Onderhandelings met Oedasoa kon

94. Kolbe 1, p. 482.

95. Cl Resolusies, 22:6:1658.

96. V.K.3 Dagregister, 5 en 6 April 1660, p. 566

V.K.3 " , 5:5:1660, p. 627.

hierdie kaptein geen antwoord gee nie, voordat hy "daerover met zyne raden (wesende de outsten uyt zyn volcq, daer oock raedt mede hielt) sijn beraden hebbende, met den commandeur dan mont aen mont selfs spreekken." Hieraan het Eva, wat ook die deputasie na Oedasoa se kraal vergesel het, toegevoeg dat: sodra hul daar aangekom het Oedasoa al die volk en vroue beveel het om hom te verlaat "ende maer sijn raden ofte oudsten van't volcq had doen by hem roepen", en hul daarop geraadpleeg het <sup>97</sup>. Dit is dus duidelik dat ook die opperhoof van die Cochoquas 'n raad van ou en beproefde manne gehad het, met wie hy in belangrike sake moes rekening hou, en dat nie die hele volk aan die beraadslagings deelgeneem het nie. Ook by die Namaquas het so 'n raad van oudstes bestaan, en in verband met die hoof van hierdie stam se Schapera dat: "He was acknowledged to be the head of the senior clan....but the heads of the other clans acted as his council, and he could not do much without their co-operation. The whole conduct of affairs in the tribe was and still is - the concern of the older men" <sup>98</sup>.

As ons ten slotte die Hottentot-kaptein in sy natuurlike omgewing gadeslaan, dan was daar nie veel om hom van sy onderdane te onderskei nie. Hy het geen besondere hofhouding gevoer nie want sy leefwyse was soos die res van die kraal. Sy amp het hom geen aparte inkomste besorg nie, in geringe sake het sy onderdane nie nodig gehad om hom te gehoorsaam nie, en 'n Hottentot wat baie vee besit het, het byna net soveel invloed as die kaptein uitgeoefen <sup>99</sup>. Selfs as leier van die "kommando", in die "hofsaaal" en die "raadsaal" het hy hom nie veel te verbeel gehad nie. Hy was egter vrygestel van die verpligting om vee op te pas, <sup>100</sup> het as soort van onderskeiding 'n karos van tier- of tierboskatvelle gedra,

97. V.K. 3 Dagregister 23:6:1659, pp. 232-235.

98. Vgl. Thunberg: Travels II, p. 186.

99. Schapera. *Op Cit.*, p. 227.

100. Theal: *Ethnography*, p. 95.

101. Le Vaillant: *Travels II*, p. 99.

en wanneer daar 'n vergadering was en besluite geneem moes word  
 het hy in die middel gesit <sup>101</sup>. Origens is hom geen besondere  
 eerbewyse betoon nie, en is hy as 'n gewone lid van die stam  
 behandel.

-----  
 6. Grensreelings by die Hottentots.

Aangesien die Hottentots besitters van groot- en kleinvee was, en hul vir 'n lewensbestaan in die eerste plek van hul kuddes afhanklik was, spreek dit vanself dat die besit van vaste weivelde vir elke stam 'n allereerste vereiste was. Die logiese gevolg van hierdie feite was dat daar in die loop van tyd grenslyne tussen die verskillende stamme ontwikkel het, wat aan elke gemeenskap 'n onbetwisbare trekgebied toegeken het.

Met hierdie feit het die Hollanders baie gou na 1652 kennis gemaak, want sodra hul met die opbou van 'n veestapel begin het, en op deel van die weivelde rondom die Kaap aanspraak gemaak het, het die Hottentots hul regte op genoemde gebied baie duidelik gestel. Daar was nie alleen "stoute allegatien <sup>102</sup> dat het lant haer ende niet d.e. Compe. Toecomt", maar hul was selfs bereid om hul regte op hul weivelde met die wapens <sup>103</sup> te verdedig.

Dit het ook geblyk dat die stamme onderling mekaar se aanspraak op sekere weigebiede erken het, want die Saldanhars (Cochoquas) byvoorbeeld het dit nie gewaag om naby die fort te <sup>104</sup> kom solank die Kaapmans hul nog daar bevind het nie. So ook het die Namaquas in 1670 oor die Olifantsrivier gekom en wou baie graag 'n besoek aan die fort bring, maar kon nie <sup>105</sup> sonder meer deur die gebied van Gonnema en Oedascoa trek nie.

101. ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ Kolbe 1, pp. 482-483.

102 C. 493 Uitgaande Brwe: V. Riebeek-Patria 10:6:1656, p. 541.

103.C. 493 " " " " ,29/7:1659, p.1040.  
 VK3 Dagregister, 5 en 6 April 1660, pp. 566-567.  
 " " , 5:5:1660, pp. 627-628.

104. V.K.1. Dagregister, 3:4:1655, p. 900.

105 C. 2. Resolusies, 10:1:1670, p. 331.

Volgens Kolbe was grensmoeilikhede juis een van die vernaamste oorsake wat tot oorlog tussen die stamme aanleiding gegee het, namelijk "als zy op de voorgemelde grenzen ~~elkanders~~ wyde nemen, en beletten dat hunne buuren met haar vee daar niet komen konnen".<sup>106</sup>

'n Mens moet egter onthou dat die grense tussen die stamme, "niet gemeten of afgepaalt,"<sup>107</sup> was nie, dat dit nie altyd deur 'n rivier of bergreeks aangedui is nie, en dat een stam, met sy uiters groot beweeglikheid en ingebore treklustigheid, dikwels heel ver in die vermeende gebied van 'n ander beweeg het. Juis hierdie omstandigheid het heelwat navorsers, by die vasstelling van die trekgebied van die een of ander stam, mislei; omdat die verslae wat aan ons nagelaat is meesal net 'n aanduiding gee van die plek waar 'n sekere groep krale gevind is, sonder om ag te slaan op die feit of die mense nie miskien op daardie oomblik weens handel, droogte of oorlog buite hul gewone landpale verkeer het nie.

---

106. Kolbe ll, p. 140

107. Kolbe ll, p. 140.



H O O F S T U K 11.DIE HOTTENTOTSTAMME VANAF DIE KAAP TOT AAN DIE OLIFANTSRIVIER.I. Die Goringhaiquas of Kaapse Stam.

Met hierdie stam het die Hollanders dadelik na hul aankoms in Suid-Afrika kennis gemaak, en vir baie jare in noue voeling saamgeleef. Dit is dus natuurlik dat in verband met hulle die meeste informasie nagelaat is, en ons vandag in staat is om die stam in sy vier oorspronklike groepverdelings naamlik: (a) Goringhaiconas of Strandlopers, (b) Groep onder Ankaisoa, (c) Gorachouquas of Tabakdiewe, (d) Goringhaiquas of Kaapmans, in te deel.<sup>1</sup> Van hierdie vier groepe moet die laasgenoemde as die hooftroep beskou word,<sup>2</sup> en daarom is die algemene stammaam - Goringhaiquas - aan hulle ontleen.

1. DIE GORINGHAICONAS of STRANDLOPERS.

Toe van Riebeek en sy manne, in April 1652, aan die Kaap aan wal gestap het, was hierdie groepie mense dadelik by om met die nuwelingse kennis te maak.<sup>3</sup> Nouliks was die tente opgeslaan of die Goringhaiconas het hul vrouens en kinders tot naby die kamp gebring,<sup>4</sup> waar hul in die vervolg vrywel vas sou woon, en daeliks gesien kon word.<sup>5</sup> Vir hul was kennismaking met Blankes seker nie iets nuuts nie, want dit spreek vanself dat hul as strandbewoners voor 1652 miskien dikwels met Portugese, Engelse of Hollandse seeliede in aanraking gewees het.

Op hierdie stadium het die Goringhaiconas sowat 18 weerbare manne getel,<sup>6</sup> en die hele groep meide en kinders

1. C700 Mem. & Instruktion: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 76-79.

2. K3 Dagregister, 5:5:1660, p. 628.

3. V.K.2, Dagregister, 15:11:1657, pp. 652-653

4. V.K.1, " , 7:4:1652, p. 64

5. V.K.1, Dagregister, 10:4:1652, p. 69

6. V.K.1, " , 19:6:1652, p. 117

C700 Mem & Instruktion: Wagenaar-qualberg, 24:9:1666, p. 171

6. C700 " " V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 76

inkluis moes dus uit naastenby vyftig koppe bestaan het .  
 Hul was 'n armsalige, half-nakende, verhongerde groep wat  
 gewoonlik niks meer as "magere ligchamen en hongerige buikent"  
 by hul gehad het nie,<sup>8</sup> "haer sonder eenigh 't minste bestiael  
 ernerende met vissen op den clippen rontsom de Caep langs  
 de ~~oekant~~<sup>9</sup> . Behalwe wat die see kon bied, en hier het hul  
 selfs nie geaarsel om hul aan 'n dooie opgespoelde walvis  
 te versadig nie, het hul ook geleef van mossels wat hul  
 uit die klippe kon haal, en wortels wat hul uit die grond  
 gegrawe het.<sup>10</sup> Oor hul skelmagtigheid en bedelagtigheid  
 raak die eerste Kaapse Kommandeurs nooit uitgepraat nie,<sup>11</sup>  
 en hierdie "skuim van die Hottentotsgeslag" moes dan ook  
 voorwaar geen aangename bure gewees het, om mee huis te  
 hou nie.

Hierdie groep het by die eerste kennismaking gestaan  
 onder leiding van 'n besonders slim en geslepe Hottentot -  
 Autohuma<sup>12</sup> - of Herry, soos hy gewoonweg genoem is. Hy het  
 die onderskeiding geniet dat hy op reis met 'n Engelse skip  
 na Bantam 'n bietjie gebroke Engels geleer, en later ook by  
 die skipbreukelinge van "Die Haarlem" 'n paar Hollandse  
 woorde opgetel het.<sup>13</sup> Aanvanklik het van Riebeek hom as  
 tolk by die veehandel, en later selfs as agent, om vee namens  
 die Kompanje by die Hottentots te ruil, gebruik,<sup>14</sup> maar omdat  
 hy gewoonlik sy eie voordeel bo die van die Kompanje gesoek  
 het, was die Kommandeur baie gou nie meer met sy dienste

7. V.K.1, Dagregister, 13:11:1652, p. 217

8. V.K.1, " 29:4:1652, p. 87; en 8:5:1652, p. 92

9. C.700 Mem & Instruktion: V. Riebeek-Wagenaar 5:5:62, pp.76-77

10. V.K.1, Dagregister, 13:9:1652, p. 220.

11. C.498 Uitg. Brwe: V. Riebeek-Patria, 22:4:1654, p. 221.

12. C700 Mem. & Instruktion: Wagenaar-qualberg, 24:9:1666, pp 171-

12 V.K.2, Dagregister 8:7:1658, p. 1119

13.V.K.1. " 10:4:1652, p. 70, en 19:6:1652, p. 117

14. V.K.1, " 21:10:1652, pp.203-204; 29:11:1655, p.1123

15. tevrede nie Na die veediefstal en moord op die blanke veewagter deur die Strandlopers in Oktober 1653, het hy die fort verlaat en eers weer in 1655 sy verskyning gemaak, toe hy, omdat sy dienste nog nodig was, weer in genade aangeneem is . Sy herverskyning het die veehandel andermaal belemmer, veediefstal het skielik vererger , en in Julie 1658 is hy na Robben Eiland verban. Die volgende jaar is hy teruggebring om die Hollanders te lei na die krale van die Hottentots met wie hul toe in oorlog was, en toe die poging misluk is hy na die eiland teruggestuur, waarvandaan hy later weer na die vasteland ontsnap het. Na die oorlog vind ons hom weer dikwels by die fort, waar hy maar steeds as 'n laspos beskou is en in die jaar 1663 gesterf het. Nadat Herry van die toneel verdwyn het, het Khamy, alias Jan Cou, die nominale leier van die groep geword. In werklikheid het die Kaapse regering al teen hierdie tyd self 'n wakende oog oor die Strandlopers gehou, en was hul waarskynlik verantwoordelik vir die aanstelling van die nuwe hoof wat, sover vasgestel kan word, nie 'n familielid van Herry was nie. In hierdie rigting dui ook 'n kantaantekening van Van Riebeek by die instruksie nagelaat deur Ryklof van Goens: dat die Kaapse trop sedert Herry se verbanning "genoegh onder 's Comps. devotie ende dwang gebragt" was.

Wat betref die woonplek van hierdie groep vind ons dat hul op geen bepaalde trekgebied aanspraak gemaak het nie, omdat hul geen vee besit het nie. Die seekus het aan hul die enigste moontlikheid van 'n lewensbestaan gebied, en by die

- 
15. V.K.1, Dagregister, 26:11:1652, p. 291; en 27:11:1652, p. 294-9  
C493 Uitg. Brwe: V. Riebeek-Patria, 27:1:1655, p. 353.
16. C. Resolusies, 21:10:1653;  
C.493, Brwe. V. Riebeek-Patria: 4:6:1653, p. 416.  
V.K., Dagregister, 7:4:1655, p. 902.
19. C493 Uitg. Brwe: V. Riebeek-Patria, 5:3:1657, pp. 594-596.
18. Cl, Resolusies, 8:7:1658
19. Cl, Resolusies, 20:6:1659.
20. C494 Uitg. Brwe: Wagenaar-Patria, 15:4:1664, p. 648.
21. V.K.2, Dagregister, 8:7:1658, p. 1119.  
Theal: Hist. of S.A. Before 1795, II, p. 157.
22. C700 Mem. & Instruktiën: R.v.Goens-V.Riebeek, 16:4:1657, p. 21.

aankoms van die Blankes in die land was hul die enigste permanente bewoners van die Kaapse Skiereiland "wesende watermans (d.i. Strandlopers) geduijrige woonplaetse in dese Taeffel-<sup>23</sup>valeyj ende achter de Leeuwen ende Taeffelbergh".

In hierdie verband is dit ook nodig om op te merk dat toe die jag, "De Goede Hoop", in Oktober 1652, op 'n kort tog noordwaarts geseil het die bemanning in Saldanabaai 20 inboorlinge aangetrof het wat ook sonder enige aardse besittings, net soos die Strandlopers aan die Kaap, gelewe het. Aan hul identiteit word nie getwyfel nie, omdat die toggangers verneem het "ende vertrouden vastelycq, het strantlopers te wesen, want se geen beesten, schapen noch olifantstanden hadden"<sup>24</sup>. Hierby moet 'n mens ook rekening hou met die bewering van Theal - as hy skrywe oor die Strandlopers - dat: "on the coast of Namaqualand there were some existing in a similar state after the middle of the nineteenth century"<sup>25</sup>

## 2. Die Verband tussen Strandlopers en ander Hottentots.

Hierdie eienaardige verskynsel van groepies hongerige inboorlinge wat 'n worstelbestaan langs die seekus probeer volhou, het, laat 'n mens die vraag stel wie hierdie mense nou eintlik was, en uit watter omstandighede hul toestand ontstaan het? Op hierdie vraag is in die loop van tyd 'n verskeidenheid van antwoorde gegee. 'n Ou opvatting was dat ons hier te doen het met 'n aparte ras wat op 'n nog laer trap van die beskawing as die Boesmans sou gestaan het. 'n Meer moderne opvatting is dat die Strandlopers niks anders as 'n gropp Boesmans was, wat deur die Hottentot-indringers uit hul jagvelde verdrywe is, en gevolglik langs die seestrand 'n heenkome gesoek het.<sup>26</sup>

23. V.K.I., Dagregister, 13:11:1652, p. 220.

24. V.K.I., " , 26 en 27 Okt. 1652, pp. 232-233.

V.K.I., " , 26:10:1652, p.256 (Joernaal v. Frederik Verburgh)

25. Theal: Ethnography, p. 105.

26. Stow: Native Races, p. 245.

Schapera: Khoisan Peoples, p. 29 (Voetnoot)

Theal weer is van mening dat hul oorspronklik klein Hottentotstamme was wat hul vee deur oorlog of siekte verloor het, en ook dat hul 'n bastergeslag was "who.....in all probability had more Bushman than pure Khoihoi blood in their veins".<sup>27</sup>

Die eerste punt om te beslis is dus of die Goringhaiconas, 'n aparte ras, Boesmans of 'n bastergeslag was. Wat egter dadelik opval by so 'n ondersoek is dat hierdie mense "van een kleedingh ende spraek" was as die ander Hottentots rondom die Kaap.<sup>28</sup> Hulle was dan ook trouens die medium waardeur die Hollanders die ander Hottentots iets aan die verstand kon bring, en elke Strandloper wat maar enigins 'n benul van Hollands gehad het, kon as tolk dien, omdat hy die Hottentot-taal, d.w.s. sy moedertaal, ook magtig was. Hul het ook in "kleijne hutgens" gewoon,<sup>29</sup> iets wat by die Boesmans heeltemal onbekend was, terwyl Wintervogel op sy tog "Sonquaas" (Boesmans) vind, "wesende vyanden van Waterman (Strandlopers) en de Saldanhaman".<sup>30</sup> Hierdie vyandigheid dui baie sterk op die doodstryd tussen die Boesmans en die Hottentots. Die Strandlopers was dus ook in die stryd betrokke, maar aan die kant van "Saldanhaman", met die Boesmans as hul gesamentlike vyand. 'n Mens word verder getref deur die begeerte van die Goringhaiconas om ook veebesitters te wees, en dat hul, toe die geleentheid hom voordoen, die vee van die Kompanjie geroof het en nie soos die Boesmans dit dadelik gaan afslag het nie, maar oombliklik die herderslewe begin het, en die vee laat aanteel het, aanspraak op weiregte gemaak het en selfs hul vee saam met die van die Kompanjie laat wei het.<sup>31</sup> Getrou aan sy ingebore aard as Hottentot het Herry elke geleentheid te baat geneem om sy veestapel op te bou, en as veehandelaar

27. Theal: Ethnography, P.p. 104-105.

Vgl. Godee-Molsbergen: J.V. Riebeek, P. 84.

28. V.K.1, Dagregister, 9:10:1652, p. 188

29. C700, Mem & Instructiën: Wagenaar-v. Qualberg, 24:9:1666, p. 1

30. V.K.1, Dagregister, 3:4:1655, p. 899.

31. C493, Uitg. Brwe: V. Riebeek-Patria, p. 540.

vir die Kompanjie het hy hierin tot so 'n mate geslaag dat die ander Hottentots hom, <sup>later</sup> as 'n ryk kaptein beskou het, <sup>32</sup> 'n prestasie wat vir 'n Boesman feitlik onmoontlik was. Ook in die naam "Goringhaicona" lê 'n groot mate van ooreenkoms met die naam "Goringhaiqua", en Wuras interpreteer dan ook die naam "Goringhaicona as: "children or descendants of the Goringhaiqua from whom they had broken away" <sup>33</sup>. Ten slotte vind 'n mens ook dat daar familiebande tussen die Strandlopers en ander Hottentotstamme bestaan het, so byvoorbeeld was Krotoa of Eva, 'n eie niggie van Herry, en skoonsuster van die vermaarde Cochoqua <sup>34</sup>shoof, Oedasoa. Alles saam geneem kom 'n mens dus tot die gevolgtrekking dat die Strandlopers niks anders as Hottentots was nie; Hottentots wat dieselfde taal gepraat het, met dieselfde begeerte tot die herderslewe vervul was en deur bloedverwantskap aan die res van hul rasgenote verbind was.

Dat daar 'n skere element van Boesmanbloed in hul are gevloei het, is baie moontlik, die vraag is egter of dit in hul geval meer was as by die ander Kaapse Hottentots. Hierdie idee word gewek as "eenighe Saldanische Hottentoots" in Oktober 1652 die fort besoek, en die Kommandeur aanteken dat: "Dese 2 Saldaniers <sup>35</sup> waren veel cloecker ende frisjer mannen als de Strantlopers". Die kleiner en maerder gestalte van die Strandloper wat ons uit hierdie getuienis moet aflei, kan egter net sowel aan die **leuens-**aard van die Strandloper, waar ondervoeding 'n daelikse verskynsel moes gewees het, toegeskrywe word, as aan 'n buitengewone infiltrasie van Boesmanbloed.

'n Tweede punt van belang is die omstandighede wat aanleiding gegee het tot hierdie rampsalige toestand van Strandloper. Die Hollanders het van die begin af opgemerk dat die

32. V.K.1, Dagregister; 8 en 9 Des., 1655, pp. 1134 en 1136

33. Wuras: Bantu Studies III, p. 289.

34 C700. Mem. & Instructiën: V. Riebeek-wagenaar, 5:5:62, p. 79.

V.K.1, Dagregister, 9:10:1652, p. 188.

die Goringhaiconas "dapper bevrees" was vir die Goringhaiquas en dat hul dadelik weggevlug of vyandig gesind was, sodra hul laasgenoemde by die fort gewaar het.<sup>36</sup>

'n Paar jaar later het die Kommandeur sekere Hottentots (Saldanhars) op die punt ondervra, en die informasie wat hy ingewin het, was dat "Herry ende al de Watermans ... rebellen ende banditen van Chobona" was.<sup>37</sup> Kort hierna is dieselfde verhaal weer aan Van Riebeeck vertel " 't welcke Eva oock confirmeerde ende volijjt seyde dat Herry tegen voorsz. Chajnouquas capiteyn had gekeven,"<sup>38</sup> en as van Riebeeck twee jaar later huistoe skryf, noem hy Herry en sy hele gespuis "Ballingen"<sup>39</sup> As 'n mens nou die skurkagtige gedrag van Herry en sy aanhang ook in aanmerking neem, dan is die gevolgtrekking dat dit nie soseer armoede of oorlog was wat hierdie mense uit hul oorspronklike omgewing gedryf het nie, maar veel eerder die feit dat daar met hul in die normale groeplewe geen huis te hou was nie. Hul was die skuim, "die nietendeugde", onder die Hottentots wat weens hul wanpraktyke moes vlug tot waar die see hul gekeer het, om daar as bannelinge 'n karige bestaan te maak tot die dag, wanneer hul deur roof of andersins, weer vee in die hande kon kry om andermaal die herderslewe te begin.

Veelseggend in hierdie verband is die opmerking van Kommandeur Wagenaar aan sy opvolger, namelijk dat : by sy aankoms die Strandlopers "niet boven de 30 copen sterck (waren) maer hebben naderhant een aanhanck van diergelijcken geboeste uijt 't lant daerbij gecregen, die nu met vrouwen en kinderen wel een rott van 70 a 80 off meer copen sullen cunnen uijtmaken"<sup>40</sup>, m.a.w. die uitstoot van kwaaddoeners wat

36. V.K.1, Dagregister, 10:4:1652, pp. 69-70.

V.K.1, " , 11:5:1652, p. 94

37. V.K.2, " , 31:10:1657, p. 604

38. V.K.2, " , 15:11:1657, p. 658.

39. C.493 Uitg. Brwe: V.Riebeeck-Patria, 5:3:1659, p.920.

40. *Croo Mem. en Instruc. : Wagenaar - V. Quaelberg*, 24: 9:1666, p.1  
~~V.K. 2, Dagregister, 15:11:1657, pp. 652-653~~

by die voëls van gelyke vere aan die kus kom herberg soek het, het onder die oë van hierdie Kommandeur plaasgevind. Dat een of ander Hottentot weens gebrek en armoed by die Strandlopers aangesluit het, is moontlik, maar vir die armes was daar altyd kans om in die groep iets te verdien deur byvoorbeeld vir die meerbevoorregtes vee op te pas <sup>41</sup>. Sy geleentheid om te jag en veldkos te bekom, was weg van die kus heelwat beter, en as sy gedrag goed was, sou sy groepgenote, wat nogal 'n aansienlike gevoel van menslikheid besit het, hom nie so maklik verstoot het nie.

As 'n mens sou saameen dat die Goringhaiconas 'n groep bannelinge was, dan volg dit vanself dat hul betrekkinge met die ander groepe so min as moontlik was, en dat daar selfs vyandskap tussen hul bestaan het. Nieteenstaande hierdie feite was dit vir hul tog onmoontlik om die stanverband heeltemal te breek, en moes Herry self erken dat hul Gogosoa (hoof van die Goringhaiquas) as hul "grootsten Capiteijn" <sup>42</sup> beskou het, en moes ons hul dus as kraal of groep by die Kaapse stan inskakel.

Die aanraking met die Blankes was vir die Strandlopers, vir 'n hele aantal jare na 1652, tot 'n groot mate 'n seën. Omdat die Kommandeur, veral gedurende die eerste jare, van hul tolkdienste by die veehandel afhanklik was, was hy maar gedurig besig om hul "magere ligchamen en <sup>43</sup> hongerige buiken" met rys, brood, bone, vis en arak te vul, en Herry wat aanvanklik die vernaamste dienste gelewer het, <sup>44</sup> het selfs met die Kommandeur van dieselfde tafel geëet. Geleidelik is ook van hul "met wassen, plassen, schuijren, branthout halen ende andere huijswerken" gebruik gemaak.

41. Kolbe II, p. 34.

42. V.K.2, Dagregister, 15:11:1657, pp. 652-653

43. V.K.1, " , 26: 6:1652, p. 38.

44. V.K.1, " , 13:11:1652, p.217.



Die meidjies was in diens by getroude pare, en "in onse manieren van cledinge" seker heelwat beter af, wat 'n lewensbestaan betref, as in hul vorige Strandloper-toestand.<sup>45</sup> Die Hollanders het hierdie groep inboorlinge ook in die geleentheid gestel om weer veebesitters te word, al het dit dan ook geskied deur middel van roof en die skelmstreke van Herry as veehandelaar namens die Edele Kompanjie. Dit is dan ook geen wonder dat die toestand van Strandloper na 1652 heelwat van sy onaantreklikheid verloor het nie, en hul, "veral in Kommandeur Wagenaar se tyd van dertig tot sowat tagtig koppe aangegroei het.

### 3 DIE GROEP ONDER ANKAISSOA.

Ons het hier te doen met 'n groep van die Kaapse Hottentots omtrent wie daar baie min inligting bestaan. So skraal is die gegewens dat dit nie moontlik is om vas te stel of hul 'n aparte naam gedra het nie, maar hul het 'n eie hoof, naamlik **Ankaisoa**, gehad, en om die rede moet hul as 'n afsonderlike groep beskou word.

Dat hul aanspraak gemaak het op 'n deel van die weiveld rondom die Kaap, blyk uit die pleidooi van Doman ten gunste van Schacher wat destyds as gyselaar in die fort opgesluit was. Doman was 'n lid van hierdie groep en hy vertel aan die Kommandeur: "dat niemandt als de Gorachouquas en Gogosoa ofte Caepmans Capiteijn ende eenen Siginman genaempt Ankaisoa, rycq van schapen hier omtrent woonden, welcke dit landt van de Caep alleen<sup>46</sup> toequam"

45. C700. Mem & Instructiën: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 78  
C700. " " Wagenaar-v. Quaelberg, 24:9:1666, p. 172

46 V.K.2 <sup>Dagregister, 2:7:1658, p. 1077.</sup> ~~5:6:48, V. Riebeek-Patria, 4:6:59, p. 1019.~~

Dat hierdie groep min in getal was en meesal skape besit het, blyk uit 'n brief van Van Riebeeck as hy skryf: "een kleijn trop volcq doch heel ryck meest van schapen"<sup>47</sup> Dat Ankaisoa 'n "adherent" van Gogosoa was, altyd dig by hom gewoën het en in die eerste Hottentot-oorlog saam met laasgenoemde teen die Hollanders geveg het, word verder in dieselfde brief vermeld. By die vredesluiting in 1660 was Ankaisoa "mede present", en is ook in die vredesverdrag opgeneem.<sup>48</sup> Behalwe hierdie informasie weet ons van Ankaisoa, as kaptein, nie veel nie. Sy enigste ander kwalifikasie skyn te gewees het, dat 'n leeu hom in 1654 lelik toegetakel het en dat die Chirurzyn aan die fort sy wonde genees het, maar dat hy tog as gevolg van die avontuur 'n mank been oorgehou het.<sup>49</sup>

'n Ander lid van hierdie groep van wie veel meer ter boek gestel is, was Nonmo wat, weens sy vroom gesig, wat heelwat op die van 'n dominee gelyk het, die bynaam van "Doman of Dominee" gedra het.<sup>51</sup> Hy was een van die eerste Hottentots wat genoeg Hollands geken het om as tolk by die ruilhandel op te tree, en terwyl Herry meesal getolk het as die Gorachouquas aan die fort was, is Doman weer gebruik wanneer die Goringhaiquas verskyn.<sup>52</sup> In 1657 het Kommissaris van Goens vir Doman saam met hom na Batavia geneem, en as hy in Maart 1658 weer aan die Kaap beland, dra hy die deftige naam van "Anthony", en hoor ons van hom dat hy "in de Christelijke gebeden daer tot verwonderinge verre in gekomen is ende sigh seer genegen toethoort, moet hoe langer hoe meer geoefent worden". In 'n kantaantekening merk die Kommandeur hierby aan dat Doman die Kompanjie al baie meer skade

47. C.493 Uitg. Brwe: V. Riebeeck-Patria, 4:6:59, p. 1019.

48. V.K.3 Dagregister, 5:5:1660, p. 628.

49. C493, Uitg. Brwe: V. Riebeeck-Patria, 4:6:1659, p. 1019.

50. Dapper: Africae, p. 629.

51. V.K.1. Dagregister, 12:12:1655, p. 1140.

52. C700 Mem. & Inst; V. Riebeeck-Wagenaar, 5:5:1662, p. 120.

as Herry berokken het, en dat hy om die minste te sê 'n uiterste fariseër is. <sup>53</sup> Dat Van Riebeeck se getuigskrif reg was, het in 1659 baie duidelik geblyk toe Doman, met sy sedige gesig, sy Hollandse klere van hom geskeur het, die fort met al die Strandlopers verlaat het en, in die oorlog wat gevolg het, oneindig veel kwaad gestig het, deur die Hottentots te vertel dat die wapens van die Witman op reëndae nie kon skiet nie, en boonop as leier van 'n bende plunderaars opgetree het. <sup>55</sup> Hierna, alhoewel hy na die oorlog weer by die fort kom woon het, en weer as offisiële tolk opgetree het, <sup>56</sup> het hy maar steeds in die swart boeke van die Kaapse regering gebly, en in 1664 as hy reeds die tydige met die ewige verwissel het, dan sê kommandeur Wagenaar van hom en Herry: „Welcke beide voor seer schadelike Instrumenten ende malitieuze menschen gehouden ende altoos de grootste contramineurs tegen de E. Comp. geweest zijn”. <sup>57</sup>

#### 4. Die Gorachouguas of Tabakdiewe.

Wanneer presies die Hollanders met hierdie spruit van die Kaapse stam kennis gemaak het, kan nie met sekerheid vasgestel word nie, omdat Van Riebeeck gedurende die eerste jare van sy verblyf aan die Kaap alle Hottentots wat vee na die Fort gebring het, eenvoudig as "Saldanhars, Saldaniërs of Saldanhamans" sonder verdere besonderhede, aangegee het. Dit is egter baie moontlik dat deel van die handel wat in die lente van 1652 met die Hottentots begin is, met die Gorachou- <sup>58</sup> quas as sulks gedryf is, omdat dit 'n jaarlikse gebruik van hierdie

53. V.K. 36. Rapporte van Kommissaris Cuneus-Here 17, 18:3:1658, p. 122.  
C700 Mem. & Instr. Cuneus-V. Riebeeck, 18:3:1658, p. 32.

54. V.K.3. Dagregister, 7:2:1659, p. 46

55. V.K.3, Dagregister, 19:5:1659, pp. 142-145

56. V.K.3, Dagregister, 16:5:1661, p. 1283

57. C494 Uitgde. Brwe: Wagenaar & Patria 15:4:1664, p. 648

58. V.Kl. Dagregister, 22:11:1652, 3:12:1652, pp. 283-299

groep was om 'n besoek aan die Kaapse Skiereiland te bring, en hul dus van die begin af met die Blankes in aanraking moes gekom het. Die eerste definitiewe aanduiding van die bestaan van hierdie groep blyk uit die verslag wat Abraham Gabbema, na sy landtog in 1657, kon gee. 'n Dagreise noordoos van die Tygerberg vind hy "een trop...Corachouqua genaempt, die verleden jaar de vrye luijden haer tabacq van 't velt hadden genomen".

Hierdie afdeling Hottentots het destyds onder die leiding van Choro of Choura <sup>60</sup> gestaan, en het "8 á 700 <sup>61</sup> weerbaere mannen buijten vrou ende kinderen" getel.

As 'n mens nou die gebruikelike berekening dat elke weerbare man vir 'n huisgesin van ongeveer vyf lede verantwoordelik was, toepas, dan het die totale sieletal van die Gorachouquas op <sup>ongeveer</sup> 3250 gestaan.

Volgens skatting het Choura en sy volgelinge in 1658 ongeveer 3,000 grootvee en 2,000 skape besit, <sup>62</sup> en as hierdie getalle tussen die sowat 650 huisgesinne verdeel word, dan beteken dit dat elke huisgesin gemiddeld vyf beeste en drie skape besit het, waarvan hul lewensbestaan in die eerste plek afhanklik was. Geen wonder dus dat hierdie groep Hottentots nooit gretig was om hul vee aan die Kompanjie te verruil nie. Dit moet egter onthou word dat bogenoemde getalle nie sonder meer aanvaar kan word nie, omdat daar heelwat elemente was wat die suiwere vasstelling daarvan belemmer het, en ons dus alleen by benadering 'n beeld van die werklikheid gee.

Betreffende Choura, die kaptein van die Tabakdiewe, is dit opvallend dat, terwyl in verband met ander kapteins digby die Kaap heelwat geboekstaaf is, dit in sy geval nie so is nie. Behalwe dat sy naam as owerste van die ~~Chouquas~~ <sup>Corachouquas</sup>

59. V.K.2, Dagregister 29:10:1652, p. 588.

60. C.493 Uitg. Brwe: V. Riebeek-Patria, 5:3:1659, p. 920.

61. C700. Mem & Inst.: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 79.

62. V.K.2, Dagregister, 3:1:1658, p. 761.

As die Gorachouquas in 1657 deur Gabbema gevind word, lê hulle <sup>70</sup>rens in die Bergriviervallei tussen Paarl en Wellington, terwyl Danckaert op sy tog in 1660 hulle asook die Goringhaiquas, "onder den bergh genaempt Clapmuts" <sup>71</sup>aantref. Hierdie groep, "welcque haer hieromtrent (d.i. digby die Kaap) altyd houdende," het dit nooit te ver noord kon waag nie, uit vrees vir die Cochoquas <sup>72</sup>met wie hulle meestal oorhoeks gelê het.

Wat ook al die spesifieke gebied was waarop hierdie troep aanspraak gemaak het, is dit in feit dat hulle dikwels met hulle vee na die Kaapse Skiereiland getrek het, dat hulle deur die vroegste reisigers meesal in die buurte tussen die tweenswoordige Belville en Wellington gevind is, dat hulle nooit verder noord as laasgenoemde dorp aangetref is nie, en dat hulle pas na die binneland afgesny is deur die berge <sup>73</sup>die kusreëks wat deur Boesmans beset was.

Soos reeds aangedui, het die Hollanders seker van die begin af met die Tabakdiene handelbetrekkings probeer aanknoop, om baie gou uit te vind dat hulle nie geneig was om vee in groot getalle af te staan nie, en enigszins verwykend in hierdie verband skryf Kommandeur van Riebeeck van hulle: "van wie noch somtyds wat gehandelt wordt, maer mach al mede niet beschieten" <sup>73</sup>. Dieselfde ondervinding is gedeel deur die volgende kommandeur wat 'n paar jaar later verklaar het, alhoewel die Gorachouquas baie ryker aan vee is as die Goringhaiquas, hulle slegs nou en dan 'n paar bees of skaap bring om te verhandel. <sup>74</sup>Gedurende die eerste Hottentot-oorlog vind ons Choura en sy manne, as vyande van die Witman

70. V.K.2, Dagregister, 25:10:1657, p. 621.

71. Godee - Molsbergen: Reizenl, p. 43.

72. V.K.3, Dagregister, 3:2:1659, p. 35.

73. C700, Mem & Instructiën: V. Riebeeck-Wagenaar, 5:5:62, p. 79.

74. C700 " " Wagenaar-v. Quaelberg, 24:9:1666, p. 168.

besig om te ~~stry~~ vir die weivelde wat die Witman broksgewys begin inpalm het, en vir hul van soveel lewensbelang was. Saam met hul stamgenote en baie teen hul sin het hul in 1660 die wapens neergelê en vrede met die Blankes gesluit.<sup>75</sup>

##### 5. Die Landverhuising van die Gorachouquas.

In verband met hierdie groep bestaan daar 'n uiters interessante punt wat Stow deur sy navorsing eerste aan die lig gebring het. Uitgaande van die naam "Gora, of beter nog 'Kora, het hy gevind dat alle Korana tradisie daarop dui dat hul voorvaders eens op 'n tyd aan die Kaap gewoon het, en dat hul hul naam ~~van~~<sup>van</sup> 'n opperhoof, "Kora", ontleen het. Hul oorlewerings voer terug nie alleen tot die nedersetting wat in 1652 gestig is nie, maar selfs tot die besoeke van Portugese seevaarders. In verband met hul groot leier, 'Kora', vertel hul dat hy die eerste kaptein was met wie die Hollanders 'n verdrag gesluit het, na hul aankoms in Suid Afrika. Namate die Blankes hul landpale wyer gespan het en die Hottentots aan die Kaap besef het dat hul die uitbreiding nie kon keer nie, sou die meer onderneemende seksie onder leiding van 'Kora' Noordwaarts getrek het tot oor die Oranjerivier, waar hul weer in volle vryheid kon leef, en waar hul in latere jare onder die naam Koranas gevind is. Die "Kora"-~~was~~ sou dus niks minder as die afstammeling van die "Kora"-chouquas en hul leier "Kora", wat aan die Hollanders bekend was, en in die vroegste dokumente vermeld word, wees nie.<sup>76</sup>

Theal wat min of meer dieselfde sienswyse toegedaan is, meen egter dat die trek onderneem is deur lede van die Corachouquas en die Goringhaiquas, veral nadat die tweede georganiseerde poging van die Hottentots om die Witman se uit

75. V.K.3, Dagregister, 515:1660, p.p. 625-628.

76. Stow: Native Races, pp. 248 en 268-288

uitbreiding aan bande te lê, in 1677 misluk het. Hy meen verder dat die trek teen die end van die sewentiger jare begin het, dat dit eers na die binneland geswaai het, om die sterker stamme soos die Cochoquas en die Namaquas in noordelike rigting te vermy, en daarna noordwaarts tot oor die Oranjerivier geskuif het.<sup>77</sup>

In die lig van bogemelde bevindings kry 'n heel **alleenstaande** stukkie getuienis in die Dagregister heelwat meer betekenis. In 1666 besoek 'n paar "Caepmans" die fort en een van hul, in die wandeling Cuijper genoem, "wist te verhalen dat beijde de Sourijs off overste van de Cochoquas genaempt Oudasoa en Gonnoma, veel volcx soo van de gemelte Caepmans (d.i. Goringhaiquas), als van de Tobacxdieven, aen haer getrocken hadden, daermede deselve voornemens waren heel verre van ons wegh in een ander lant te vertrecken en noijt weder by ons te comen".<sup>78</sup> Hierdie bewering van Cuijper alhoewel vaag gestel, toon tog dat daar by sekere Hottentots 'n trekgedagte bestaan het, en dat die hoofde van die Cochoquas en die Goringhaiquas met die saak **bemoel** was. As 'n mens hierby in aanmerking neem dat die naam van 'n bekende groep soos die Gorachouquas, en 'n bekende leier soos Choura, na 1670 heeltemal uit die offisiële dokumente verdwyn, en dat ook ander stamme na aanraking met die Blankes groot landverhuisings onderneem het, dan is dit hoogswaarskynlik dat om en by die jaar 1680, die grootste gedeelte van die Gorachouquas aangevul deur ~~die~~<sup>79</sup> aantal Goringhaiquas en Cochoquas die buurte van die Kaap verlaat het, om elders 'n vry en onbelemmerde bestaan te gaan soek.

77. Theal: Hist. of S. Afr. before 1795 II, p. 246.

78. V.K.4, Dagregister, 6:7:1666, p. 1059.

79. Sien Namaquas en Chainouquas.

6. Die Goringhaiquas of Kaapmans.

Teen die middag van 10 April 1652, terwyl Van Riebeeck se manne hard besig was om grawe en kruywaens te hanteer, het nege of tien Goringhaiquas heel skielik hul verskyning gemaak. Herry se spannetjie was dadelik vyandig gesind en het na hul spiese gegryp, en eers nadat die kommandeur hul kalmeer het, deur 'n paar skote te laat afvuur, kon die kennismaking met die nuwe gaste begin<sup>1</sup>. Dit was egter eers na 20 Oktober wat die handel met die Kaapmans 'n aanvang geneem het, en 3 beeste, 4 skape, 2 3 olifantstande en 2 jong volstruise van hul geruil is. Kort hierna het die gros van Gogosoa se leer die skiereiland bereik en duisende beeste het kort by die fort en agter die berg gewei. Die veehandel het nou mooi gevlot, heelwat beeste en skape is geruil,<sup>3</sup> en 'n handelsproses wat van nouaf jaarliks sou plaasvind, het 'n aanvang geneem. Daar is reeds op gewys dat deel van hierdie handel heelwaarskynlik met die Gorachouquas gedryf is, maar dit is seker dat die Goringhaiquas, wat hulself as die hooftrop beskou het, en die vernaamste aanspraakmakers op die Kaapse skiereiland was, eerste verskyn en die grootste deel van die handel deurgesit het.

Dit is waarskynlik ook by hierdie groep wat V. Riebeeck vir die eerste maal 'n tipiese Hottentots-kraal gesien het, toe hy persoonlik uitgegaan het om Hottentots wat vee besit op te spoor. Ongeveer een-en-'n-half myl van die fort, "achter 't geberchte", sien hy "een heel leger van inwoonders" met heelwat vee by hulle, "haar leger....bestaande in 16 redelycke groote woonigen fraÿ int ronde gestelt ende met rijsbosjen aen den anderen gehecht als een borstweeer, met twee

1. V.K.l. Dagregister, 10:4:1652, p. 69.

2. V.K.l, " , 20:10:1652, p. 201.

3. V.K.l, " , 22 Nov.-3 Des. 1652, pp. 283-299.



openingen ofte deurganghen daer hun vee smorgens ende savonts  
uijt ende indruven ende voor 't wilt gedierte bewaerden".<sup>4</sup>

Hierdie afdeling van die Kaapse stam is deur  
niemand minder as Gogosoa, "den dicken vetten Capteijn",<sup>5</sup>  
aangevoer nie, en het van "2 á 300" weerbare manne getel,<sup>6</sup>  
sodat die totale sterkte van die groep op ongeveer  
1250 lede moes gestaan het. Wat betref die getalsterkte van  
die Gorachouquas (6 á 700 weerbare manne) en die Goringhaiquas  
(2 á 300 weerbare manne) is dit nodig om hierdie syfers van  
van Riebeek met die van kommandeur Wagenaar te vergelyk.  
Laasgenoemde stel die getal weerbare manne van die twee  
groepe saam op ongeveer 800 man.<sup>7</sup> As 'n mens nou volgens  
van Riebeek die gemiddelde van 650 man vir die Gorachouquas  
en 250 vir die Goringhaiquas neem, dan geen dit 'n totaal  
van 900 weerbare manne vir die twee saam. Die natuurlike  
gevolgtrekking is dus, dat die twee kommandeurs se skatting  
nie te veel verskil nie, en as ons rekening hou met die twee  
kleiner groeps onder Herry en Ankaisoa dan moes die hele  
Goringhaiqua-stam nagenoeg 5000 siele getel het.

Betreffende die veebesit van Gogosoa en sy  
volgelingen, dui die meeste getuienis daarop dat hul betreklik  
skraal voorsien was. Na 'n persoonlike besoek aan hul krale  
in 1658, skat Van Riebeek hul veestapel op 15 á 1600 beeste  
en 10 á 1100 skape, terwyl 'n aantal hiervan nog aan Herry  
en sy trawante behoort het.<sup>8</sup> Volgens dieselfde kommandeur  
ook was die Gorachouquas "wel 6 mael soo ryck van bestiael"<sup>9</sup>  
as die Goringhaiquas, en eersgenoemde het maar 3000 grootvee  
en 2000 skape besit. Die feit dat die Gorachouquas baie ryker  
aan vee was as die Kaapmans is ook deur kommandeur Wagenaar

4.V.K.1, Dagregister, 7:4:1654, p. 680.  
Vgl. " " , 7:4:1655, p. 902.

5. C493, Uitg. Erwe: V. Riebeek-Patria, 5:3:1659, p. 929.

6. " " " " " 4:6:1659, p. 1019.

7. C700 Mem & Inst. V. Riebeek-Wagenaar 5:5:1662, p. 77.

8. " " " Wagenaar-v. Quaelberg, 24:9:1666, p. 168

9. V.K.2, Dagregister, 2:1:1658, p. 758½

9. C.700 Mem & Instr: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 71.

opgemerk en geboekstaaf<sup>10</sup>, en dit ly dus geen twyfel dat ons hier met 'n betreklike arm groep te doen het nie, wat dan ook binne enkele jare nie meer geneig was om 'n enkele ordentlike os of skaap aan die Edele Kompanjie te verhandel<sup>11</sup> nie.

Gogosoa, die "grootsten Capiteijn" van die Goring-<sup>12</sup>haiquas, en trouens ook van die hele Kaapse stam, word beskrywe as "een seer out ende bysonder swaarlyvich veth man". Hy het baie dikwels die Kaap besoek, en gedurende die eerste jare van die volksplanting het 'n skynbare vriendskap tussen hom en kommandeur Van Riebeek ontstaan, sodat hy soms vir 'n geruime tyd digby ~~en~~ onder die beskerming van die fort gewoon het.<sup>13</sup> Tydens die eerste Hottentot-oorlog is hierdie vriendskap tydelik verstoort, maar nadat die vyandelikhede verby was, is Gogosoa weer as 'n goedgesinde kaptein aan die fort beskou.

By die eerste kennismaking met Gogosoa is waargeneem dat: "desen oversten der Saldanhars van syn volcq dapper ontsien werd",<sup>14</sup> maar gedurende die laaste jare van sy lewe<sup>15</sup> toe hy al naby die honderd jaar moes gewees het, het sy eie seuns Osinghkaimna (alias Schacher) en Stegnoa hom begin verbystreef, en alle mag na hulself probeer trek. Veral die oudste (d.i. Schacher) "speelde capiteijn" reeds voor sy vader se dood en het hom alleen nog in naam geduld, maar nie meer die nodige eer en ontsag betoon nie. Die arme ou vader moes as bedelaar sy laaste dae naby die fort slet, waar die<sup>16</sup> Kompanjie "hem dagelick als een arm man wel gespijst hadden".

- 
10. C700 Mem & Instr.:V. Riebeek-v. Quaelberg, 24:9:1666, p.168  
 11. " " " " -Wagenaar 5:5:1662, p. 77  
 12. V.K.2. Dagregister, 15:11:1657, pp. 652-653.  
 13. V.K.1, " , 28: 1:1654, p. 621.  
 14. V.K.1, " , 22:11:1652, p. 285.  
 15. Dapper: Gep. Uitgawe - Schapera: Early Cape Hottentots, p.10  
 16. V.K.3, Dagregister, 1:12:1661, pp. 1411-1412.

As oudste seun van die ou Kaptein het Schacher dan, aan die begin van die sestiger jare, die leiding van die Kaapmans oorgeneem, en in 1672, met die verkooptransaksie van die land rondom die Kaap, nog as hoofkaptein van al die Kaapse groepe opgetree. Sy regering het geduur tot die jaar 1687, toe "de capiteijn der Hottentots Schacher onlangs overleden zijnde in desselvs plaats sijn broeders soon door den E. Heer Commendeur" verkies, en met die stok van die Kompanjie vereer is.<sup>17</sup> Na hierdie datum verdwyn ook die Goringhaiquas as groep uit die offisiële dokumente, en is van hul verdere kapteins niks geboekstaaf nie.

Van belang is ook hierdie vraag hoe die Goringhaiquas en hul medegroepe aan die Kaap by die groter geheel van die Hottentot-ras ingeskakel het. Daar is namelik heelwat aanduiding volgens die getuienis van die Kaapse Hottentots self dat daar nominale bande van onderhorigheid tussen hul en 'n ander stam bestaan het. Aanvanklik is die stories baie vaag en word gepraat van 'n opperste koning of "Chobona" wat dan gesag sou voer oor al die Kaapse groepe en wat geduring teen hul moet oorlog voer, omdat hul sy gesag nie wil erken nie. In hierdie verband word eerstens die "Kochoqua", as stam van die Hoër gesag deur die Hottentots genoem,<sup>18</sup> terwyl van Riebeek "den Saldanhar Oedaso" (d.i. die hoof van die Cochoquas)<sup>19</sup> beskou as "hier omtrent de Caep den grootsten wesende". Die bevindings van Stow in verband met die Koranas dui in dieselfde rigting, omdat hul, en veral die Taaibosch groep (van die Koranas) tot vandag toe nog op eertydse verwantskap met die Cochoquas aanspraak maak.<sup>20</sup>

17. C592, Originaal Dagregister, 29:6:1687, p. 399.

18. V.C.2 Dagregister, 31:10:1657, p. 595.

19. C760 Mem.en Instructiën: V.Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p.86

20. Stow: Native Races, p. 241.

Ander getuienis wil weer dat die Kaapse groepe onder die oppergesag van die Chainouquas gestaan het. "De Gorachouquas ende Goringhaiquas...worden onder de groote maer genoempt Khoesanhuma, dogh sy selffs alle arrogeren haer echter al mede den titul van Khoequé, over hare troupen, daer se veeltÿts oorlogh over den hals haelen ende daerom voor de Chainouquas sulcx openbaerlijc niet wel derven laten blijcken ende volgens dien van haere minderen te cleÿnder ontsagh hebben, voornaementlijck als Soesoa hieromtrent verschijnt!"<sup>21</sup>

Dat Sousoa - hoof van die Chainouquas - 'n redelike mate van respek by die Kaapse Hottentots ingeboesem het, en dat laasgenoemde as onderhoriges eerbewyse aan Sousoa as hoof van die senior stam verskuldig was, word heel duidelik verklaar.<sup>22</sup> Uit hierdie skynbare teenstrydige getuienis is heelwat moontlikhede af te lei. Die waarskynlikste egter is dat (a) tussen die Cochoquas, die Kaapse stam en die Chainouquas 'n mate van verwantskap bestaan het, (b) dat een van die drie, baie waarskynlik die Chainouquas - die senior stam was waaruit die anderes gespruit het, en (c) dat die senior stam (watter een dit ook al was) se seggenskap oor die ander twee slegs in naam bestaan het, maar in die praktyk bloedweinig beteken het.

Die trekgebied van die Goringhaiquas het, soos reeds aangedui, vir 'n groot mate saamgeval met die van die Gorachouquas. Jaar na jaar met die koms van die lente, het die twee hul verskyning in die buurte van die Kaapse Skiereiland gemaak, en die Goringhaiquas veral het soms 'n hele tyd vertoef, voor hul elders nuwe weiding gaan soek het. In 1652 kampeer hul "in't houtbaijken achter den Taffelbergh",<sup>23</sup> en hierdie verskynsel tref ons jaarliks totdat die Hottentots, as gevolg van die Kompanjie se groeiende veestapel, dringend versoek is om hul vee nie so naby die fort te laat wei nie.<sup>24</sup>

21.V.C.3. Dagregister, 21:9:1660, p. 788.

22.V.K.3. " 21:9:1660, p. 784.

23.V.K.1, " , 31:12:1652, p. 349.

24.C.493 Uitg. Brwe: V. Riebeek-Patria, 10:6:1656, p. 541.

Cl. Resolnsies, 1:5:1656.

Nieteenstaande herhaalde versoeke het hul volgehou om hul vee tot vlak by die fort te bring en was hul die eintlike aanspraakmakers op die "Kaapland", 'n feit wat hul die bynaam van "Caepmans" besorg het.<sup>25</sup> Wanneer hul nie naby die Kaap was nie, is hul in noord-oostelike rigting, en veral in die buurte van die "Týgerbergen" wat waarskynlik hul hoofkwartier was, gevind. So trek Jan Danckaert, op 12 Nov. 1660, "over de Týgerbergh" en passeer die kraal van "den dicken capiteijn Gogosoa..."<sup>26</sup>; terwyl goewerneur S. v.d. Stel op sy reis in 1655 hul weer in dieselfde buurte aantref.<sup>27</sup> Om 'n presiese skeidlyn tussen die Goringhaiquas en hul bure in noordelike rigting (die Cochoquas) vas te stel, is natuurlik nie moontlik nie, maar te oordeel na die posisie waarin die Kaapse Hottentots en die Cochoquas gewoonlik deur die handelaars en reisigers gevind is, moes die skedding tussen die twee nagenoeg op 'n lyn wat van wes na oos deur Wellington gesny, gelê het. Na die ooste is hul begrens deur 'n lyn wat min of meer vanaf Muizenberg in noord-oostelike rigting na Stellenbosch en vandaar noordwaarts met die kusreeks saamloop. Die trekgebied van die <sup>hele</sup> Kaapse stam was dus nie besonders groot nie, en dit spreek vanself dat hul getalsterkte en veebesit dien ooreenkomstig van beperkte aard was.

Die betrekkinge tussen die Hollanders en die Goringhaiquas was gedurende die eerste jare heel vriendskaplik van aard. Van hul is aanvanklik die meeste vee gehandel, en dit was eers toe die besef begin deurdring dat die Witman gekom het om te bly, en dat hy op 'n deel van hul weivelde aanspraak maak, dat die verhouding strammer geword het, en

25. C700 Mem. en Instructie; Wagenaar-v. Quaelberg, 24:9:1666 p. 169.

26. Godee-Molsbergen: Reizen I, p. 43.

27. " " " I, p. 142-143.

en uiteindelik op 'n openlike stryd uitgeloop het.  
 "Doch maedien sy gesien hadden dat wy tegen haer menigte  
 op ons alderswaackste als doen waergenomen hier niet  
 weder off te slaen, ofte soo licht wech te jaechen sijn geweest  
 soe hebben sy tweejaer verleden weder vrede aengesocht  
 ende met ons gemaect." <sup>28</sup> Na hierdie stryd het die  
 Goringhaiquas, behalwe dat hul nie meer bereid was om vee  
 te verhandel nie, hul by die nuwe toestand neergelê, en  
 probeer kry wat hul kon uit die vrendelinge, deur die verkoop  
 van die Kaap in 1672.

Vrede met die Witman, en tot 'n mate samewerking,  
 met hulle, was dus die verstandigste beleid, en so vind ons  
 dat, tydens die tweede Hottentot-oorlog, die Goringhaiquas  
 nie gekroom het, om die Kompanjie in sy stryd teen Gonnema  
 te steun nie. <sup>29</sup> Die praktiese gevolg van hierdie beleid  
 was egter dat die Kaapse Hottentots gedwee moes toesien hêe  
 die Blanke nedersetting uitbrei, en hoe die Hollanders steeds  
 meer weivelde in hul eie belang gereserveer het, terwyl  
 hulself armer en meer onderhorig geword het, en selfs die  
 aanstelling van hul kapteins 'n aangeleentheid vir die wit  
 indringer geword het. <sup>30</sup>

## II. DIE COCHOQUAS of "RECHTE SALDANHARS". <sup>1</sup>

### 1. Eerste Aanraking met die Blankes.

Die was in Oktober 1652 dat die jag, "de Goede Hoop"  
 onder bevel van skipper Turver, uitgeseil het om inboorlinge  
 te soek met wie die hoognodige handelsbetrekkinge kon  
 aangeknoop word. Die bemanning het 'n paar dae in Saldana-  
 baai vertoef, maar was aanvanklik teleurgestel omdat die  
 Hottentots wat hul daar gekry het van die armsalige Strand-

28. C.700. Mem. & Instructiën: V. Riebeeck-Wagenaar, 5:5:1662, p. 78

29. C.701, " " : Pol. Raad-J. Cruse, 26:3:1674, p. 38  
 C.701, " " : " " " , 27:3:1676, p. 78.

30. C.592. Org. Dagregister, 29:6:87, p. 399.

1. Cl. Resolusies, 30:10:1658.

loper tipe was. Kort voor hul vertrek egter, het 'n aantal Hottentots met vee in die baai aangekom, en van hul is 'n paar skape geruil,<sup>2</sup> en so het die eerste kennis-making met die Hottentots in die buurte van Saldanabaai, nl. die Cochoquas, plaasgevind. Dat verteenwoordigers van 'n nuwe en veeryke stam, met 'n eie benaming en organisasie ontdek is, het die Hollanders op hierdie stadium nie besef nie, en gereelde kontak met hierdie stam het dan ook vir die volgende drie jaar agterweê gebly, veral omdat die Kaapse Hottentots, en by name Herry, moeite gedoen het om die Cochoquas "ende meer andere luijden...doorgaens met alle praktijcquen te vooren altyt getracht hebben te diverteren."<sup>3</sup> Nieteenstaande die pogings om die Cochoquas van die fort weg te hou, het Jan Wintervogel in April 1655 sowat vyftig myl in noordwaartse rigting deurgedring, en weer met hierdie stam in verbinding getree.<sup>4</sup> Die waarskynlike gevolg van Wintervogel se tog was dat, met die begin van die somer 1655 'n afdeling van die Cochoquas onder kaptein Gonnema hul verskyning aan die Kaap gemaak het, en die kommandeur die voorreg besorg het om "na gisjinge wel over de 20 duijsent stx vee" slegs 'n paar myl van die fort af te sien wei.<sup>5</sup> Na 'n aanvanklike gesukkel is later 'n lustige handel aangeknoop en nagenoeg 400 beeste en net soveel skape is sonder veel moeite geruil, en as die voorraad koperplaat nie opgeraak het nie, kon maklik 'n duisend van elk in besit van die Kompanjie gekom het.<sup>6</sup> Van nou af het genoemde afdeling van die Cochoquas jaarliks die fort besoek tot 1658,

2. V.K.I, Dagregister 26:10:1652, pp. 232-233 en 4:11:1652, p. 23

3. C700 Mem. & Instructiën: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 78.

4. V.K.I, Dagregister, 3:4:1655, p. 900.

5. V.K.I, " , 3:12:1655, p. 1126.

6. V.K.I, " , 24:11:1655, p. 1117; 27:11:1655, p. 1121; 3:12:1655, p. 1126; 18:12:1655, p. 1151.

toe Oedasoā (die ander owerste van die Cochoquas) ook met sy gevolg aan die Kaap opgedaag het, en 'n aansienlike aantal vee van hom geruil is <sup>7</sup>. Teen die einde van Van Riebeeck se bestuur dus, was die Cochoquas gereëlde besoekers aan die Kaap, heelwat van hul as stam was bekend en kon die kommandeur verklaar: "met welcken Oedasoā ende Gonnema wy seer vaste alliantie schijnen te hebben ende fraij jae geduijrich vee van te handelen, doch meest schapen ende daarom soo veele beesten niet.....voor Comps. schepen.... kunnen overschieten" <sup>8</sup>. Dat die ruilhandel met hierdie stam ook in die jare na Van Riebeeck goed gevlot het, kan ons aflei uit die bewering van kommandeur Wagenaar, n.l. dat: die Cochoquas die stam was wat die Kompanjie van die meeste vee - veral skape - voorsien het.

## 2. Stamindeling en Kapteins.

By hierdie "Rechte Saldanhars" merk ons 'n verskynsel wat ook by die meeste ander stamme voorkom, naamlik dat hul in "twee extraordinary machtige volcq - ende veerijke heerschappen onder den oversten Ngonnomoa ende Oedasoā" ingedeel was. <sup>10</sup> Wie van die twee kapteins nou juis die hoogste gesag gevoer het, is aanvanklik nie duidelik nie. By die eerste kennismaking in 1658 lees ons dat "Ngonnomoa den oppersten ende Oedasoā den tweeden" kaptein van die Cochoquas is, <sup>11</sup> ook word van Gonnema gepraat as "eersten Grooten Capiteijn," terwyl Oedasoā as "tweede Groote Capiteijn" aangedui word. <sup>12</sup> Die volgende jaar egter as Oedasoā te siek is om self na die fort te kom, beloof hy om Gonnema

- 
7. CI, Resolusies, 30:10:1658 en V.K.2, Dagr. 6:11:1658, p. 1356  
 8. C700. Mem & Instr. V. Riebeeck-Wagenaar, 5:5:1662; p. 79.  
 9. C700 " " Wagenaar-v. Quaelberg, 24:9:1666, p. 168  
 10. V.K.3, Dagregister 3:2:1659, pp. 35-36.  
 11. V.K.2, " 21:10:1658, p. 1302.  
 12. V.K.2, " 7:11:1658, p. 1356 en p. 1359.



~~(H)gonnema~~, "sijn 2de schynende te wesen", as sy verteen-  
13  
woordiger te stuur om die kommandeur te ontmoet.

In 1660 verklaar Eva dat Oedasoia, "overste of te coningh"  
van die Gochoquas was, en Ngonnomoa die tweede posisie  
gevol het.<sup>14</sup> In 1662 beweert Van Riebeeck heel bewis  
dat Oedasoia die vernaamste Kaptein, "omtrent de Caep",  
15  
was.

Dit wil dus voorkom dat eers na herhaalde  
kennismaking met die stam die verhouding tussen die  
twee kapteins suiwerder vasgestel is, en Oedasoia nominaal  
die eerste posisie gevol het. Wat ookal die besondere  
status van hierdie twee kapteins was, is dit seker dat  
die een hom nie veel aan die oppergesag van die ander gesteur  
het nie, en in die praktyk dikwels heeltemal onafhanklik  
van mekaar opgetree het; soos in 1659 toe Oedasoia 'n vriendskap  
verdrag met die Hollanders gesluit het, terwyl Gonnema  
presies die teenoorgestelde gedragslyn gevolg het.<sup>16</sup>  
Dit tref ons verder dat die afdeling onder Gonnema ook 'n  
aparte naam gedra het, en deur die Hottentots "Gorona" genoem  
is,<sup>17</sup> sodat 'n mens hier eintlik met 'n verdeelde stam  
te doen het, wat op die punt gestaan het om in twee aparte  
stamme op te breek.

Wat kaptein Oedasoia betref, vind ons dat daar  
deurgaans vriendskaplike betrekkinge tussen hom en die  
Kompanjie bestaan het. Reeds by die eerste ontmoeting het  
hy die Blankes wat sy kraal besoek het baie vriendelik ont-  
haal, en dadelik die veehandel oop verklaar. Harwarden wat  
by hierdie geleentheid die onderhandelings namens die  
Kompanjie gevoer het, beskryf hom as "sijnde een man sonder

13. CI, Resolusies, 1:7:1659.

14. V.K.3, Dagregister, 26:8:1660, pp. 760-761.

15. C700 Mem. en Instr.: V.Riebeeck-Wagenaar, 5:5:62, p. 86.

16. V.K.3, Dagregister, 20:6:1659, p. 208.

17. V.K.2, " , 31:10:1657, p. 596.

V.K.2, " , 15:11:1657, p. 656.

baart van redelijcke ouderdom, cleijn ende mager, seer  
 statelijcq ende van goet ontsagh onder sijn volcq<sup>18</sup>.  
 Verder was hy ook nie so bedelagtig soos kaptein Gonnema  
 nie, en was 'n man met 'n baie stil geaardheid.<sup>19</sup>

Gedurende die winter van 1659, terwyl die Kompanjie  
 met die Kaapse Hottentots in oorlog gewikkel was,  
 het Oedaso tot digby die fort gekom en sy kraal net oorkant  
 die baai aangele. Die kommandeur het sy bes gedoen om hom  
 as bondgenoot teen die Kaapse Hottentots te kry. Oedaso  
 was oulik genoeg om hom nie daadwerklik in die stryd te meng  
 nie maar het tog van die geleentheid gebruik gemaak  
 om 'n "nader ende vaster alliantie" met die Hollanders  
 te sluit, om sodoende hul vriendskap te behou.<sup>20</sup>

Van hierdie vriendskapsverdrag het Oedaso in 1664 probeer  
 gebruik maak deur die hulp van die Kompanjie teen sy vyande,  
 die Hessequas, in te roep, hierdie hulp is hom egter op  
 vriendelike, dog besliste, wyse geweier.<sup>21</sup> Of Oedaso  
 werklik die erns van sy bondgenootskap met die Witman  
 besef het, is moeilik om te sê, maar dit is baie opmerklik  
 dat toe die Kompanjie in die sewentiger jare met Gonnema  
 en sy deel van die Cochoquas in oorlog gewikkel raak,  
 Oedaso hom buite die stryd gehou het.

Toe die ou kaptein in 1689 sterf en alleen 'n  
 dogter, met name Namis, nalaat,<sup>22</sup> het 'n aantal van sy volge-  
 linge na die Kasteel gekom en die Goewerneur versoek om die  
 broer van Oedaso as kaptein in sy plek aan te stel. Aan  
 hierdie versoek is geredelik voldoen en die staf van outori-  
 teit, waarop die naam Hannibal en die wapen van die Kompanjie  
 gepryk het, is aan die nuwe kaptein geskenk, wat daarna hoogs

18. V.K.2. Dagregister, 31:10:1658, p. 1342.  
 V.g.l. Resolusies, 30:10:1658.

19. V.K.2. Dagregister, 7:11:1658, p. 1359.  
 V.g.l. C700 Mem & Instr: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 79

20. CI, Resolusies, 21:6:1659 en 29:6:1659

21. V.K.4, Dagregister, 3:2:1664, pp. 567-568.

22. V.K.3. " , 5:11:1660, p. 860.

tevrede vertrek het.<sup>23</sup> Dit blyk dus duidelik dat die afdeling Cochoquas onder Oedasoa dwarsdeur die vrede met die Witman bewaar het, en dat hy een van die kapteins was wat die Kompanjie die minste moeilikheid besorg het.

Heel verskillend van geaardheid, karakter en handelwyse was die tweede groot kaptein van die Cochoquas, naamlik Gonnema, wat van die begin af by die Hollanders as "den swarten Capiteijn" bekend was, omdat hy die gewoonte gehad het om sy liggaam met roet in te vrywe.<sup>24</sup> Hierdie kaptein het die reputasie gehad dat hy baie bedelagtig was,<sup>25</sup> en dat hy en sy volgelinge, wat groot troppe vee besit het, besonders terklustig was, en soos "vliegende legers" nooit lank op een plek gebly het nie.<sup>26</sup> Dit skyn of die Hollanders hierdie kaptein van die begin af met 'n mate van agterdog bejeen het, omrede sy "quade parten" waarop hy gedurig uit was. So byvoorbeeld was hy in 1653 aan die fort, die aand voor Herry die vee van die Kompanjie geroof het, en daar was baie sterk suspisie dat hy 'n hand in hierdie misdaad gehad het.<sup>27</sup> Ook die ruilhandel met Gonnema wou nie altyd vlot nie, so het hy reeds in 1652 met sowat 200 stuks vee tot baie naby die fort gekom "sonder datter een beest van coste gehandelt worden," en in 1655 het hy hierdie tergery voor die oë van die here van Goens en Erisius herhaal, en in stede van die handel aan te knoop "sigh gelijck nu, met bedelen ende prachen sleghts behielp"<sup>28</sup>. Daar is egter ook ander getuienis dat Gonnema wel in 1655 sowat 400 beeste en net soveel skape aan die Kompanjie verruil

23. V.K.12, Dagregister, 29:3:1689, pp. 151-152.

24. V.K. 1, " , 27:11:1655, pp. 1121

25. V.K. 2, " , 7:11:1658, p. 1359.

26. V.K. 2, " , 7 en 8 Nov. 1658, pp. 1357 en 1361.

27. V.K. 2, " , 7:11:1658, pp. 1357-1359.

28. V.K. 2, " , 7:11:1658, pp. 1357-1359.

het <sup>29</sup>, en ook na die tyd gewillig was om handel te  
drywe. <sup>30</sup>

Nietemin was die Swart Kaptein 'n man om rekening mee te hou, en selfs sy Hottentot bure het hom gevrees, want sodra die geleentheid daar was, het hy hul beroof.

Die normale toestand van hierdie besondere groep, sê Theal, was die van 'n rowersbende, altyd in stryd met hul nabure, besig om die Namaquas, Chainouquas, of Kaapmans se vee te roof, of om deur laasgenoendes beroof en self tot die bedelstaf gedwing te word. <sup>31</sup>

In 1685 het kaptein Gonnema die tydige met die ewige verwissel, en op versoek van sy volgelinge het Goewerneur S. van der. Stel sy seun in sy plek aangestel. <sup>32</sup> Hierna is die herinnering aan sy naam lewendig gehou deur die feit dat al die Hottentots in die buurte van die Kaap, teen die begin van die 18de eeu, onder die algemene naam van Gunjemans bekend gestaan het. Selfs in sy leeftyd al was die lede van sy groep bekend as Gonnemas, Connemans, Gonjemans of Gunjemans, en waar die Kaapse groepe geleidelik hul onderskeie groepname verloor het, was hul later by die Blankes alleen nog as Gunjemans bekend. <sup>33</sup>

Behalwe die twee hooffigure van die Cochoquas wat ons so pas behandel het, was daar ook nog 'n derde persoon van belang namliek "Koukoso. Dapper beskryf hom as "derde persoon in 't ryk", van die Cochoquas, terwyl van Riebeck hom beskryf as "den Capiteijn van zyn (d.w.s. Oedaso) negrija ofte leger" ; "zyn tweeden van zyn leger, <sup>34</sup> <sup>35</sup> <sup>36</sup>

29. V.K.1, Dagregister 25 Nov-18 Des. 1655, pp. 1120-1150.

30. C70<sup>o</sup> Mem. & Instr.: V. Riebeck-Wagenaar, 5:5:62, p. 80.

31. Theal Hist. of S.A. before 1795, II, p. 196 en 211.

V.g.l. C496, Uitg. Brwe. Goske-Patria, 17:9:73, pp. 757-764.

32. Codee Kolsbergen: Reizen I, p. 209.

33. Theal: Hist. of S.A. before 1795 II, p. 211.

34. Dapper Africae, gep. Uitgawe Schapera: Early C. Hotts, p. 2

35. V.K.3, Dagregister, 1:12:1661, p. 1409

36. V.K.3, " 3:11:1660, p. 850.

of ook as "syn eerste Raedt"<sup>37</sup>. Ons het hier dus nie te doen met 'n aanvoerder van 'n aparte groep van die Cochoquas nie, maar met iemand wat direk onder Oedasoa was, en in baie nou betrekking <sup>tot</sup> met hom gestaan het.

Behalwe die hoofindeling in twee groot groepe, spreek dit van self dat die hoofgroepe "elcq in 't particulier mede noch haer minder overste" gehad het, en dat hul in "verscheijden negrijen off legers" ingedeel was.<sup>38</sup> As 'n mens die getuienis van Dapper kan aarneem, dan was hul "in vyftien of zestien negerijen verdeelt, elk omtrent "een viereendeel uurs van elkandre, en bewonen met hun allen omtrent vier hondert of vier hondert en vyftigh huizen. Ieder negerije bestaet in't dertig, zes-en-dertig, veertig en vyftig huizen, meer en minder,<sup>39</sup> alle in 't ronde gezet, en een weinig van elkandre".

Uit die offisiële dokumente kry 'n mens dan ook heelwat name van Cochoquas-kapteins soos die van Kuyper,<sup>40</sup> wat meesal met sy kraal langs die Bergrivier gelê het, en van kaptein Bootsman wat weer aan die Vier-entwintig riviere woonagtig was, en deur Starrenburg in 1705 besoek is.<sup>41</sup> In 1717 is Sergeant Jan van Maurik gestuur om met "de cralen der Gonnimans" onder deselver capiteins Scipio, Haniibal (opvolger van Oedasoa) Couragie, Slinger, Prins, Boorsman, Strophals de ruijgh te beginnen.<sup>42</sup> Hierdie kapteins het dan almal een of ander groep van die Cochoquas verteenwoordig, maar wat hul status betref en in hoeverre hul onderhorig was aan mekaar, is niks bekend nie. Dit is opmerklik dat geen een van die genoemde kapteins meer by 'n egte Mottentot naam aan die Hollanders bekend was nie en by die deurlees van die

37. V.K.3, Dagregister 16:11:1661, p. 1381.

38. V.K.2, " 15:11:1657, p. 655.  
V.K.2, " 31:10:1658, p. 1344.

39. Dapper. Op. Cit., p. 22.

40. V.K.16, Dagregister, 3:2:1702, p. 26.

41. Godee Molsbergen: Reizen II, p. 4.

42. C702, Mem.& Instructiën: PolRd-J.v. Maurik, 22:11:1717.

reeks dink 'n mens veel meer aan die Romeinse geskiedenis as aan 'n Hottentotstam aan die Kaap.

### 3. Getalsterkte en Veebesit.

Daar bestaan geen twyfel dat die Cochoquas "offte Kochona,.....den aldergrootsten van al de Hottentoots... aen dese syde van de Berghrivier ende hieromtrent de Caep woonende" was nie <sup>43</sup>. Wat getalsterkte en veebesit betref het hulle die Kaapse stam maklik uitgestof, 'nfeit wat reeds duidelik geblyk het toe die afdeling onder Gonnema in 1655 die Skiereiland besoek het, en die totaal van die besoekers, wat "agter den Tafelbergh" kampeer het, op "5 a 6000" siele met ontelbare troppe vee geskat <sup>44</sup> het. Hul hutte wat in ronde sirkels opgestel was, het van 400 tot 500 getel, "die in een halff uijr qualijk souden wesen rontom te gaen". Die veestapel van Gonnema en sy aanhangers alleen is by hierdie geleentheid op 20,000 stuks "koebeesten ende schapen" <sup>45</sup> geskat.

Tydens die besoek van Oedasoa en Gonnema in 1658 met hul onderskeie groepe, vertel Harwarden, na sy besoek aan Oedasoa se kraal, dat hy "noyt soo veel volcx in verscheijden negrijen off legers bestaende bijeen hadde gesien," terwyl "'t bestiael wasser soo overvloedigh veel datter geen eijnd aen te sien was, die oocq in een halven dagh al de weijden wel souden cael maecken van de gansche circumferentie deser Caep met aldat, dat de Compagnie ende vrij luijden besaten, hebbende desen morgen gesien, dat de schapen alleen wel drie uijren besigh waren in 't uijttrecken van de cralen <sup>46</sup> eer de laeste buijten was, ende de beesten niet min".

43. V.K.2, Dagregister, 15:11:1657, p. 655.

44. V.K.1, " 24:11:1655, p. 1117  
Vg.l. " " 27:11:1655, p. 1121.

45. V.K.1, " 3:12:1655, p. 1126.

46. V.K.2, " 31:10:1658, p. 1344.

Vgl. CI, Resolusies, 21:6:1659.

By Gonnema se afdeling is dieselfde tyd opgemerk dat "t bestiael mede soe overvloedigh veele was als gras op 't velt, ende derhalven deselve nootsaeckelijck nemmermeer langh op een plaets leggen cunnen," en dat ~~dit~~ moontlik sou wees om met 20 of 30 goeie soldate van hierdie trop alleen sowat 15,000 tot 16,000 skape en beeste af te neem.<sup>47</sup>

Die natuurlike afleiding is dus dat beide groepe van die Cochoquas besonders goed van skape en beeste voorsien was. Die presiese getalle van hul gesamentlike veestapel sal tot 'n mate 'n geheim bly, omdat 'n mens enigsins skepties staan teenoor die bewering van Bogaerts, in 1711, dat "t getal der ossen" van die Cochoquas "op ruim hondertduizent begroot werd".<sup>48</sup> Nietemin, bewys ook hierdie getuienis dat die Cochoquas vir baie jare as 'n besonders veeryke stam bekend was.

Wat nou betref die gesamentlike getalsterkte van hierdie stam het van Riebeek dit, na heelwat aanraking met hul, op "wel 17 a 18 duizend zielen stercq"<sup>49</sup> gestel. Hierdie opgawe word nagenoeg bevestig deur die volgende kommandeur as hy se dat die twee groepe onder Gonnema en Oedasoa saam 3000 weerbare manne tel, wat 'n totale sieletal van ongeveer 15,000, of meer, moes beteken het. Hieraan voeg hy egter toe dat die genoemde getal (3000) sedert "eenigen tyd herwaerts door een graserende siecte die onder haer ~~aanwagting~~<sup>50</sup> zeer vermindert en wegh gesmaiten". Dat hierdie siekte geweldige afmetings moes aangeneem het, en dat die Cochoquas na hul aanraking met die Blankes baie moes verarm h straal uit die feit dat toe Oedasoa en Gonnema in 1677 weer

47. V.K.2, Dagregister, 7:11:1658, pp. 1357-1358.

48. Bogaerts: Historische Reizen, p. 107.

49. V.K.3, Dagregister, 26:8:1660, p. 761.

Vgl. C700 Mem. & Instruc.: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 80

50. C700. " " Wagenaar - v. Quaelberg. 24:9:1666, p. 1

die Kaap besoek, "t corpus van hunne geheele negerije in 20 stukx zoraelen, ongeveer 1000 stukx runderbeesten en 2000 stukx schapen, mitsgaders hunne macht in ongeveer 500 weerbare mannen" bestaan het. Die geweldige vermindering in hul veestapel het die Cochoquas toegeskrywe aan die feit dat die Namaquas 'n "groote quantiteit" van hul vee afgeneem het.

#### 4. Trekgebied.

Dit spreek vanself dat 'n talryke en veeryke stam soos die Cochoquas op 'n groot trekgebied moes aanspraak gemaak het; 'n trekgebied wat in hooftrekke deur Van Riebeek aangedui word as : "beslaende ende be-treckende meest het lant in 't midden tegen ons over onder 't Africase geberchte, van omtrent de baij fals beginnende tot heel na de Saldanabaij doch niet altyts op eene plaetse blyvende". As 'n mens nou hierdie stelling aan die werklike gebeurtenisse toets, dan blyk dit dat terwyl die Cochoquas, in April 1655, nie naby die fort wou kom nie, solank die Kaapmans daar was nie, hul tog in die somer van dieselfde jaar met al hul vee en volk tot in die Kaapse Skiersland getrek het. Hierdie suidwaartse trek het herhaalde kere na dietyd plaasgevind, en dit skyn dus of die Cochoquas hul die reg aangemagtig het om tot aan die Valsbaai te trek, soos hul dan ook in 1658 gedoen het, en self voor 1652 gewoon was om te doen. As 'n mens in herinnering roep dat die Cochoquas en veral kaptein Oedasoa aanspraak gemaak het op opperheerskappy oor die Kaapse groepe, dan volg dit natuurlik dat hul by tye die waiding

51. V.K.8, Dagregister, 8:8:1677, pp. 285-286.

52. C700 Mem & Instruc: V.Riebeek-Wagenaar, 5:5:62, p.80.

53. V.K.1, Dagregister, 3:4:1655, p. 900.

54. V.K.2, " 8:11:1658, p. 1362.

55. V.K.2, " 13:11:1652, p. 218.

56. V.K.3 " 1:12:1661, p. 1410.



rondom die Kaap met die Kaapse Hottentots sou deel.

Hul oosgrens word tereg aangegee as "it Africase geberchte", d.w.s. die kusreeks, omdat daar geen getuienis is dat hierdie stam ooit verder as hierdie natuurlike muur na die binneland getrek het nie. Hul bewegings in noordelike rigting het ook, soos van Riebeek sê, meesal gegaan tot die buurte van Saldanabaai, 'n omstandig-<sup>57</sup>heid wat aan hul die bynaam van Saldanhars besorg het, en hier het die Bergrivier die skeiding tussen hul en die Grigricquas gevorm. Dit wil egter nie sê dat die Cochoquas nooit oor die Bergrivier getrek het nie, daar het wel deeglik sulke gevalle voorgekom, maar in die reël het hul suid van genceemde rivier beweeg.<sup>58</sup>

Binne hierdie grense was die "rechte Saldanhars" vrywel in gedurende beweging, met dien verstande dat die twee hoofleërs "veeltyds eenighsints wat van den anderen verspreijt" was.<sup>59</sup> Volgens die bevinding van reisigers na die binneland skyn dit ook asof die mees gereëde kamp-plek van Oedasoë naby die Mosselbankrivier, aan die westekant van die Paardenberg was, terwyl Gonnema weer sy hoofkwartiere aan die Bergrivier, naby Riebeecks Kasteel, gehad het.<sup>60.</sup>

##### 5. Agteruitgang by die Cochoquas.

Vir hierdie sterk Hottentotstam was aanraking met die Blankes seer sekerlik nie 'n seën nie; want pas vyftig jaar na die nedersetting aan die Kaap gestig is,

- 
57. C700 Mem. & Instruc: Wagenaar: v. Quaelberg, 24:9:1666, p. 168.  
Bogaerts: Historische Reizen, p. 107.
58. V.K. 8. Dagregister, 30:7:1677, pp. 258 en 260-261.  
V.K. 8. " , 24:11:1678, p. 735.  
Godee Molsbergen: Reizen I, p. 209.
59. C700. Mem & Instruc: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:62, p. 80.
60. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 28-30, 47 en 122.  
V.K. 8. Dagregister, 24:11:1678, p. 735.  
Maingard: S.A. Journal of Sc. Vol. 28, p. 495.

het landdros Starrenburg, wat destyds op 'n veeruiltog onder hul was, geskrywe dat dit met hul uiters sleg gesteld was. "Met hun 10 Capitains maken se maar 2 kraalen uijt, en sijn arm van vee", In vyf weke se tyd kon hy slegs 48 runderbeeste te ruil kry, en van Piketberg af het hy vir dae lank langs die Bergrivier opgetrek sonder om 'n enkele kraal teen te kom. <sup>61</sup>

Hierdie armsalige toestand word dan direk toegeskrywe aan "de laaste opengestelde vrye ruijling, en de gepleegde onhebbelikheden van de landloopers (daar wien) het gantsche land bedorven is, want als de eene kraal het vee door de Hollanderen ontnomen was, gingen die het weer anderen ontroven.....en <sup>daer</sup> ~~daer~~ zynze van menschen dien hun in vrede, vernoegd, en onder hoofden kralen verdeelt <sup>van</sup> gemistelijk met den veeteelt erneerden, meest alle bosjemans, jagers en rovers geworden, en over al tusschen, en in gebergkens verstrooijt" <sup>62</sup>

Voeg hierby die "graserende siecte" wat in 1666 die gelédere van hierdie stam begin uitdun het, en 'n mens sien die gordyn stadig maar seker val oor die voortbestaan van 'n eertydse magtige stam, en word die lot wat hulle tref die voorbode van 'n proses wat geleidelik sou voortwoeker om ook ander stamme, verder die land in te likwieder.

---

61.C427 Ink. Brwe: Starrenburg-W.A.v.d. Stel, 19:11:1705, p. 363.

62. Valentyn V, p. 99 (Dagregister v. Starrenburg) 4:11:1715.

### III. DIE CHARICURIQUA of GRIGRIQUA.

#### I. Eerste Aanraking met en Verhouding tot die Blankes.

Vir sover die offisiële dokumente lig werp skyn dit of die eerste kennismaking tussen die Hollanders en bogemelde stam in die jaar 1657 plaasgevind het, toe "eenich volcq van Charingurinas troupen" met 25 skape heel onverwags by die fort aangekom het.<sup>1</sup>

By hierdie geleentheid het die hele stam buitengewoon ver suidwaarts beweeg, want ons verneem dat hul, met al hul vee, omtrent 'n tweedaagse reis van die fort af geleë was.<sup>2</sup> Hierdie beweging tot naby die Kaap was egter 'n uitsondering, wat waarskynlik deur nuuskierigheid om ook 'n slag die Blankes te sien, veroorsaak was. Na die tyd is daar geen aanduiding dat dit weer gebeur het nie, en is kontak met hul alleen gemaak deur landreisigers, wat noordwaarts oor die Berg-rivier getrek het, of skeepsvolk wat hul toevallig in die buurte van Saldanabaai raakgeloop het. So byvoorbeeld het die bemanning van die skip "Maria", hul in 1658 in Saldanabaai teengekom,<sup>3</sup> Van Meerhof in 1661, tydens 'n tog na die Namaquas, hul weer langs die Olifantsrivier digby die see, gevind het.<sup>4</sup>

Van die meer nabygeleë stamme was die Chari-guriquas by uitstek die een met wie die Hollanders baie min onderhandelings gevoer het, en met wie daar min sprake van 'n vriendskaplike verhouding was. Reeds by die eerste

1. V.K.2, Dagregister, 7:11:1657, pp. 639-640.

2. CI, Résolusies, 30:11:1657.

3. V.K.2, Dagregister 29:6:1658, pp. 1069-1070.

4. Godee Molsbergen: Reizen I, p. 63.

kennismaking (in 1657) word aan hul 'n swak karakter en kwade intensies toegeskryf, na aanleiding van 'n rowery wat hul in Saldanabaai sou gepleeg het.<sup>5</sup> Die ondervinding van die bemanning van die "Maria" met hierdie stam in Saldanabaai was ook minder aangenaam, omdat hul sterk daarop uit was om die Blankes aan te val, terwyl dit dieselfde Grigriquas was, "die voor dat 't Robbejachts bootjen in de baij oocq gespeeljeert ende 't volcq om 't copers ende tabacx halven te vermoorden **gemtent** hadden".<sup>6</sup>

Behalwe hierdie onvriendelike houding teenoor die Witman was daar ook op die gebied van die ruilhandel met hierdie stam nie veel uit te rig nie, aangesien "men oock gansch geen bestiael dat naem hebben mach en can **becomen** vande cleijne Chariguriquas."<sup>7</sup> Jare later word hul nog steeds beskryf as: "een natie dewelscke.....geen correspondentie met d'E Compe. is houdende",<sup>8</sup> en as 'n veeruilkspedisie in 176 in noordwaartse rigting trek dan is die opdrag om met die Grigriqua kapteins kontak te maak, nie soseer om handel met hul te drywe nie, maar veral om gidse, wat die pad na die Klein Namaquas kon aanwys, by hul te kry.<sup>9</sup>

'n Enkele uitsondering op hierdie deurgaans stremme verhouding vind ons in 1687, toe 'n party van die "Grigriquase Hottentotten" aan die fort verskyn het, en namens hul hele stam 'n geskenk van ses jong osse aan die Kommandeur aangebied het, met die versoek om 'n vriendskapsverdrag met die Edele Kompanjie te sluit.<sup>10</sup>

5. C.I. Resolusies, 30M11:1657.

6. V.K.2, Dagregister, 29:6:1658, p. 1070.

7. C700 Mem. & Instruc.: V.Riebeek-Wagendar, 5:5:62, p. 80.

8. C505 Uitgaande Brwe.: S.v.d. Stel-Patria, 30:6:1697, p. 663.

9. C702 Mem. & Instruc.: Pol. Rd.-Zwartenburgh, 14:9:1716, p. 60.

10. V.K. II, Dagregister, 6:8:1687, p. 378.

Dat hierdie ongevraagde toenadering van die Grigriquas tot die Blankes nie ernstig bedoel was nie, blyk uit verskeie kwaadwillige dade wat in die loop van die negentiger jare andermaal deur hul gepleeg is. Dit is namelik bevind dat 'n hele aantal gedroste slawe na wie die Kompanjie en die Vryburgers naarstiglik gesoek het, by hierdie stam skuiling gevind het en deur hul in diens geneem is, sonder om 'n woord daarvan te rep. Dit het beteken dat die Kompanjie 'n gewapende mag, onder Schryver, moes stuur om teen hul op te tree, en die slawe terug te bring.<sup>11</sup> In 1697 het hul die rus verder verstoer deur 'n baie vyandige houding teenoor die Kompanjies pos by Saldanabaai aan te neem, en die beskerminge van die Kompanjie, namelik "Capitain Cees en kleijn Jantje.....welke de E. Compe. wel het getrouwste van dese Hottentotse natie zyn", op die vlug te ja. Die Kaapse regering is dus weer verplig om die manskappe by genoemde pos te versterk, en om 'n wakende oog oor die oproerige Grigriquas te hou.<sup>12</sup>

Dit blyk dus dat van vriendskaplike of handelsbetrekkinge met hierdie stam daar nooit regtig sprake was nie. Om redes wat aan ons onbekend is, het hul van die begin af 'n beleid van afsydigheid teenoor die Blankes gevolg en dit skyn asof die rebelse neigings, wat hul voor die tyd van hul wettige stamverband laat wegbreek het,<sup>13</sup> ook hul verhouding tot die Hollanders beïnvloed het.

## 2. Stamindeling en Kapteins.

Net soos die Cochoquas was ook hierdie stam in twee hoofgroepe verdeel, nameliki- (a) die "Chariguriquas off

11. V.K. 24, Dagregister, 12:22:1696, p. 310.  
C6 Resolusies, 13:12:1696, p. 568.

12. V.K. 14, Dagregister, 10:3:1697, pp. 423-424.

13. Vide p. 35. 13.

Groote Chariguriquas" en (b) "De Cleijne Chariguriquas  
<sup>14</sup>  
 Hosamans genaempt".

Waarin juis hierdie verdeling bestaan het, en of die twee groepe deur aparte hoofde regeer is, is nie moontlik om vas te stel nie. Al wat met sekerheid gesê kan word, is, dat die "Cleijne Chariguriquas" naaste aan die fort gewoon het, en gewoonlik die groep was met wie die Kompanjie moeilikheid gehad het, terwyl die Groot Chariguriquas as sulks baie selde vermeld word. Meesal, wanneer hierdie stammaam genoem word, ontbreek die byvoeglike naamwoord wat die groepe moet skei, met die gevolg dat dit baie selde seker is watter een van die twee eintlik bedoel word.

Dit is baie opvallend dat die eerste kommandeurs aan die Kaap nie 'n enkele kapteinnaam in verband met hierdie stam aangeteken het nie. Volgens Van Riebeeck was die Groot en die Klein Chariguriquas rebelgroepe, wat van die Cochoquas weggebreek het, en daarom "sonder gecorenen oversten"<sup>15</sup>. Die enigste aanduiding ~~wat~~ laasgenoemde kommandeur vir ons gelaat het, is dat hy die Klein Chariguriquas ook Hosamans noem, en dus die vermoede ~~wek~~<sup>16</sup> dat hierdie groep moontlik deur kaptein Hosa gelei is.

Dit is eers aan die begin van die 18de eeu wat 'n veertuilekspedisie opdrag kry om te trek na die Grigriquas, "onder de Captns. Hannibal, Caesar, Blauw en Jackhals"<sup>17</sup>. Hierdie lys kapteins word 'n jaar later<sup>18</sup> letterlik herhaal in die instruksie aan Jan van Maurik,

- 
14. C493 Uitgaande Brwe: V. Riebeeck-Patria, 5:3:1659, p. 920.  
 Vgl. V.K.3, Dagregister, 16:12:1660, p. 943.
15. V.K.3, Dagregister, 16:12:1660, p. 943.
16. C493 Uitgaande Brwe: V. Riebeeck-Patria, 5:3:1659, p. 920.  
 Vgl. Schapera: "Early Cape Hottentots", p. 24, voetnoot 33
17. C702 Mem. & Instruc: De Chavonnes-Zwartenburgh, 14:9:1716,  
 p. 608.
18. C702 " " " -v. Maurik, 22:11:1717, p. 610.

Al wat hierby op te merk val, is dat al die kapteins aangedui word deur sierlike byname wat die Hollanders hul gegee het, terwyl hul egte Hottentot name vir die navorser verlore gegaan het.

Wat betref die onderlinge groeipindelning van hierdie stam is feitlik niks bekend nie, en dit skyn asof hul self vroeër 'n onderhorige groep van die Cochoquas uitgemaak het. Van Riebeek wat ook op hierdie punt deur Herry en gevolg voorgelig was, beskryf hul as "onderhorige, doch rebel geworden synde van Oedasoä, wiens veehoeders sij plachten te wesen, datse naderhant haer sellfs hebben geappropriëert ende daerom van al de Hottentoes niet willende bekend worden voor een volcq die een Choeque ofte Hunque hebben dat een erff Coninck off overste wil syn".<sup>19</sup> Die gevolg van hierdie afvalligheid was dat die Cochoquas hul as rebelle behandel het, en dat hul dus gedurig op hul hoede vir laasgenoemde stam moes wees. Die Grigriquas het egter hul onafhanklikheid weet te behou deur maats te maak met die Namaquas, wat hul teen Oedasoä beskerm het.<sup>20</sup>

### 3. Getalsterkte en Veebesit.

Dit is jammer dat kommandeur van Riebeek, wat feitlik die enigste persoon was om 'n paar besonderhede insake die Grigriquas op te teken, baie min kennis van hul gedra het. Dit is veral duidelik as hy die sterkte van die Groot Chariguriquas probeer aandui, en niks meer kan sê as dat hul "mede machtich van volcq ende ryck van vee was,"

19. C700 Mem. & Instruct: V.Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p.81.  
Vgl. V.K.3, Dagregister, 16:12:1660, p. 943.

20. Godee-Molsbergens Reizen I, p. 63.  
C700 Mem. & Instr. V.Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p.81.  
C5. Resolusies, 26:11:1681, p. 349.

soos die Chainouquas,<sup>21</sup> 'n stam van wie se getalle die kommandeur (in 1659) ook maar 'n vae benul gehad het. Die Klein Chariguriquas was volgens hom "een volcq soo sterck omtrent als de Goringhaiquas"<sup>22</sup>, dit wil sê dat hul getalle maar gering was en altesaam sowat 1250 koppe moes getel het. Dat hul nie 'n volkryke groep was nie, was ook die ondervinding van kommandeur S.v.d. Stel, wat hul in 1635 aan die Olifantsrivier ontmoet, en aangesien burger oorlog onder hul gedreig het, raai hy hul aan om die kwessie by te lê, "dewyl zy een kleine natie waren, en oorlog onder malkanderen te voeren quaad was."<sup>23</sup>

Insake die veebesit van hierdie stam het ons geen positiewe aanduiding nie, maar as 'n mens aanneem dat hul veestapel berus het op 'n klompie vee wat hul aanvanklik van Oedasoa gesteel het, en ook in aanmerking neem dat die Kompanjie nooit juis moeite gedoen het om met hul die handel aan te knoop nie, dan volg dit natuurlik dat hul veetroppe nie juis indrukwekkend kon gewees het nie.

#### 4. Trekgebied.

Aanduidings in verband met die weivelde van hierdie stam is, na die aanvanklike kennismaking in 1657, enigsins misleidend. Net na hul eerste besoek aan die fort verneem ons dat hul 'n volk is, "aen dese sijden van de groote berghrivier wonende",<sup>24</sup> terwyl, "volgens berigt der Hottentots," hul woonplek in 1658 en 1659 as synde "na de zeecandt van Saldanha"<sup>25</sup> aangegee word. Hierdie Hottentots berigte het die kommandeur gelei om in 1662 die misleidende

- 
21. C493 Uitgaande Brwe. V. Riebeek-Patria, 5:3:1659, p. 920.  
 22. C700 Mem. & Instr. V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:62, p. 81.  
 23. Godee Molsbergen: Reizen I, p. 160.  
 24. V.K.2, Dagregister, 7:11:1657, pp. 639-640.  
 25. CI, Resolusies, 8:11:1658.  
 Vgl. C493 Uitg. Brwe. V. Riebeek-Patria, 5:3:1659, p. 920.



stelling dat die "Cleijne Chariguriquas....haer meest onthouen tusschen de Saldanhabaij ende ten halven tusschen 't Robben ende Dassen Eyland ongeveer 4 a 5 uÿren gaens van de zeeant in 't landt",<sup>26</sup> neer te lê.

Indien dit die werklïke posisie was, dan beteken dit dat die Grigriquas op feitlik die hele Swartland aanspraak gemaak het. So 'n toestand van sake was egter onmoontlik, as 'n mens onthou dat genoemde gebied juis die vernaamste weivelde van die Cochoquas uitgemaak het. Dit spreek dus van self dat laasgenoemde, wat 'n sterk stam was, en boonop die Grigriquas as rebelle beskou het, hul nie vir 'n oomblik op hul weivelde sou geduld het nie. Dat hierdie stam soms in suidwaartse rigting oor die Bergriviër beweeg het, net soos die Cochoquas by tye noord van dieselfde rivier getrek het, val nie te betwyfel nie, hul is trouens meermale in die buurte van Saldanabaai gevind,<sup>27</sup> maar dat hul dit nooit ver suid van die Bergrivier gewaag het nie, is eweseer waar.

In later jare toe die posisie van die verskillende stamme, deur herhaalde landreise, beter bekend geraak het, vind ons dat in instruksies aanreisigers konsekwent voorgeskryf word om oor die Bergrivier te trek, en dat Fiketberg die naaste punt sou wees waar hul die Grigriquas sou vind.<sup>28</sup> Die natuurlike afleiding is dus dat die Bergrivier die skeiding tussen die Cochoquas en die Klein Chariguriquas gevorm het, en dat oorskryding van die grens alleen plaasgevind het, wanneer die buurman nie in die nabyheid was om die oortreding te belet nie.

26. C700. Mem. en Instruct. V. Riebeeck-Wagenaar, 5:5:62, p. 80-81.

27. V.K.2, Dagregister, 29:6:1658, pp. 1069-1070.  
C505. Uitgaande Brwe. S.v.d. Stel-Patria, 30:6:1697, p. 666.

28. C702. Mem & Instruct.: De Chavonnes-Swartenburgh, 14:9:1716, p. 608.

" " " " J.v. Maurik, 22:11:1717, p. 610.

Wgl. Kolbe I, p. 466.

Wat betref die noordelike grens van hierdie stam is die aanduidings meer eenstemmig. In 1661 vind Van Meerhof hul, na 'n sesdaagse reis vanaf die Kaap, aan die Olifantsrivier.<sup>29</sup> So ook tref S. v.d. Stel hul aan by die Bakkeleye<sup>30</sup> plaats, aan die laer loop van genoemde rivier, terwyl Isak Schryver baie jare later, na 'n veeruittog, melding maak van "Grigriquase Kottentots", wat "aan geene zyde van die Elephantsrivier wel 6 dagen reijzens van dese fortresse<sup>31</sup> woonagtigh" is.

Uit hierdie gegewens is slegs een afleiding moontlik, naamlik dat, die Grigriquas noordwaarts tot aan die Olifantsrivier en selfs by tye oor die rivier getrek het. Hoever die stam in noordelike rigting kon beweeg voordat hul teen die Namaquas gestuit het, is uit die aard van die saak moeilik om vas te stel. Die rivier het nie 'n onverbiddelike skeidslyn gevorm nie, en is van tyd tot tyd deur sowel die Namaquas as die Grigriquas oorskry. In 'n droet landstreek soos die in die buurte van genoemde rivier, is dit slegs natuurlik dat die noordelike seksie van die Grigriquas en die suidelike groepe van die Namaquas tot 'n groot mate van die rivier afhanklik was,<sup>32</sup> en waar hul met mekaar bevriend was, sou hul dus nie die gebruikelike grensremonies baie getrou nagekom het nie, en het 'n deurmaaktrekkery in hierdie gebied wellig dikwels voorgekom.

Afgesien egter van grensoortredings wat soms noodgedwonge en by ander tye moedswillig plaasgevind het, kan ons met veiligheid aanneem dat die Trekgebied van die Klein en die Groot Charigriquas tussen die Berg-en die Olifantsriviere geleë was.

- 
29. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 63-75.  
Theal: Hist. of S. Afr. before 1795, Vol. II, p. 113.
30. Godee Molsbergen: **Opist.** pp. 159-160.
31. V.K14, Dagregister, 12:12:1696, p. 310.  
Vgl. C505 Uitgde. Brwe: S.v.d. Stel-Patria, 30:6:1697, p. 663
32. Godee Molsbergen I, p. 63.

H O O F S T U K III.

II. DIE NAMAQUAS of NAMANA of NAMA.  
I Die Klein Namaquas

1. Die Stam word deur die Blankes opgespoor.

Sowat vier jaar voordat die Hollanders met hierdie magtige stam in persoonlike aanraking sou kom, het kommandeur Van Riebeeck deur ondervraging van Herry en Eva verneem van die bestaan van "Namana ofte Nanaqua". Die verhaal van Herry was soos gewoonlik met besonderhede van twyfelagtige aard versier, maar hy kon tog meedeel dat die Namaquas 'n ryk stam was, en dat hul koper besit waarvan hul krale <sup>1</sup>gemaak het. Verdere verhale ~~dat~~ die Namaquas in steengeboude huise woon, dat hul soos die Hollanders in kerke aanbid, dat hul blank was met lang hare, en dat daar by hulle volop ivoor, <sup>2</sup>vee~~s~~slawe te kry was, het die Blankes <sup>3</sup>begerig gemaak om met hierdie kranige volk in aanraking te kom.

Op 3 Februarie 1659 het dan ook werklik 'n tog onder Christiaan J. van Hoosum die fort verlaat in 'n poging om onder andere die Namaquas te bereik, maar weens 'n groot droogte, en die onvriendelike gedrag van die Chariguriquas moes die reisigers na 'n maand onverrigter sake terugkeer. <sup>3</sup>

Vir 'n geruime tyd na hierdie aanvanklike poging het die eerste Hottentot-oorlog die wet na die binneland onveilig gemaak, en eers na die vredesluiting, in April 1660, was landreise na afgeleë stamme weer moontlik. Die sterk begeerte om handelsbetrekkings met nuwe volke aan te knoop en ook om die ryk land van Monomotapa te ontdek, was oorsaak dat

1. V.K.2, Dagregister, 15:11:1657, p. 654.

2. CI, Resolusies, 1:2:1659.

3. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 37-38.

op 12 November 1660 weer 'n geselskap van twaalf "liefhebbers", onder leiding van Jan Danckaert, die land in trek met die doel om die land van "Nonomotapa" te bereik. Na veel gesukkel bereik hul die Olifantsrivier, en alhoewel 'n paar van die reisigers 'n hele ent noord van die rivier gaan en vure sien, wat volgens die Sonquas die vure van Namaquas was, slaag hul tog nie daarin om met laasgenoendes kontak te maak nie.<sup>4</sup>

Alhoewel Danckaert se tog in sy opgesette doel misluk het, was dit tog die spoorslag vir die volgende onderneming, onder Pieter Cruijthoff en Pieter van Meerhof, wat, vergesel van 'n elftal liefhebbers, in Januarie 1661 nog 'n slag probeer om die Namaquas te bereik. Na 'n moeitevolle reis van sowat negentien dae het dit hul, terwyl hul in noordwaartse rigting langs die Olifantsrivier beweeg het, eindelijk geluk, om 'n afdeling van die Namaquas raak te loop, deur wie hul baie vriendelik ontvang is. Die presiese plek waar hierdie ontmoeting plaasgevind het, is uit van Meerhof se joernaal moeilik om vas te stel, maar moes by benadering in die buurte van Clanwilliam plaasgevind het.<sup>5</sup> Die reisigers het ook die voorreg gehad om 'n besoek aan die kraal van die "coninck" te bring, waar hul baie gasvry onthaal is, en in die geleentheid gestel is om hierdie nuutontdekte stam van naby waar te neem.

As gevolg van 'n dreigende moeilikheid tussen Oedasoa en die Namaquas waarvan die reisigers berig gebring het, was daar slegs 10 dae nadat Cruijthoff tuis was alweer 'n party, onder van Meerhof, op pad om vrede tussen die twee te bewerk. Hierdie tog het uitstekend geslaag, want

4. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 42-44.

5. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 46-54.

Vgl. Stow: Native Races, p. 250.

nie alleen is vrede tussen die Cochoquas en die Namaquas gesluit nie, maar ook die kennis met die Chariguriquas is hernu.<sup>6</sup> In November van dieselfde jaar is besluit, om 'n derde tog, onder leiding van Sergeant Pieter Everaert na die Namaquas te stuur. Die tog was tot 'n groot mate 'n mislukking en na heelwat ontberinge het Everaert en sy manne, uitgeput en onverrigter sake, by die fort teruggekeer.<sup>7</sup>

Mislukkings het egter nie die Kaapse bewindhebbers van koers gebring nie, want in Oktober 1662 is Cruijthoff en 12 man alweer op reis na die pasontdekte stam. Op 24 November het Cruijthoff en vier van sy manskappe die Clifantsrivier oorgetrek op 'n punt waar die rivier in ooswaartse rigting vloei, en op 29 November het hul die Namaquas aan die voet van "een hollen bergh" gevind. Hier het die reisigers nou ook verneem dat die rivier, "Vegita Magna", ongeveer "4 daegen reijzens van haer corael geleegen soude sijn, daerbij voegende, dat op deese sijde desselve de Numaque ophielden".<sup>8</sup> Die Numaque van wie hier sprake is, dui waarskynlik op die Groot Namaquas wat dan noord van die Klein Namaquas, maar suid van die groot rivier sou woon. 'n Poging van Cruijthoff om deur te dring tot aan die genoemde rivier is deur die Namaquas verhinder, en so was die reisigers, na heelwat gesukkel, verplig om die terugtog te aanvaar.<sup>9</sup>

By resolutie is op 27 September 1663 besluit om nog 'n landtog, onder Jonas de la Guerre, te stuur met die doel: "om met hulpe van de ontdeckte Namaquas noch al voirder

6. Godee Molsbergen I, pp. 62-63.

7. " " I, " 64-66.

8. " " :Reizen I, pp. 80 en 83-84.

9. " " : " I, pp. 90 - 94.

Vgl. U494 Uitgde. Brwe.:Wagenaar:Batavia, 14:2:1663, p.222

en eens tot aan de geruchte Riviere Vigiti Magna te mogen comen," en bowenal om die Mumakee te probeer bereik. Alhoewel ook hierdie reisigers noord van die Olifantsrivier, by 'n hoë berg, 'n paar Namaqua-krale teenkom, bring die tog geen voordeel nie, en word min gevind wat nie reeds bekend was nie.<sup>10</sup>

Na hierdie tog het die lus tot verdere landreise sterk afgeneem, en die kommandeur rapporteer dan ook aan Here Meesters dat "Wij gedencken altijd soodanige langdurige en dangereuse lantreijsen in 't toedomende niet meer te ondernemen..... te meer wij bevinden dat de vorige lust en genegentht. hiertoe in de meeste liefhebbers begint te verflauwen en aff te nemen".<sup>11</sup>

Hierdie landtogte wat uit handelsoogpunt beskou almal mislukkings was, was tog die enigste middel om op betreklik vroeë datum met die Namaquas in aanraking te kom, en heelwat nuttige feite in sake hul landstreek en weebesit vas te stel.

Verdere aanraking met hierdie stam sou egter, na 1663, vir baie jare agterweë bly, totdat in die tyd van kommandeur S. v.d. Stel daar weer 'n reeks landtogte na hul land sou plaasvind. Dit was aan die ywerige pogings van laasgenoemde kommandeur te danke dat eindelijk in Desember 1681 'n aantal "Namaquase Hoffgrooten" vir die eerste keer 'n besoek aan die kasteel gebring het. Hierdie besoekers het mooi voorbeelde van kopererts wat in hul land te kry was, vertoon, en kon verder heelwat meedeel insake vreemde stamme ten noorde van hulle land.<sup>12</sup>

10. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 114 en 116-117.

11. C494 Uitgaande Brwe.: Wagenaar-Patria, 15:4:1664, p. 616.

12. V.K.9. Dagregister, 21 Des. 1681 p. 463 & 22 Des. p. 466-467.

C500 Uitgde. Brwe: S.v.d. Stel-Patria, 23:4:1682, pp. 35-37.

C5 Resolusies, 26:11:1681, p. 349.

Na aanleiding van hierdie hernude kennismaking het Clof Bergh in Oktober 1682 sy eerste reis, met die doel om die Koperberge te bereik, onderneem. Weens 'n heersende droogte was die tog 'n mislukking, en selfs 'n tweede poging van Bergh in Augustus 1683, het nie veel opgelewer nie.<sup>13</sup> Na nog 'n besoek van die Namaquas aan die kasteel, in 1684, het Schryver en vyftien soldate hulle vergesel en, alhoewel hul 'n bietjie verder gaan as Bergh die vorige jaar, en selfs slaag om 'n paar stukke kopererts in die hande te kry, lewer ook hierdie poging nie veel meer van belang op nie.<sup>14</sup>

Van veel meer betekenis vir 'n deeglike kennismaking met die Namaquas was die bekende tog van kommandeur V.d. Stel in 1685. Na 'n reis van 39 dae bereik hy die eerste Namaquakrale effens noord van die "Groot Doornboschrivier",<sup>15</sup> en namate die kommandeur verder getrek het, het nie minder as vyf kapteins hul by die reisigers aangesluit nie. V.d. Stel het ook daarin geslaag om 'n vriendskapsverband met hierdie nasie te sluit, en hy het onderneem om aan al die Hottentots "onder des E. Compagnie district behooren", hierdie bondgenootskap bekend te stel, sodat die Namaquas "vry" en liber aan die Kaap de Goede Hoop met de E. Compagnie zouden mogen komen handelen".<sup>16</sup>

Ten spyte van hierdie plegtige verbond, en die vrye passaat na die Kaap wat daardeur aan die Namaquas beloof is, was dit alleen by wyse van uitsondering wat hierdie Hottentots die kasteel besoek het. Die groot distansie wat hul van die Blankes geskei het, en die onherbergsame geaardheid van

- 
13. Theal: History of S.A. before 1795 II, pp. 254-255 en 265.  
 14. V.K.10. Dagregister, 16:2:1684, pp. 52-53; 23:2:1684, p. 59. et 8:5:1684, p. 178 en 20:5:1684, p. 189.  
 15. Vgl. die huidige "Zwart Doorn Rivier".  
 16. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 165-169 en 175.

die landstreek waardeur getrek moes word, om by die Kaap te kom, het die ontwikkeling van handelsbetrekkings vierkantig in die pad gestaan. Was dit nie vir die herhaalde togte van die Witman nie, wat eerstens hierdie stam opgespoor het en daarna van tyd tot tyd die kontak hernu het nie, dan val dit te betwyfel of daar, voor die einde van die 17de eeu, ooit enige kennismaking met hul sou plaasgevind het.

Die drome van die Kaapse bewindhebbers waarin die Namaquas met groot troppe vee die kasteel nader, het nooit waar geword nie; en as die ruilhandel met die nabygeleë stamme teen die begin van die 18de eeu feitlik tot stilstand gekom het, dan is dit maar weer die Hollanders wat die dorstrandtrek moet trotseer, om by "de Cleijne<sup>17</sup> Namacquas Capts.....de ruijlingh voort te setten". Oor die algemeen dus was die betrekkinge tussen Hollander en Namaqua uiters skraal, omdat dit oor groot afstande op eensydige wyse onderhou moes word.

## 2. Stamindeling en Kapteins.

Net soos die Kaapse Hottentots was ook hierdie stam in verskillende groepe, wat elkeen sy eie kaptein gehad het, ingedeel. Dit spreek vanself dat in 'n droë landstreek, soos die waar die Namaquas 'n heenkome moes vind, hierdie groepe nie te groot kon wees nie, en meesal ver van mekaar verwyder sou wees.

Die eerste groep van hierdie stam met wie die Blankes kennis gemaak het, was die wat in 1661 deur Cruijthoff en van Meerhof langs die Olifantsrivier gevind is

17. C702. Mem. en Instructiën: Pol. Rd.-Zwartenburgh, 14:9:1716, p. 608.

C702 Mem en Instructiën: Pol. Rd.-Zwartsenburgh, 22:11:1717, p. 610.



Die kraal het bestaan uit "73 huijsen in 't ront", en die aanvoerder was "de Coninck genaempt Akemie, een man van gissinge out omtrent 60 a 70 jaeren". Behalwe Akemie is daar ook sprake van sy drie seuns en vier ander kapteins.<sup>18</sup> Ons het hier heel waarskynlik te doen met die mees suidelike groepe van die Namaquas wat op hierdie tydstip in een groot gemeenskap, onder oppergesag van Akenbie, versamel was, omdat oorlog met Oedasoa gedreig het. 'n Mens kan jou egter voorstel dat sodra droogte of skaarste van weiveld ernstig geword het, die span weer in kleiner groepe, elk onder sy eie kaptein, sou verdeel, om alleen in gunstige tye, of tye van gevaar, weer bymekaar aan te sluit.

In 1662 het Cruijthoff tydens sy tweede reis nuwe groepe van die stam, heelwat noord van die Olifantsrivier, min of meer in die buurte van die Khamiesberge, gevind. Die indeling val hier in drie krale, "de een sterck synde 83 huijsen en de andere 53 met noch een cleijne van 11 huijsen". Die kapteins in hierdie geval was Naue, wat beskrywe word "als de Alderopperste", en "den ander Accaby, neffens 2 andre." Weer vind ons dus 'n redelike groot gemeenskap wat vir praktiese doeleindes in kleiner groepe (met hul kapteins) onderverdeel was; maar waar die gemeenskapsband tog tot 'n mate bewaar is, in so verre Naue deur al die groepe as vernaamste kaptein erken is. Behalwe die gemelde krale is ook anderes, bestaande uit 5 huise, 16 huise en 75 huise, wat enige myle van mekaar versprei was, op diesselfde reis raakgeloop. Ook in verband met hulle is daar sprake van "opperhoofden" en "Capytayns"<sup>19</sup> maar ongelukkig word geen verdere name vermeld nie.

18. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 56-58.

19. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 83-85, 86-90.

Min of meer in dieselfde buurte, waar Cruijthoff laasgenoemde krale gevind het, word hul weer deur Jonas de la Geurre in 1663 aangetref. "Men beklom een hoge berg", so lui die joernaal, "waar de kraal lag van 's konings zoon Haremoe", die kraal het 28 huise getel, en 'n klein afstand daarvandaan was nog een van 80 huise, "alwaar de oppersten capiteijn sijn huys hielt met name Nave"<sup>20</sup>. Dit is baie waarskynlik dat hierdie Nave en die "alderoppersten Nave", van die vorige tog, een en dieselfde persoon was, omdat hy in albei gevalle as die hoofkaptein van die Namaquas in die omtrek van die Khamiesberge beskryf word.

Dit is veral die joernaal gehou tydens die reis van kommandeur V.d. Stel, wat lig werp op 'n derde afdeling van hierdie stam, naamlik die wat in die buurte van die Koperberge woonagtig was. Die eerste kraal wat V.d. Stel teenkom, was die van kaptein Nonce waar ook kennis gemaak is met laasgenoemde se seun "in de wandeling Jonker genaamt". Behalwe hierdie kraal het die reisigers ook die voorreg gehad om kapteins Oedeson, Harramoe, Otwa, Haby en Ace wat vyf ander krale verteenwoordig het te ontmoet. Van kaptein Oedeson verneem ons dat hy die man was "welken de Koperberg van regtswegen toekomt", en hy saam met Haby het dan ook as gidse opgetree om die tog na die Koperberge te lei.<sup>21</sup> Daar is geen aanduiding wie van hierdie kapteins die hoogste gesag gevoer het nie, en te oordeel na die wyse waarop hul met die kommandeur onderhandel het, skyn dit asof hul almal gelykwaardige posisies bekleed het.

Na aanleiding dan van die ondervindings van Blanke reisigers tydens die 17de eeu kan 'n mens by benadering

20. Godee Molsbergen: Reizen I, p. 118.

21. " " <sup>Reizen</sup> Toehen I, pp. 169-170, 172 en 176.

'n denkbeeld vorm van die indeling in drie groepe by die Klein Namaquas. Ten noorde van die Olifantsrivier was dan eerstens die afdeling wat Akembie as "koning" erken het, verder die land in, in die omgewing van die Khamiesberge, 'n tweede afdeling onder Nawe of Nave as opperhoof, en eindelijk die groep wat digby die Koperberge gewoon het, en deur Oedeson en ander kapteins aangevoer is.

Ook by hierdie stam het die Kaapse regering langsaam- hand sy invloed, by die aanstelling van kapteins, laat geld. Reeds in 1685 het kommandeur V.d. Stel, in oorleg met vyf kapteins van die Namaquas besluit om kaptein Jonker wat heelwat "quaade stukken" teen sy Edele se tog begaan het, af te sit, en Nonce as wettige kaptein in sy plek aan te stel. Twintig jaar later het hierdie proses so ver gevorder dat die klein Namaquas ook die Kaap besoek as nuwe kapteins aangestel moet word, en in 1705 is tydens so 'n besoek "drie kapiteins der Kleine Namaquas geinstalleerd met de namen Plato, Jason en Vulcaan." Hierby sluit ook aan die getuienis van luitenant Paterson wat in 1779 twee Namaqua kapteins ontmoet, "one of whom had a cane dated seventeen hundred and five and his name engraved on the top of it, Vulcan; and the other had one with the name Jephthah".

Net soos by ander stamme was ook die kapteins van die Namaquas na enkele jare slegs nog onder byname aan die Kaap bekend en hoor 'n mens van "de Cleijne Namacquas onder Capts. Zots, Niere, dirk en Viere," wat "nae de beneden kant der Oliphantsrivier" te vinde sou wees. Die vraag wat natuurlik dadelik opkom, is of hierdie kapteins enige verband hou met Akembie en sy drie seuns wat in 1661 vermeld word. Ongelukkig egter

22. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 171-172.

23. V.K.17, Dagregister, 13:10:1705, p. 249.

24. W. Paterson: Four Journeys, p. 60.

25. C702, Mem .& Instr. Pol.Rd.-Zwartenburgh, 14:9:1716, p.608  
 " " " : Pol.Rd.-v. Maurik, 22:11:1717, p. 610.

was die belangstelling van die Hollanders in die samorganisasie van hierdie Hottentots van so 'n geringe aard dat besonderhede wat op bogemelde vraag sou kon antwoord gee, nooit opgeteken is nie, en ons dus nie weet hoedat mense soos Niere, Viere e.s.m. aan die bewind van sake gekom het nie.

### 3. Getalsterkte en Veebesit.

Vanaf die eerste kennismaking met die nuwe stam, en vir baie jare daarna, dui getuienis in die rigting dat die klein Namaquas 'n besonders volk- en veeryke stam was. Soos egter so dikwels met die verafgeleë stamme die geval was, is statistiese gegewens uiters skraal, en waar die gegee word, geld dit alleen 'n onderdeel van die stam, sodat 'n beeld van die geheel moeilik is om vas te stel.

Betreffende die mees suidelike groep van die klein Namaquas onder Akembie, wat in 1661 deur Cruijthoff gevind is, en toe, vanweë dreigende moeilikhede met Oedasoa, almal bymekaar was, word die getalle aangegee as "73 huise", waarin "omtrent 330 kloecke persoonen en 400 wijven ende kinders" hul bevind het. Hierdie groep het dus tussen 700 en 800 siele getel en "haer koebeesten die sij in die crael hebben sijn omtrent 4000 en wel 3000 schapen."<sup>26</sup>

As mans, vrouens en kinders 730 in getal was, dan moes daar naastenby 146 huisgesinne gewees het,<sup>27</sup> en sou elke gesin dus gemiddeld 27 beeste en 20 skape besit het.

As 'n mens dit byvoorbeeld met die Cochouquas, waar die gemiddelde besit per huisgesin vyf beeste en drie skape was, vergelyk, dan is dit duidelik dat die Namaquas wat veebesit betrek

26. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 57-58.

27. As elke hut (daar was 73) tweehuisgesinne geherberg het, soos baie dikwels die geval was, [Vgl. G. Molsbergen II, p. 55] dan gee dit ook 146 huisgesinne.

baie beter as die Kaapse Mottentots voorsien was. Dit is dan ook die getuienis van Cruijthoff en van Meenhof wat van Riebeek gelei het om, by sy afskeid, hierdie stam as "een vloed<sup>28</sup> te machtige rijk van bestiael" te beskrywe.

Cruijthoff se tweede tog in 1662 werp weer lig op die groep in die omgewing van die Khamiesberge. Aanvanklik vind hy hier drie krale, bestaande uit 83, 53 en 11 hutte respektiewelik, en as hy verder reis vind hy nog drie krale, wat 5, 16 en 75 hutte onderskeidelik bevat.<sup>29</sup> Altesaam is dus 243 hutte in verspreide formasie gevind, en as ons soos in bogenoemde geval, aanneem dat daar ongeveer tien mense in elke hut was, dan het die totale bevolking van die krale wat teengekom is ongeveer 2430 getel. Dit spreek vanself dat Cruijthoff nie alle moontlike krale van hierdie afdeling besoek het nie, en 'n mens sou met veiligheid die getalsterkte van hierdie middelgroep op heelwat hoër as die genoemde syfer kon stel.

Dit is merkwaardig dat, insake die veebesit van hierdie deel van die Namaquas, feitlik niks vermeld word nie. Die enigste aanduiding is dat hul "grootte menichte van beestenmelck, huije schapen en bocken" besit,<sup>30</sup> 'n bewering wat slegs die vermoede wek dat ook hierdie groep goed van vee voorsien was.

Wat betref die mees noordelike groep, naamlik die wat digby die Koperberge gewoon het, besit ons, wat hul getalle en vee betref, feitlik geen informasie nie. Die Joernaal gehou tydens Simon v.d. Stel se reis, maak melding van ses krale in hierdie omgewing, maar alhoewel al die kapteins van hierdie krale by die tog van die kommandeur aangesluit het,

28. C700 Mem. en Instr.: V.Riebeek-Wagenaar 5:5:62, p. 81.

29. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 83-84 en 90.

30. " " " I, p. 95.

doen hy egter geen moeite om die krale te besoek nie, aangesien die hoofdoel was om die Koperberge te bereik. Slegs na een van hierdie krale is 'n sergeant met 20 man gestuur, wat by sy terugkoms kon rapporteer dat: hul "van melkbeesten wel voorsien, doch niet meer als redelijk van ossen en schaapen"<sup>31</sup>. Van die ander vyf krale weet ons slegs dat hul bestaan het, maar is dit onmoontlik om enigiets meer in verband met hulle vas te stel.

Latere getuienis, alhoewel algemeen, dui tog eenparig in die rigting dat die Klein Namaquas 'n sterk en 'n ryk stam moes gewees het. Kolbe stel die getalle van die Klein en die Groot Namaquas op "12,000 tot 20,000 strijdbare mannen"<sup>32</sup>. Terwyl Thunberg hul in 1774 as "two rich and powerful nations"<sup>33</sup> beskrywe. Paterson wat in 1778 die land van die Klein Namaquas deurreis, beweer dat hulle groot troppe vee besit,<sup>34</sup> 'n verklaring wat bevestig word deur Mentzel, as hy skrywe dat: die talrykste van al die Hottentotstamme die "Amaquas" is, en dat alle ander stamme, wat getalle betref nietbeduidend is as hulle met hierdie stam vergelyk word.<sup>35</sup>

Dit ly dus geen twyfel dat die Klein Namaquas in vergelyking met die Hottentots nader aan die Kaap, werklik 'n sterk en 'n veeryke stam was nie; en alhoewel hul trekgebied in die minder herbergsame dele van die land geleë was, tog was die uitgestrektheid daarvan genoegsaam om aan so 'n betreklike groot gemeenskap 'n leeftog te bied.

31. Godee Molsbergen: Reizen I, 169-171.

32. Kolbe. I, p. 467.

33. Thunberg: Travels, II, p. 155.

34. Paterson, Travels, p. 61.

35. Mentzel: Description of the Cape I, V.R.S.4, p. 36.

4. Trekgebied.

Nog voordat die Hollanders met hierdie stam in aanraking gekom het, was hul bewus van die feit dat hul weivelde ten noorde van die Chariguriquas geleë was.<sup>36</sup> Hierdie feit is bewys in 1661 to Cruijthoff en sy manne 'n afdeling van die stam aan die Olifantsrivier raakgeloop het.<sup>37</sup> Dieselfde ondervinding is enige maande later deur van Meerhof en sy geselskap gedeel<sup>38</sup>, terwyl Cruijthoff op sy tweede tog,<sup>39</sup> en Jonas de la Guerre in 1663, albei 'n hele ent noord van genoemde rivier moes trek, voordat hulle met die Namaquas kon kontak maak.<sup>40</sup> Aan die begin van 1670 rapporteer korporaal Balcq dat die Namaquas "aen dese syde van d' Olifantsrivier waeren leggende",<sup>41</sup> maar as Cruijthoff hul twee maande later bereik, vind hy slegs een kraal suid van die rivier, terwyl die res alweer in noordwaartse rigting oordie rivier getrek het.<sup>42</sup>

Aan die begin van die 18de eeu as die trekgebied van die Namaquas redelik goed bekend is aan die Kaap, word veeruilekspedisies voorgeskryf om te trek tot by die "cleijne Namacquas", wat aan die "beneden cant der Olifantsrivier" te vinde sou wees.<sup>43</sup> Uit al hierdie ondervindings van reisigers en veehandelaars is slegs een afleiding moontlik, naamlik dat: die suidelike groep van die klein Namaquas nooit ver van die Olifantsrivier gevind is nie, en dat hierdie rivier dus as die suidelike grens van die stam beskou moet word. Dit is verder duidelik dat die Namaquas by tye ten suide van die rivier beweeg het, wanneer

36. C493 Uitgaande Brwe:V.Riebeek-Patria, 5:3:1659, p. 919.

37. Godee Molsbergen:Reizen I, pp. 46-54.

38. " " " I, p. 63

39. " " " I, pp. 83-84.

40. " " " I, pp. 117-118.

41. G2. Resolusies, 10:1:1670, p. 331.

42. C495 Uitgaande Brwe: Borghorst-Patria, 14:3:1670, p. 626.

43. C702. Mem. & Instr.: Pol. Rd.-Zwartzenburgh, 14:9:176, p. 608

hul, streng gesproke, op die weivelde van die Grigriquas oortree het. As 'n mens egter onthou dat die Hottentots hul nooit juis onverbiddel<sup>44</sup>lik aan 'n grenslyn gehou het nie, en dat die Namaquas buitendien met hul bure bevriend was, dan was so 'n grensoorskryding 'n heel natuurlike proses wat niks wegneem van die feit dat genoemde rivier tog die skeiding tussen die twee stamme gevorm het nie.

Waar presies die noordgrens van hierdie stam geleë was, toe die Blankes in die sestiger jare met hulle in aanraking gekom het, is baie moeilik om vas te stel, omdat reisigers tot ongeveer die helfte van die 18de eeu nie veel verder as die Koperberge gekom het nie, en dus nie met sekerheid kon sê waar die klein Namaquas se gebied opgehou het, en die van die groot Namaquas begin het nie. Die natuurlike neiging is om aan te neem dat die Oranjerivier tussen die twee stamme skeiding gemaak het,<sup>45</sup> maar daar is baie definitiewe getuienis dat die Groot Namaquas, of altans 'n deel van hulle, om en by die begin van die 18de eeu suid van die Oranje gewoon het.

Die eerste Blanke wat die Groot Namaquas bereik het was luitenant Kajo Jesse Slotsboo in 1712,<sup>46</sup> wat hul toe suid van die rivier moes gevind het, aangesien die Oranje eers in 1760 vir die eerste maal deur 'n Blanke bereik is. In dieselfde rigting dui ook 'n instruksie van 1716 aan 'n veeruilkepedisie wat moes trek tot aan die "croon en doornrivier tot in het land der groote Namacquas".<sup>47</sup> Dit is moeilik om te sê watter riviere presies bedoel word,

44. Godee Molsbergen: Reizen I, p. 63.

Vgl. C5. Resolusies, 26:11:1681, p. 349.

45. Schapera: Early Cape Hottentots, voetnoot 41, p. 34.  
" : Khoisan Peoples, p. 48.

46. Godee Molsbergen: Reizen II, p. 14.

47. C702 Mem. & Instr. Pol. Rd.-Zwartzenburgh, 14:9:1717, p. 60



maar die implikasie is duidelik dat deur hierdie riviere wat suid van die Oranje moes gevloei het, te kruis, kon die Groot Namaquas bereik word. Die mees definitiewe informasie op hierdie punt is egter nagelaat deur die burger Jacobus Coetzé, wat, op 'n tog om olifante te skiet in 1760, die eerste Witman was om die Oranjerivier te bereik. Noord van die rivier vind hy "een Effen en seer grasrijke landstreek sijnde eijgentlijk het begin van 't land der groote Amaquas, die bevoorens aan deese seijde van de groote Rivier gewoond, dog seedert ongeveer 20 jaaren herwaards 48 zig over deselve Rivier dieper landwaarts in begeven hebben"

In die lig van hierdie getuienis kan 'n mens jou voorstel hoedat die klein Namaquas, in hul suidwaartse beweging, reeds 'n hele ent die Oranje in suidelike rigting oorskry het, terwyl die voorhoede van die Groot Namaquas wat besig was om hul op te volg ook al ten suide van die rivier beweeg het. Die skeiding tussen die twee stamme moes dus, teen die helfte van die 17de eeu, nagenoeg op 'n lyn tussen die 29ste en 30ste suidelike breedtegrade gelê het; 'n feit wat toevallig ook deur die rapport van kommandeur R. van Goens gestaaf word, as hy skrywe oor "het lant van de Namaquas leggende op 29½ graet zuijder 49 breete".

Na aanraking met die Blankes het beide stamme egter, teen die jaar 1740 'n terugwaartse beweging in noorde- delike rigting begin, met die gevolg dat vanaf 1760 alle waar- nemers die Oranjerivier as skeiding tussen die twee stamme aangee. Sox het ons die reeds gemelde getuienis van Jacobus Coetzé, wat nie alleen die verhuising van die Groot Namaquas

48. Godee Molsbergen: Reizen II, p. 19.

49. V.K.36, Rapporte v. Kommissarisse: R.v. Goens(jnr) Here 17 21:3:1685, p. 495.

meld nie, maar ook 'n soortgelyke beweging by die Klein Namaquas beskrywe"<sup>50</sup> Nog duideliker gegewens het ons van die hand van Hendrik Hop wat, nadat hy die landstreek van beide stamme deurreis het, in 1761 opteken dat: "Betreffende nu de strekking van het land van de groene tot aan de groote Rivieren 't welck eigentlijk 't land der Kleijne Namaquas komt te zijn; soo paald hetselve ten Westen aan de zee, ten noorden aan 't land der groote Namaquas; ten Oosten aan dat van de Bosjesmans"<sup>51</sup> Ten slotte het ons in hierdie verband ook die getuigenis van Dr. Philip wat in 1828 skrywe dat: "the Namaqua Hottentots formerly inhabiting the Nieuweveld, the Bokkeveld, and the Roggeveld, worn out by the repeated robberies committed upon them by the colonists, retired into the immense deserts stretching from the Kamiesberg to the bay of Angra Pequina"<sup>52</sup> Behalwe die feit dat Philip die verhuising van die Klein Namaquas noem, gee hy ook die grense van klein Namaquaaland as strekkende "from the border of the Colony, on the Western shore of South Africa, to the Orange River"<sup>53</sup>

Dit blyk dus dat die Noordelike sowel as die suidelike grense van <sup>die</sup> klein Namaquas teen die helfte van die 18de eeu, 'n verandering ondergaan het, en albei in noordelike rigting verskuif het. Dit ly ook verder geen twyfel dat hierdie verskuiwing, soos by heelwat ander stamme die geval was, saamgehang het met 'n poging om die wit stroom vanuit die suide te ontduik.

##### 5. Verskille tussen die Namaquas en die Kaapse Hottentots

Algemeen beskou, was die Namaquas 'n Hottentot-stam soortgelyk aan die wat naby die Kaap gewoon het, en wat

50. Godee Molsbergen: Reizen II, p. 22.

51. " " " II, p. 33.

52. Philip: Researches I, p. 59.

53. " ; " II, p. 200.

tot hiertoe behandel is, maar reeds die vroegste reisigers wat met hul in aanraking gekom het, het sekere eienskappe by hul opgemerk wat hul tot 'n mate van ander stamme onderskei het.

Ten eerste is waargeneem dat hierdie Hottentots heelwat groter van liggaamsbou was as die stamme rondom die Kaap. In die verslag gehou tydens Cruijthoff se eerste tog in 1661 word die kaptein van die Namaquas as "een man gelijk een reus veel grooter als Catibou de grootste slaeff die aen Com<sup>P</sup>ies. schuijz leijdt", beskrywe. Die drie seuns van die kaptein was ook "al soo cloeck van stature... als haer vader", terwyl die manlike inwoners van die kraal wat hul besoek as "seer cloeck volcq als halve reusen"<sup>54</sup> beskrywe word. Dieselfde waarneming word geboekstaaf tydens Cruijthoff se tweede tog, as aangeteken word dat: "de Namaquas....sijn door de banck cloecker van gewas als de Serdienemans"<sup>55</sup>. Hierdie getuienis, in verband met die Namaquas, word dan ook herhaaldelik in offisiële stukke vermeld<sup>56</sup>, maar in werklikheid spruit hul almal uit dieselfde bron, naamlik, die verslae gehou tydens die reise van Cruijthoff.

Volgens Valentyn wat in 1705 sowat 'n 100 Namaquas persoonlik gesien het, is die getuienis van die eerste reisigers erg oordrewe en bevat die verhaal van die "halwe reusen" eintlik nie veel waarheid nie. Hy beskryf hul as: "maar van de gemene Hottentots gestalte, hoewel eenige wel kloeker en vetter, maar alle dezelve, en voor al de vrouwen en kinderen, ongelyk blanker, dan eenige andere

54. V.K.3, Dagregister, 10,11 en 19 Maart 1661, pp. 1035en111  
Vgl. Godee Molsbergen I, pp. 55. en 58.

55. Godee Molsbergen: Reizen I, p. 94.

56. C700 Mem: en Instr.:V.Riebeeck-Wagenaar, 5:5:1662, p.87.  
" " " Wagenaar-v. Quaelberg 24:9:1666, p.176.  
V.K.36, Rapporte v. Kommissaris: Frisius-Here 17,  
4:7:1661, p. 147.

Hottentots bev<sup>57</sup>den". Dat die oorspronklike verslae op hierdie punt aan oordrywing ly, is seker waar, maar as 'n mens onthou, soos reeds vroeër aangetoon, dat die Namaquas wat die agterhoede van die Hottentottrek gevorm het, 'n baie swakker infiltrasie van Boesmanbloed moes ondervind<sup>58</sup> het as die ander stamme, dan is dit baie waarskynlik dat die eerste waarnemers tot 'n mate reg was, en dat die Namaquas werklik groter van gestalte was as die Hottentots rondom die Kaap.

'n Tweede verskil is dat hierdie stam, behalwe beeste en skape, ook bokke besit het. Reeds by die eerste kennismaking word "van den Coninck aen den Commandeur een boekjen gesonden, 't eerste dat men hier te lande nogh gesien heeft"<sup>59</sup>, terwyl ook die reisigers van 1662 bokke onder die veetroppe van die Namaquas waargeneem het. Volgens Dapper het die stam baie bokke wat hul van die Brygoudijs of Kaffers gehandel het, besit,<sup>60</sup> maar te oordeel na die sydelingse verwysings wat op hierdie punt in die joernale van die eerste reisigers voorkom, skyn dit of hierdie diersoort gladnie volop by die Namaquas was nie.

Ook in latere jare is reisigers, wat die stam besoek het, nog steeds getref deur die bokke wat onder hul vee opgemerk is. So byvoorbeeld skryf Le Vaillant in 1783 dat: "I have heard this species of goat highly extolled; and it is indeed the most beautiful I have anywhere seen,"<sup>61</sup> terwyl Barrow, na 'n besoek aan 'n Namaquakraal van "a herd of small handsome goats, that were spotted like the leopard"<sup>62</sup> melding maak.

57. Valentyn V, p. 127.

58. Sien pp. 9-10.

59. V.K.3, Dagregister, 10 en 11 Maart 1661, p. 1035.

60. Dapper: Africae, gep. Uitgawe, Schapera: Early C. Hottentot p. 36.

61. Le Vaillant: New Travels I, p. 196.

'n Derde verskil wat reeds vroeg opgemerk is was met betrekking tot die wapentuig wat deur die Namaquas en die Kaapse Hottentots onderskeidelik gebruik is.

Bersgenoemde stam was by die anderes bekend as vermaarde krygsmanne en in die oorloë wat hul gevoer het, het hul net soos die ander stamme, van "hasegajien, pijl en boog" gebruik gemaak, maar was die ander Hottentots ver voor deurdad hul voorsien was van "schilden van dubbelde ossenhuiden die droogh sijn," en wat so groot was "dat sy daer heel voor schuijlen connen".<sup>63</sup> Hul "assagajien voor met yster beslagen",<sup>64</sup> was ook 'n verbetering op die houtpunt-asgaai van hul Kaapse rasganote, en moes heelwat gevaarliker gewees het as die wapen van laasgenoendes.

Hierdie stam het ook bo die anderes uitgemunt, omdat hul die kuns om koper en yster te smelt, en eenvoudige artikels uit die metale te berei, verstaan het. Beide die reisigers van 1661 en 1662 kon omslagtig vertel van: "coopre ende roode coraellen kettinge...., oock ejsere kettingen die sy selver maecken, den Nurenborger sloetelkettingen gelijk". Hierdie kettings was so geweldig lank dat hul dit "20 sommige 5 a 26 mael om haer lijff gewonden hebben". Hierby kom ook nog dik armringe en ander versiersels, alles deur hulself van koper gemaak.<sup>65</sup> In 1682 het dan ook 'n paar Namaquas die Kaap besoek wat aan die kommandeur monsters kon toon van koper, wat hul self op heel primitiewe wyse, ineen gesmelt het.<sup>66</sup> Hierdie feit word verder bevestig deur Thunberg as hy in 1775 aanteken dat: die Namaquas verstaan om koper en yster volgens

63. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 58 en 94-95.

64. V.K. 36 Rapporte v. Kommissaris: Frisius-Here 17, 4:7:1661 p. 147.

65. V.K. 3, Dagregister, 10 en 11 Maart 1661, p. 1085 en 20 Maart 1661, pp. 1119-1122.

66. C500 Uitgaande Brwe: S.v.d. Stel-Patria, 23:4:1682, p. 36.

'n baie eenvoudige proses uit die erts te haal, om dit dan later in die gewenste vorms te smee.<sup>67</sup>

Ook wat betref die vervaardiging van artikels uit ivoor was hierdie stam nie onkundig nie. Behalwe koper-<sup>68</sup> ringe was die arms ook met "yvore ringen" versier, en "voor haer schamelichijg draegen sy een breedt vell.... waerop sij een yvoren plaet met een kruijs daerop gemaekt binden"<sup>69</sup>. Kommandeur van Riebeek het dit, dan ook goed gedink om voorbeelde van 'n ivooramring en 'n ivoorversierde "schonteldoek", "tot blyck nae 't patria aen onse heeren Meesters" te stuur. Hierby kon hy ook meld dat daar nog twee sulke plate in die "Comptoir" aan die Kaap, vir die aardigheid in bewaring gehou is.<sup>70</sup>

Dit blyk verder dat die Namaquas die bereiding van velle tot 'n baie fyner kuns, as die van hul rasgenote nader aan die Kaap, ontwikkel het. As Van Meerhof in 1661 die voorreg het om die hoofkaptein in sy hut te besoek, sit hy op 'n "schoone bereijde Huijt", wat so sag was "alsoff het laaken had geweest", terwyl hul kleredrag, wat uit "allerleij schoone bereijde vellen als tijgers - lupaerts - ende dassenvellen, heel treffelijck bereijst en met coopere cooralen heerlijck versiert" bestaan het, van dieselfde feit getuig.<sup>71</sup> Dergelike getuienis in hierdie verband vind ons ook by die geselskap wat die stam in 1662 besoek het, met die interessante toevoeging dat die Namaquas gebruik maak van Sonquas "die voor haer oock geduerich vellen maecken en bereijden"<sup>72</sup>

67. Thunberg: Travels II, p. 196.

Vgl. Theal: Hist of S. Africa before 1795 II, p. 110.

68. V.K.3, Dagregister, 20:3:1661, p. 1121.

69. Godee Molsbergen: Reizen I, p. 94.

70. C700 Mem. & Instr: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 87.

71. V.K.3. Dagregister, 20:3:1661, pp. 1120-1121.

72. Godee Molsbergen: Reizen I, pp. 94-95.

Toe in latere jare ook aandag gewy is aan die taal van die Hottentots, het aan die lig gekom, dat die taal wat die verskillende stamme gepraat het, "although all very closely related, fall into four separate dialectical groups.....known respectively as the Cape Hottentots, the Eastern Hottentots, the Korana and the Naman"<sup>73</sup>. Wat eintlik die graad van hierdie dialektiese verskille tussen die Kaapse Hottentots en die Namaquas was, is moeilik om te bepaal, omdat die feite en getuienis wat op hierdie saak moet lig werp enigsins teenstrydig is. As die Hollanders gedurende die sestiger jare verskeie togte na die Namaquas onderneem, dan maak hul by die tolkwerk sonder uitsondering gebruik van Kaapse Hottentots<sup>74</sup>, wat skynbaar so maklik met hul rasgenote gesels het, dat die reisigers nooit enige taalverskil opgemerk en aangeteken het nie. Hierteenoor staan die getuienis van Barrow wat, nadat hy 'n Namaquakraal aan die Hartebeesrivier besoek het, aanteken dat: "I could not hold any conversation with those people through the means of my Hottentots, the language spoken by the one being perfectly unintelligible to the other"<sup>75</sup>. Afgesien dus van die feit dat dit moeilik is om die presiese aard van die verskil te bepaal, is dit tog seker dat daar tussen die Namaquas en hul Kaapse rasgenote dialektiese taalverskille bestaan het wat, as gevolg van die groot afstande tussen hulle en die seldsame aanraking met mekaar, steeds verder sou ontwikkel.

Ook wat betref die daelikse lewe en huishouding van hierdie stam is 'n paar interessante dinge opgemerk, wat by die Kaapse Hottentots onbekend was. By 'n feestelike <sup>geleentheid</sup> tydens die besoek <sup>in</sup> van 1661, is die reisigers vermaak deur 'n tipiese Hottentot-dans waarby musiek deur sowat "1 a 200 klocke

73. Schapera: Khoisan Peoples, p. 45.

74. Godee Molsbergen: Op. Cit., pp. 47, 63 en 169.

75. Barrow: Travels I, p. 333.

persoonen...., elck met een hol riet in de handt," verskaf is. Op hierdie riete is so lustig tekere gegaan dat dit was "off men basuijnen hadde hooren blasen" <sup>76</sup>.

By dieselfde geleentheid is ook waargeneem dat die "Koning" op 'n "stoel" wat niks ander was as "een rondt hout 3 a 4 vinger dick heerlijk met coopere coraelen best," gesit het. Behalwe dit was daar ook ander huisraad "grootte pullen van een heel hout uijtgeholt boven met enge halsen", en groot "calbassen" waarin hul hul melk bewaar het, en botter gekarring het. Deur koper krale aan hulle hare vas te maak, het sommige van die Namaquas dan ook daarin geslaag om hul peperkorrels tot "locken soo langh als (die van) een Duijtsman" uit te rek. <sup>77</sup>

Die ontwikkeling van verskille tussen die afsonderlike Hottentot-gemeenskappe moet as 'n heel natuurlike proses beskou word. Dit spreek trouens vanself dat, namate hul verder uit mekaar beweeg het, die kontakte seldsamer sou word, en dat nuwe omgewings en verskil in klimaatstoestande 'n rol sou speel, wat hierdie proses gedurig in die hand gewerk het.

#### 6. Verhouding van die Klein Namaquas tot die Blankes.

Die eerste ontmoeting tussen die **Hollanders** en hierdie stam was heel vriendskaplik van aard. Cruijthoff en sy manne is met die grootste vriendelikheid ontvang, geskenke is oor en weer aangebied en toe die reisigers die terugtog begin, het niemand minder as die koning, en 'n aantal

76.V.K.3, Dagregister, 20:3:1661, p. 1118.

Vgl. Schapera: Khoisan Peoples, pp. 402-405. vir volledige beskrywing van dans en musiekinstrumente.

Godee Molsbergen I, p. 176, Kommandeur V.d. Stel op dieselfde soort dans en musiek onthaal.

77. V.K.3, Dagregister, 20:3:1661, pp. 1118 en 1120-1121. Vgl. Schapera: Khoisan Peoples, p. 314 vir gebruik van houtkanne.



van sy kapteins, hul 'n hele ent vergesel, om hul die beste pad oor die gebergte heen aan te wys.<sup>78</sup>

Nog dieselfde jaar het Van Meerhof, tydens 'n tweede besoek aan die stam, dieselfde ondervinding gedeel, en tot so 'n mate hulle vertrouwe gewen dat hy vrede tussen hul en die Cochoquas kon bewerkstellig.<sup>79</sup> Die ondervinding van Cruijthoff in 1662 was egter minder aangenaam, want nadat hy geweier het om die Namaquas teen hul vyande, die Numaque, te ondersteun, het hul op hul beurt geweier om hom 'n noordwaartse deurtog deur hul land toe te laat, en moes hy onverrigter sake na die Kaap terugkeer.<sup>80</sup>

Hierdie onvriendelike houding was egter 'n uitsondering want, hoewel reise na die Namaquas na 1663 tydelik gestaak is, vind ons tog dat kommandeur v.d. Stel weer in 1685 baie vriendelik deur hulle onthaal word. V.d. Stel slaag selfs daarin om met hul 'n vredesverbond te sluit, waarby belof is om wedersyds "voor eeuwig en altoos met malkanderen",<sup>81</sup> in een goede en heilzamen vrede te leven." 81. Na hierdie datum het die Blankes af en toe moeilikhede van geringe aard van die Namaquas ondervind, maar die is finaal in 1704 deur 'n plegtige vredesluiting be-eindig.<sup>82</sup>

Na alle skyn is vriendskaplike betrekkinge na 1704 met hierdie stam gehandhaaf. Die Namaquas het trouens self die daad by die woord gevoeg, deur in 1705 spesiaal na die kasteel te kom, om drie nuwe kapteins deur die goewerneur te laat installeer.<sup>83</sup> 'n Verdere bewys van hulle goedgesindheid vind ons in 1708 toe hul van die aankoms van die nuwe goewerneur, Louis van Assenburg, gehoor het, en dadelik 'n

78. V.K.3, Dagregister, 19 tot 20 Maart 1661, pp. 1112-1125.

79. Godee Molsbergen I, p. 63.

80. " " Reizen I, pp. 90-91.

81. " " " " p. 175.

82. V.K.16, Dagregister, 3:9:1704, p. 622.  
Vgl. Godee Molsbergen II, p. 14.

83. V.K.17, Dagregister, 13:10:1705, p. 249.

gesantskap na die Kaap afgevaardig het, "om hem te gratuleren en zigh in syne genade te bevelen", asook om geskenke bestaande uit osse en skape, aan die nuwe regeerder aan te bied.

84

Alhoewel die algemene betrekkinge met hierdie stam van 'n goeie gees getuig, is dit egter 'n feit dat die veehandel met hulle voor die jaar 1700 van uiters geringe aard was. Hierdie stelling berus op die feit dat waar die verslae, insake togte na die Namaquas, in ander opsigte redelik volledig is, ons egter nêrens 'n enkele vermelding vind van vee wat by hulle geruil is nie. Hierdie verskynsel is ook verstaanbaar in die lig van die feit dat sulke geruilde vee oor lange distansies sou moes vervoer word, terwyl daar teen hierdie tyd nog stamme nader aan die Kaap was by wie die nodige vee geruil kon word.

Die landtogte na die Namaquas is dan ook nie onderneem om vee te ruil nie, maar is hoofsaaklik geïnspireer deur die begeerte om minerale te vind, en om die rivier Vigi Magna en die ryk land van Monopotapa te bereik. Eers na die begin van die 18de eeu het veeruilkepedisies direkte opdrag gekry om die veehandel met die klein Namaquas aan te knoop, en van hierdie tyd af het dan ook ekonomiese verhoudinge met die stam meer algemeen geword.

85

## II. DIE GROOT NAMAQUAS.

### 1. Ontdekking van en Kennismaking met die Stam.

Dit was tydens die besoek van Cruijthoff in 1662 aan die Klein Namaquas wat hul as gevolg van ondervraging, melding gemaak het van 'n groot rivier ten noorde van hulle

84. Kolbe I, p. 469.

85. C700 Mem. & Instr. Pol. Rd. Zwartzenburgh, 14:9:1716, p. 608

land, en dat "op dese sijden desselve de Numaque (zich) op-  
 hielden".<sup>1</sup> Hierdie verklaring alhoewel vaag, was die eerste  
 aanduiding vir die Hollanders dat ten noorde van die pasontdekte  
 stam, maar ten suide van die groot rivier nog 'n stam, met  
 name, "Numaque", te vinde was. Die poging van Cruijthoff  
 om na die Numaque deur te dring, is egter deur die Klein  
 Namaquas gefnuik en kennismaking met eersgenoemde stam  
 sou vir etlike jare agterweê bly.

Eers in die jaar 1712 het luitenant Slotsboo<sup>2</sup>  
 daarin geslaag om hierdie stam te bereik, en sedert die  
 tyd was dit ten minste seker dat die Groot Namaquas, in  
 teestelling met die Klein Namaquas, 'n heeltemal afsonderlike  
 stam was, "hebbende gene gemeenskap van regering met elkanderen".<sup>3</sup>

Ten spyte van hierdie aanvanklike kennismaking  
 was daar gedurende die eerste helfte van die 18de eeu bloed-  
 weinig insake hierdie stam bekend. In 1760 egter het die  
 burger Jacobus Coetse, wat op 'n jagtog was, vyf dagreise ten  
 noorde van die Oranje, weer met die Groot Namaquas in aanraking  
 gekom, en alhoewel hy aanvanklik nie so danig vriendelik  
 onthaal is nie, het hy tog daarin geslaag om heelwat besonder-  
 hede insake hulle aan te teken.<sup>4</sup> Hierdie kennis is die  
 volgende jaar aanmerklik aangevul deur die tog van kaptein  
 Hendrik Hop, veral omdat twee van sy toggenote, naamlik Tielman  
 Roos, en Petrus Marais, by hul terugkeer aan die Kaap 'n verslag<sup>5</sup>  
 van hul reis onder die Groot Namaquas opgestel het, en  
 aan Goewerneur Tulbagh oorhandig het.

Die volledige verslag insake hierdie stam  
 het ons egter van die hand van Hendrik Jacob Wikar, wat,

1. Godee Molsbergen I, p. 84.

2. C702 Mem. & Instr.: Helot.-Slotsboo, 11:10; 1712, p. 585.

3. Kolbe I, p. 467.

4. Godee Molsbergen II, pp. 19-20.

5. " " II, p. 51 et seq.

gedurende die jare 1778-1789, geruime tyd onder hul beweeg  
 het, en dus in staat was om redelik volledige gegewens  
 in verband met hulle te boekstaaf.<sup>6</sup> Ook na hierdie tyd  
 is die kennis met die Groot Namaquas hermu deur reisigers  
 (soos b.v. Willem van Reenen),<sup>7</sup> wat Noord van die Oranje  
 beweeg het, maar in al die jare vind ons nie 'n enkele  
 geval waar die stam van hul kant moeite gedoen het om die  
 Blankes op te soek nie. Die aanraking met die stam het  
 dus vir baie jare beperk gebly tot toevallige besoeke  
 deur Blanke reisigers aan hulle land, en van ontwikkeling  
 van betrekkinge tussen Hollander en Groot Namaqua was  
 daar dus eintlik geen sprake nie.

## 2. Stamindeling en Kapteins.

Dit het reisigers wat hierdie stam besoek het  
 van die begin af opgeval dat hul "doorgaans in klein  
 draalen of gehugten" verdeel was.<sup>8</sup> As bewoners van 'n  
 droë landstreek, waar water soms alleen te kry was deur  
 gate in die grond te grawe, spreek dit vanself dat hul  
 nie in groot getalle bymekaar kon woon nie. Hierdie klein  
 groepe het elkeen sy afsonderlike groepnaam gehad en onder  
 sy eie kaptein sorteer, reg volgens die reël wat ook by  
 ander stamme waar te neem was.

Wat betref die onderlinge groepverdeling  
 van die Groot Namaquas, het meer as een waarnemer betreklik  
 noukeurige gegewens nagelaat, wat ons in staat stel om 'n  
 doeltreffende beeld van die verskeie dele van die stam  
 saam te stel. Die eerste bydrae in hierdie rigting is  
 gelewer deur die burgers Roos en Marais, wat nie alleen

---

6. Godee Molsbergen II, pp. 78-136.

7. " " " II, p. 148.

8. " " " II, p. 44.

die name maar ook heelwat interessante gegewens insake die groepe wat hul besoek het, neergeskryf het.

Die eerste groep wat hul, na ses of sewe dagreise noord van die Oranje, teengekom het, was die "Comeincquas ofte olijvenhout<sup>9</sup>volkeren", wat digby 'n hoë berg genaamd "Comma" woonagtig was. Die landstreek waar hul 'n bestaan moes vind, was so dor dat hul genoodsaak was om diep putte te grawe, waaruit hul die water met bakke geskep het, om mens en dier aan die lewe te hou.

Nie' ver van hierdie eerste groep nie, en ook in die buurte van die Commaberg, vind hul die "Tradiamacquas" wat eintlik "wywen of vrouwe volkeren" beteken. Dit was dieselfde groep met wie Jacobus Coetsé die vorige jaar kennis gemaak het, en wat toe, soos ook by hierdie ontmoeting, die reisigers baie vriendelik onthaal het.

Na 'n verdere reis, van vier of vyf dae, ontmoet hul die "Cabona's" aan die "Keinarivier". Die landstreek is deurgaans klipagtig, maar hul is tog goed voorsien van "grof vee...en onder anderen een soort van tamme boeke die, behalven dat zij van geen hoorens voorzien zijn anders in alles met de hierlandse gelijk zijn."

Vervolgens bereik hul die "Korikambes" aan die "Chamrivier". Hierdie groep het hul naam aan een van hul voorouers ontleen, en was eintlik niks meer as "een groot geslacht" nie.

Die laaste groep wat hierdie reisigers aantref, was woonagtig aan die "Vischrivier" en was bekend as die "Keinamacquas"<sup>10</sup>. Hul woongebied net soos die van die vorige groep, is uiters dor en water was alleen verkrygbaar uit

9. Vgl. Schapera: Khoisan Peoples, p. 48 vir Hollandse vertalings van Namaqua groeppname.

10. Vgl. Schapera: Khoisan Peoples, p. 48 vir ooreenkoms met // O Gein (Groot Doode).

putte of kuile wat hul in die buurte van hul krale gegrawe  
<sup>11</sup>  
 het.

'n Nog duideliker beeld van die indeling van hierdie stam is af te lei uit die gegewens wat Wikar nagelaat het. Hy gee nie alleen die kleinere kraal indelings nie, maar ~~groepeer~~ hul ook in grotere gemeenskappe, elk onder 'n hoofkaptein, sodat uiteindelik drie hoofgroepe met hul onderafdelings duidelik onderskei kan word.

Die eerste hoofgroep, namelijk die "de Grootte Namacquas", het hy ten noorde van die Oranje tot aan die see gevind<sup>12</sup> en het bestaan uit ag of nege onderhorige krale t.w.: die Sambdama aan die see, die Camingo,<sup>13</sup> die Thabobe aan die "warme bad", die Thaykoa en so meer. Hierdie krale het elk 'n eie kaptein gehad, maar tog ook almal onder die "Thaykoa of grooten Capitainskraal" sorteer.

Die gesagvoerder van die Thaykoa, en dus ook van die ander krale in hierdie groep was kaptein Kandelaar. Dat hy 'n groot mate van gesag oor sy onderhorige kapteins gehad het, is daaruit af te lei dat hy as "byna een afgod" deur hul beskou is, en dat hul hom gereëld skatting betaal het, "om zyn hooner op te houden"; en dat hy selfs in sy eie belang gedurf het, om die eeu-oue instelling dat neefs en niggies nie met mekaar mag trou nie, af te skaf.<sup>14</sup>

In 1791 teken Willem van Reenen aan dat hy 'n Namaqua-kaptein met name Noubels, deur die "Basterd Hottentotten Roode Mos"<sup>15</sup> genoem, ontmoet het. Sy volk was bekend as die Keykous, 'n naam wat sterk ooreenkoms met die Theykoa vertoon, en dus die vermoede wek dat Noubels die opvolger van die Hooggeleerde kaptein Kandelaar was.

11. Godee Molsbergen II, 51-52.

12. Vgl. Schapera Op Cit. p. 48 (Gami ~~+~~ nun of Bondelswarts)

13. " " " " p. 48 (Gei//Khaan of Rooi Natie)

14. Godee Molsbergen II, pp. 79, 81-82.

15. " " II, pp. 148.

Die tweede groep, namelijk die Eynicquas (Eynnikkoa) of Riviervolk, het die eilande op die Oranjerivier bokant die Aughrabies valle bewoon. Hul was ook in verskeie kleinere groepe, namelijk die Nammycquas, Tkouqua, Aukoucqua of "Naauwange" en Kaukoa of "snjervolk", verdeel.

Die Nammycquas wat altesaam sowat 40 hutte bewoon het, was verder onderverdeel in drie krale, twee waarvan sowat 1000 tree uitnekaar op 'n groot eiland gevind is, terwyl die derde 'n hele uur verder op 'n aparte eiland geleë was. Al die bogenoemde groepe het "onder subordinantie van deeze Aukokoa" gestaan, wat dan in die geval van die Riviervolk die hoofkraal uitgemaak het.<sup>16</sup>

Die derde groep, bekend as die Koracquas, het noord en suid van die Oranje, waar die rivier suid-oos opdraai gewoon. Die indeling hier val ook in 'n paar groter groepe wat weer in verskeie kleiner krale onderverdeel was. Die eerste groep was die "Kleijne Korakōa", wat saamgestel was uit die Fusingais of Spinnepkopdraadkraal, en die Kouringais of "Hooge kraal". Laasgenoemde het eintlik uit drie aparte krale bestaan, en is aangevoer deur kaptein Soenop wat ook oor hierdie hele afdeling die hoogste gesag voerder was. Verder na die noorde was die Kay (of Groot) Korakōa, wat die tweede tak van die Korakōa-groep uitgemaak het. Hul was heelwat sterker in getalle as die Klein Korakōa, en het uit ses aparte krale bestaan. In verband met hierdie groep is die gegewens egterbaie skraal, omdat Wikar hul nie persoonlik besoek het nie, en hom moes verlaat op die getuienis wat die Klein Korakōa in die verband kon gee.<sup>17</sup>

16. Godee Molsbergen II, pp. 79, 113, 116-118, 121.

17. Aggelei G. Molsbergen II, p. 148 (Key-kous of de Grootte Kou).

18. Godee Molsbergen II, pp. 79, 126-128.

Ten slotte besoek Wikar ook nog die Gysicquas, of Tweelingkraal, wat ten noorde van die rivier, tussen die Eynicquas en die Koracquas, gewoon het. Die helfte van hierdie groep het hul van hul stamgenote afgeskei en by die Blicquas (kaffers) gevoeg, en was by hierdie tyd niks anders as "bastaard Blicquas" nie.<sup>19</sup> By afwesigheid van die nodige getuienis is dit moeilik om vas te stel of die wuiwere tak van die Gysicquas 'n onderdeel van een van die reedsgenoemde groepe uitgemaak het, en of hul as 'n heeltemal aparte groep beskou moet word.

'n Mens sou nie vir 'n enkele oomblik wil aanneem dat die verslag van Wikar, insake die stamindeling van die Groot Namaquas, in alle opsigte volledig is nie; maar, wat ookal die gebreke daarin mag wees, dit bly die enigste verslag in verband met hierdie afgeleë stam gedurende die 18de eeu, wat in besonderhede tree, en dit bewys ten minste die feit dat ook die stamorganisasie van die Groot Namaquas op krale en groepe berus het.

### 3. Getalsterkte en Veebesit.

Uit die karige gegewens wat op hierdie aspek van die Namaqualewe lig werp, is dit onmoontlik om betroubare syfers in verband met die hele stam vas te stel. Die algemene strekking van die getuienis is dat die Groot Namaquas 'n volk- en veeryke stam moes gewees het, maar die besonderhede wat in verband met sommige van die krale gegee word, bevestig nie altyd die algemene bewering nie.

Die eerste waarneming in hierdie opsig is in 1760 deur die jagter J. Coetse, geboekstaaf. Sy bevinding met betrekking tot die groepe wat hy besoek het, was dat

---

19. Godee Molsbergen II, pp. 79, 120-121.



hul "ongemeen volkryk....<sup>20</sup> in in abundantie....van Rundvee en schaapen" voorsien was. So ook bevind die toggenote van Hop dat "deese groote Namacquas seer volkryk" was, "terwyl hun rykdom alleen in veé, dat zij in abundantie<sup>21</sup> besitten, komt te bestaan". Dit was trouens ook die ondervinding van Wikar, wat herhaaldelik van die talrykheid<sup>22</sup> en die veerykheid van die stam melding maak.

Noukeuriger gegewens in verband met sekere afdelings gooi egter 'n duideliker lig op die geheel. As uitgangspunt neem ons die opmerking dat: "deselver woonigen van Riet of Biesen gemaak zijn, waerin zig<sup>23</sup> doorgaens 2 of 3 familiën te samen onthouden". Dit<sup>24</sup> beteken dat elke hut aan sowat 10 inwoners herberg gebied het, en die moontlikheid ontstaan dus om getalle by benadering te bereken.

So byvoorbeeld teken Wikar aan dat twee krale van die Namnykoa tesame "40 strohuijsen" tel, en dat die helfte van hul vee (die res was aan die anderkant van die rivier) uit sowat 300 skape en 150 beeste bestaan. Volgens hierdie syfers moes die hele groep naastenby 400 siele of 80 <sup>gesinne</sup> families getel het, wat tussen hul ongeveer 600 skape en 300 beeste besit het, wat sekerlik nie 'n oorfloed van vee aandui nie.

Dergelike gegewens vind ons in verband met die Aukakoa - oek eiland bewoners soos die Namnykoa - waar die hele groep ook in 40 strooihuise gehuisves is, en na gissing ruim 300 beeste en vier tot vyfhonderd skape besit. Dit val dadelik op dat hierdie syfers in vergelyking met

20 Godee Molsbergen II, p. 20.

21 " " II, p. 44.

22. " " II, pp. 86, 126, 128.

23. " " II, p. 55.

24. Vgl. Klein Namaquas p. <sup>76</sup> ~~121~~ waar 73 hutte huisvesting bied aan 730 mans, vrouwens en kinders.

die voorgaande 'n merkwaardige ooreenstemming vertoon.

Eweso tref dit dat die tak van die Gyzikoa wat Wikar besoek het, 46 hutte bewoon en 400 beeste maar weinig skape besit; terwyl een kraal van die Kouringais uit 49 huise bestaan, en van 'n menigte vee, veral beeste, voorsien was.<sup>25</sup>

Uit hierdie gegewens is dit moontlik om af te lei dat 'n Groot Namaquakraal uit gemiddeld sowat 45 strooihuise bestaan het. As 'n mens hierby aanneem dat elke hut gemiddeld 10 bewoners verteenwoordig het, en dat Wikar se indeling in drie hoofgroepe nagenoeg reg is, dan is die resultaat dat die Groot Namaquas, teen die sewentiger jare van die 18de eeu, tussen 13,000 en 14,000 siele moes getel het.

In vergelyking met die stamme rondom die Kaap kan die Groot Namaquas dus met reg 'n volkryke stam genoem word, en het ook latere skrywers, alhoewel hul hul altyd in een asem met die Klein Namaquas noem, nog steeds weer hierdie feit gekonstateer.<sup>26</sup>

Wat betref die totale veebesit van hierdie stam is die gegewens te karig om 'n globale berekening te maak. Die syfers wat Wikar gee, staan hoofsaaklik in verband met die eilandbewoners wat, uit die aard van die saak, nie groot troppe vee kon aanhou nie, en die gemiddelde veebesit per huisgesin toon dan ook in hierdie geval heelwat ooreenkoms met die van die Kaapse Hottentots.

#### 4. Trekgebied.

, Daar is reeds, by bespreking van die noordelike grens van die Klein Namaquas, gewys op die feit dat 'n

25. Godee Molsbergen II, pp. 113, 118, 120.

26. Kolbe I, p. 467.

Thunberg: Travels II, p. 155.

Mentzel: Description of the Cape I, V.R.S. 4, p. 36;

gedeelte van die Groot Namaquas aanvanklik suid van die Oranjerivier gewoon het, maar dat, teen die jaar 1740, die voerpunt van hierdie trek omgedraai, en terug oor die Oranje beweeg het.<sup>27</sup> Vanaf hierdie tyd het genoemde rivier vir 'n hele aantal jare die skeiding tussen die twee Namaquastamme gevorm, totdat eindelijk ook die Klein Namaquas, ~~met~~ uit 'n begeerte tot selfbehoud, noord van die rivier geskuif het.

Wat betref die ander grense van hierdie stam het ons eerstens die getuienis spruitende uit die tog van Hendrik Hop, naamlik dat: "deese gantsche landstreek van de groote rivier (d.i. die Oranje) af tot hier toe met den naam van 't land der groote Namaquas onderscheijden en strekt ten W. van de zee ten Nde. aan 't land van St. Thomas (halfpad tussen Luderitzbucht en Swakopmund) ten Oosten aan de Bricquas (Kaffers) en Gricquas, leggende onder de Zuijder breedte van 25 graden tot 28 graden 42 min."<sup>29</sup> Indien hierdie inforamsie juis is dan het die noordgrens van die stam teen die jaar 1760 met die 25ste Suidelike breedtegraad saamgeval.<sup>28</sup>

As Sebastiaan van Rheenen egter in 1793 'n seetog langs die weskus van die land op maak, vind hy "Namaquas" sover noord as Walvisbaai.<sup>30</sup> Hierdie getuienis word gedeeltelik gestaaf deur Dr. Philip, as hy skryf dat: "Great Namaqualand extends from the North banks of the same river (Oranje) to Angra Peguena Bay (Luderitzbucht) including about three degrees of latitude".<sup>31</sup>

27. Vgl. Klein Namaquas pp. 110. 81 - 82.

28. Sien landkaart agterin Godee Molsbergen I.

29. Godee Molsbergen II, p. 44.

30. " " II, pp. 156-157.

31. Philip's Researches II, p. 200.

In die lig van hierdie gegewens is dit dus moontlik om die trekgebied van die Groot Namaquas, soos dit teen die einde van die 18de eeu was, binne vier redelike vaste grenslyne te plaas, t.w.: Die Oranje as die suidgrens, die 23ste suidelike breedtegraad as die Noordgrens, die see as wesgrens, terwyl hul in die Ooste aan die Betsjoeanas gegrens het.

#### 5. Verbastering tussen Groot Namaquas en Kaffers.

Van al die stamme wat tot sover in oënskou geneem is, was die Groot Namaquas die enigste wat in direkte aanraking met die sterkere ras - die kaffers - gekom het. Alhoewel albei die rasse, op sigself geneem 'n uitgestrekte gebied bewoon het en dus meesal deur groot afstande van mekaar geskei was, het hul om handelsredes tog voortdurend met mekaar kontak gemaak. Dit was dan ook 'n reël dat die Blicquas of Kaffers, jaarliks gedurende die nat seisoen, met handelsartikels soos, tabak, ivoor, lepels en armringe, koper, yster en glas krale, koper-oor- en armringe, messe, asgaai, byle, houtbakke van swart ebbehout, kafferkring, kalbasse en kunstig bereide hartbeesvelle, tot by die Namaquas getrek het, om dit aan hulle te verruil. <sup>32</sup> Hierdie jaarlikse ruilkontakte was seker in die eerste plek verantwoordelik vir 'n proses van verbastering, wat in die loop van tyd 'n sterk infiltrasie kafferbloed aan die Groot Namaquas besorg het.

---

32. Godee Molsbergen II, pp. 79-80, 121.

Volgens Wikar was dit veral die Gyzikoa van wie die verbastering uitgegaan het. Tydens 'n oorlog tussen die "Namnikoa" of "Krosdragere" en die Gyzikoa het 'n gedeelte van laasgenoemde, nadat hul al hul vee verloor het, na die Blicquas gevlug waar hul hulself metterwoon gevestig het, en natuurlik 'n sterk verbastering ondergaan het. Die res van die Gyzikoa, wat in Namaqualand agter gebly het, het egter ook nie suiwer gebly nie, want hul word beskryf as "bastaard blicquas", onder wie verskeie "grootte gezette moëjke keerels, zwartbruijn van haare als de Madagascarse slaven" opgemerk is. Dit is dus duidelik dat die verbasteringsproses tussen die twee rasse, vir baie jare voordat Wikar hul besoek het, reeds in volle swang moes gewees het.

Deur medium van hierdie "moëjke keerels" is die kafferbloed verder versprei, want "deese trouwen nu veeltyds met de Korakkoa daarboven, of met de Aukokoa hieronder, daarom zijn der veel verbasterd."

Dit spreek dan ook vanself dat hierdie bastergeslag uiteindelik sekere kenmerke ontwikkel het, wat hul van die raseghe Hottentot onderskei het. Behalwe die verskil in gelaatskleur en liggaamsbou, is ook opgemerk dat hul gewone spreektaal "byna als de andere Nomakkoa Hottentoten (was) maar kunnen alle de Blicquoostaal spreken". Hierdie mense was dus in werklikheid tweetalig, wat waarskynlik een van die oudste vorms van tweetaligheid in Suid-Afrika was. Verder was hul ook "zo goed als vlugtelingen uijt haar eigen land", 'n toestand wat heel verstaanbaar is by 'n geslag wat nóg Kaffers nóg egte Hottentots was. Wat betref hul kleredrag, het hul ook soos ander Hottentots 'n karos gedra, maar dit was van mooi

saggebreide hartebeesvel gemaak terwyl die arms en bene met ivooringe, wat duidelik Kafferinvloed aandui, versier was.

#### 6. Die Groot Namaquas en die Boesmans.

Net soos die ander Hottentotstamme was ook die groot Namaquas in voortdurende aanraking met die Boesmans, wat orals tussen hul rondgeswerf het. Dit skyn egter of hierdie stam by uitstek die kuns verstaan het om die Tkaboek of swerwelingediensbaar te maak. So lees ons dat: "van dese (d.i. Boesmans) sijn er die onder de Hottentotten wonen en van deselve tot veel-derlei diensten en bijzonder in de oorlogen als huurlingen werden gebruikt, blijvende gemeenlijk verkleeft aan de natie daar zij zig onder begeven hebben. Buiten de oorlogen genieten zij tot bezoldiging eenige givten van vleesch en ander voetsel; dog deelen zij in den oorlog medede van den buit, die er werd gemaakt". Behalwe die kranigheid van die Boesmans op die slagveld, moes hul ook goeie veewagters gewees het, "want ijder natie die vee heeft, heeft ook een trop Bossiemannen onder sijn bescherming."<sup>34</sup>

Dit volg natuurlik ook dat afgesien van die diens wat uit hierdie swerweling te haal was, dast langamerhand ook boesmansbloed in die are van die Groot Namaquas gekom het, en hierdie stam dus van twee kante deur vreemde rasse beïnvloed geraak het.

#### 7. Verhouding van die Groot Namaquas tot die Blankes.

Vir sestig jaar na die stigting van die nedersetting aan die Kaap, het die Hollanders nie daarin geslaag om

---

34. Godee Molsbergen II, pp. 80,125.

met hierdie stam in aanraking te kom nie.

Dit is dan ook geen wonder dat hul, in 'n instruksie van die jaar 1712, as "een natie de onse niet genegen en waarmede men nog noijt in eenigh goed verstand heeft kunnen komen,"<sup>35</sup> beskryf word nie. Hierdie bewering was egter nie op persoonlike kennismaking gebaseer nie, en dit is alleen uit die ondervindings van latere reisigers wat 'n mens die werklike houding van die stam teenoor die Blankes nader kan bepaal.

Die aanvanklike ondervindings van besoekers aan Groot Namaqualand was egter verskillend van aard. So byvoorbeeld merk Coetse' al dadelik op "dat sijne verschyning aldaar niet sonder bevreemding wierd aangesien", en skroom hul selfs nie om hom te beduie dat sy verblyf<sup>36</sup> onder hulle nie sonder gevaar vir sy persoon was nie. Die ondervinding van Hop en sy jaggeselskap, alhoewel die Namaquas aanvanklik vir hul wegvlug, was egter heeltemal anders van aard, "nadien de Namacquas in 't generaal,<sup>37</sup> zig altoos seer vreedzaam tegen ons hebben betoond." Hierdie feit word ook bevestig deur Wikar, wat met verskeie groepe van hierdie stam kennis gemaak het. Hy vind ook dat hul aanvanklik geneig was om weg te vlug, maar owerigens was hul uiters vriendelik en herbergsaam. Wat hierdie eerste kennismakings betref, was dit dus 'n geval van onbekend maak onbemind, maar oor die algemeen geneen, het die Groot Namaquas, wat hul houding teenoor die Witman betref, nie veel verskil van die stamme nader aan die Kaap nie.

---

35. C702 Mem. & Instr: Helot-Slotsboo; 11:10:1712, p. 585.

36. Godee Molsbergen II, p. 19-20.

37. " " II, pp.35 en 52.

Wat die veehandel betref, is dit vanselfsprekend dat gereelde betrekkinge met hierdie stam buite die kwessie was. In 1716 en 1717 word wel aan veeruilers instruksies gegee, om indien nodig tot by die Groot Namaquas te trek,<sup>38</sup> Maar weens die afwesigheid van enige getuienis insake die werklike transaksies wat plaasgevind het, skyn dit asof daar van die ruilhandel met hul in hierdie tyd niks gekom het nie. Behalwe die geweldige afstande wat die twee van mekaar geskei het, het die Namaquas ook nie 'n groot behoefte aan die handelsartikels van die Witman gehad nie, aangesien hul 'n dergelike handel met die Kaffers onderhou het.

Uit dit alles is duidelik dat aanraking met hierdie Hottentots, gedurende die 18de eeu, baie seldsaam en uiters eensydig was, aangesien die groot Namaquas nooit van hul kant pogings aangewend het om die Kaap te besoek nie. Die gevolg was dan ook dat hierdie stam die einde van die eeu bereik het, en selfs lank daarna as 'n georganiseerde gemeenskap bestaan het, ongeskonde deur die verbroekelingsproses wat aanraking met die Blankes, sonder uitsondering, meegebring het.

---

38. C702 Mem. & Instr.: Pol.Rd.--Zwartenburgh, 14:9:1716, p.608  
" " " " -J.v. Maurik, 22:11:1717, p.610.



H O O F S T U K   I V .DIE HOTTENTOTSTAMME VANAF HOTTENTOTS-HOLLAND tot aan  
DIE GOURITZRIVIER.I. DIE CHAINOUQUAS of SOESWAS.1. Kennismaking met die Blankes.

Dit was in Junie 1657 toe die Vryburgers sowat 15 uur die land ingetrek het, en twee Hottentot-"leërs", wat tussen vyf- en seshonderd siele getel het, ontmoet het. Hul was geleë in 'n baie vrugbare vallei, wat hul "haer Hollandt offte vaderlandt" genoem het, en word beskryf as "Caepmans g' allieerde offte altoos geveijnsde vrunden."<sup>1</sup> Hierdie toevallige ontmoeting was, sover bekend, die eerste kennismaking van die Hollanders met 'n tak van die Chainouquas.

Vyf maande later het 'n paar verteenwoordigers van die stam, onder aanvoering van 'n gekwalifiseerde persoon, die fort besoek, met die doel om vee aan die Kompanjie te verruil.<sup>2</sup> Gedurende 1658 lê Chaihantima - verteenwoordiger van die groot opperhoof - nog twee besoeke aan die Kaap af, nie alleen om handel te drywe nie, maar ook om die Blankes na hul land te nooi.<sup>3</sup>

As gevolg van die feit dat hierdie Hottentots hul bereidwilligheid om handel te drywe ondubbelsinnig bewys het, en herhaaldelik versoek het dat die Hollanders ook 'n slag hul land moes besoek, is eindelik in September 1660 'n paar vryburgers, onder leiding van Jan Sacharias

---

1. V.K.2, Dagregister, 6:6:1657, p. 416.

2. V.K.2.       "       , 14 en 15 Nov. 1657, pp. 646-648.

3. V.K.2,       "       , 2, 3 en 4 Mei 1658, pp. 943-944.

V.K.2,       "       , 27:9:1658, pp. 1254-1255.

toegelaat om hul na hul laer te vergesel. Na 'n vyfdaagse reis het hul die "conink", namelijk Sousoa, wat spesiaal "alle sijne andere anderhorige troupen ofte legers mede - bij hem aff ontboden, om aldaar een goede wijk te blijven, en de met ons in nader kennisje ende handelinge te treden," bereik. Weens sy hoë ouderdom was Sousoa nie in staat om die fort te besoek nie, maar het tog die hoop uitgespreek dat die Hollanders in groot getalle na sy krale sou kom. Die Blankes was ook vir hierdie Hottentots 'n hele aardigheid, "als hebbende noijt andere als hun eijgen matie gesien", en gevolglik het 'n uiters vriendelike ontvangs hul te beurt geval.

Nieteenstaande sy ouderdom en gebreke kon die ou hoofman tog nie sy nuuskierigheid bedwing nie, want op 30 September 's na middags quam den opperste ofte coningh van de Chainouquas genaempt Sousoa, selfs met sijn soons vrouw op een grooten os sittende ende geleijt worden door een van de ruijterwachters binne 't fort gereden." Sousoa en sy skoondogter het 'n vorstelike ontvangs geniet. Hul is toegelaat om op 'n matjie in die kommandeur-se kamer te sit - die eerste van die bruinvolk wat tot hiertoe die voorreg geniet het - hul word trakteer op bier, Spaanse en Franse wyn, en die "smeerige prinsesse" is selfs toegelaat om 'n bietjie op die "claversingel" te speel. Heelwat vriendskap is oor een weer bewys, geskenke is gewissel en beloftes dat die pasgeslote vriendskap nooit weer gebreek sou word nie, is plegtig afgelê. Na drie dae het Sousoa en sy gevolg, belaaï met 'n ryk oes van geskenke, weer afskeid geneem en was die kennismaking met die Chainouquas 'n volslae feit.

4. V.K.3. Dagregister, 12:9:1660, p. 772.  
" " " , 21:9:1660, pp. 778-782.

5. V.K.3. " , 29 en 30 Sept., 1660, p. 814-817.

Die ou kaptein was skynbaar met sy eerste besoek aan die fort so ingenome dat hy teen die begin van Oktober alweer sy verskyning gemaak het.<sup>6</sup> Hy is andermaal met heelwat eerbewys en gulhartigheid ontvang, en na 'n verblyf van twee dae het hy met "een goet deel tabacq, pypen, brandewyn, broot ende 2 lb. yser vereert zynde vrundelyck gelatigh vertrocken."<sup>7</sup>

Na hierdie aanvanklike kennismaking is voortdurende aanraking met die stam behou, en was hul een van die stamme met wie die Kompanjie, veral gedurende die sestiger jaare van die 17de eeu, 'n florerende veehandel gedrywe het.<sup>8</sup>

## 2. Stamindeling en Kapteins.

Volgens die getuienis van die Hottentots aan die Kaap, het die hoofman van die Chainouquas op opperheerskappy oor al die Kaapse stamme aanspraak gemaak. Hy het dan ook 'n besondere titel, namliek "Khoegue" wat eintlik "den oppersten van alle coningen ende lantsheeren" beteken, gedra, en in hierdie kapasiteit moes al die kapteins rondom die Kaap hom eerbewyse, "volgens syn qualiteijt toebting."<sup>9</sup>

Dat Sousoa werklik 'n mate van gesag oor die Kaapse Hottentots moes uitgeoefen het, blyk daaruit dat toe hy in 1660 'n driedaagse besoek aan die fort afgele het "sigh niet een Caepman noch Saldanhars off ijmandt derven verthoonen". Selfs die Strandlopers, wat andersso voorbarig was, het gedurende hierdie tyd nie hul stof laat sien nie, "sulcx het schijnt desen Sousoa al vrij ontsien

6. V.K.3, Dagregister, 6-9 Okt. 1660, p. 828.

7. " " " , 11:10:1660, p. 833.

8. C700 Mem. & Instr.:V.Riebeek-Wagenaar, 5:5:62, p.82.

9. V.K.3, Dagregister, 21:9:1660, pp. 784-785.

10  
 moet wesen" Dat sy gesag nie slegs in naam bestaan  
 het nie, word verder bewys deur die feit dat toe  
 Choro, hoof van die Gorachouquas, en Gonnema van die  
 Cochoquas met mekaar wou oorlog maak, Sousoa tussenby  
 getree het, en die geskil bygelê het. Hierdie feite  
 laat die vermoede ontstaan dat die Chainouquas die  
 hoofstam was waaruit die ander Kaapse stamme gespruit  
 het, en dat, tot die tyd van Van Riebeeck, die hoofkaptein  
 van die Chainouquas nog daarin geslaag het om 'n  
 mate van gesag aan die Kaap te laat geld.<sup>11</sup>

By die tyd wat die Hollanders met hierdie  
 stam kennis gemaak het, is die waardige pos van Khoegue  
 deur Sousoa, of Soeswa, soos hy kortweg genoem is, bekleed.  
 Hy word beskrywe as 'n baie ou man wat nie meer met  
 gemak kon reis nie, en wat weens sy hoë ouderdom die  
 bestuur van sy volk, reeds voor sy dood, in die hande  
 van sy enigste seun, Goeboe, gelaat het.<sup>12</sup>

As teken van sy gesag was hierdie ou hoofman  
 ook in sy kleredrag, wat uit 'n "schoon Luipertsvel"  
 bestaan het, van die res van sy stam onderskei. Gedurende  
 die paar jaar wat hy nog geleef het, nadat die Hollanders  
 hom leer ken het, was hy een van die beste vriende van  
 die Kompanjie en trouens ook een van die gewilligste  
 om beeste en skape aan die Blankes te verruil.<sup>13</sup>  
 Volgens kommandeur Wagenaar het hy in 1663, terwyl hy  
 'n veeruil ekspedisie van die Kompanjie vergesel het,  
 die tydige met die ewige verwissel,<sup>14</sup> en het die volle  
 beheer van die stam in die hande van sy seun oorgegaan.

10. V.K.3. Dagregister, 3:10:1660, pp. 823-824.

Vgl. " " 21: 9:1660, p. 784.

11. Vgl. Stow: Native Races, p. 244 vir dieselfde gevolgtrekking

12. V.K.3, Dagregister, 21:9:1660, p. 783.

13. C700 Mem. & Instr.: V. Riebeeck-Wagenaar, 5:5:1662, p. 82.

14. C494 Uitgaande Brwe. Wagenaar-Patria, 21:11:1663, p. 500

Vgl. V.K.4, Dagregister, 25:7:1663, p. 409.

Die naam van hierdie ou kaptein sou egter nog vir baie jare aan die Kaap voortleef, veral omdat die Blankes, vanaf die jaar 1666 die gewoonte ontwikkel het om van die Chainouquas as "Soeswas" te praat.<sup>15</sup>

Van Goebroe, enigste seun en opvolger van Sousoa, weet ons alleenlik dat hy reeds gedurende die leeftyd van sy ou vader die regering van die stam waargeneem het, dat hy met Kamisoa getroud was, en dat sy regterbeen van 'n olifant sodanig getrap was dat hy dit glad nie kon gebruik nie.<sup>16</sup> Hoelank Goebroe werklik aan die hoof van sake gestaan het, is onbekend, maar in 1672 toe die Kompanjie Hottentots-Holland en ommelande van die Chainouquas gekoop het, is die onderhandelings, namens die stam, met Cuijper, "voog van den minderjarige prins Dhouw erfheer van den land Hottentots-Holland," gevoer.<sup>17</sup> Dit is dus duidelik dat Goebroe by hierdie tyd reeds van die toneel moes verdwyn het.

'n Ander belangrike persoon in verband met die regering van die Chainouquas was Chaihantima. Hy het in 1657, en weer in 1658, as verteenwoordiger van Sousoa by die fort opgetree, en moes dus een van die mees vertroude raadslede van die ou opperhoof gewees het. Van hierdie raadslid word verder verhaal dat hy met 'n aantal volgelinge daarin geslaag het om vir hom 'n vrou by een van die kaffer stamme af te neem. Hy is oorgehaal om hierdie vreemde vrou na die Kaap te bring, maar op pad is hy deur die Cochoquas aangeval en sy wederhelf is gedood,<sup>18</sup> sodat die waarheid van

15. Theal History of S.A. before 1795, p. 155.  
Vgl. ook hoedat die Cochoquas deur die Blankes "Gonnemas" genoem is.

16. Dapper: Africae, gep. Uitgawe, Schapera: Early Cape Hotts., p. 26.

17. Godee Molsbergen II, p. 13.

18. V.K.3, Dagregister, 3:8:1661, pp. 1299-1300.

sy stelling nooit met sekerheid vasgestel is nie.

Wat van die minderjarige prins Dhouw (erfheer van al die landgoed van die Chainouquas), wat in 1672 in verband met die kooptransaksie genoem word, geword het, is onmoontlik om te sê. Sy naam verdwyn uit die ou dokumente net so skielik as wat dit daarin verskyn, en reeds in 1673 word besluit om 'n handelsparty na Dorha, kaptein van die Chainouquas, te stuur.<sup>19</sup>

Hierdie kaptein Dorha, beter bekend as Claas by die Hollanders, was vir baie jare ten nouste verbonde aan die Kompanjie, en is tewens beskou as een van sy trouste bondgenote. Kaapse goewerneurs het een na die ander sy deugde besing, en hom gedurig voorgehou as 'n toonbeeld van deugszaamheid en getrouheid.<sup>20</sup> As bondgenoot van die Kompanjie, was hy "T" alle tye as desvereijst bereijtwilligh sijn tegen de opgemelde andere te laten gebruijcken....Gelijck hij oock bereets in vervolgen van den quaataardigen Goenema, sijn goede offitien al diverse wijlen getoont".<sup>21</sup> Dit was ook dieselfde Claas wat in 1686 voor die Raad verskyn het om te rapporteer hoedat hy 'n aantal Obiquas, wat 'n Nederlandse jagter vermoor het, in sy kraal gelok het, en hul ten oorsaak van die misdaad laat doodslaan het.<sup>22</sup> Vir hierdie, en dergelike bewyse van toegeneentheid is Claas natuurlik rykelik deur die Kompanjie beloon.

Behalwe die feit dat die Hollanders, veral gedurende die sewentiger jare, heelwat vee by hierdie kaptein te ruil gekry het, het hy ook vir hul as makelaar by die meer afgeleë stamme opgetree. In 1673 al het hy 256 beeste en 370 skape

19. V.K.6. Dagregister, 21:2:1673, pp. 647-648.

20. C3 Resolusies, 2:7:1677, p. 301.

C6 " 16:2:1688, p.1688.

C6 " 1:1:1691, p.1691

21. C700 Mem. & Instr.:Goske-Bax, 7:3:1676, p. 339.

22. C5. Resolusies, 4:3:1686, p. 733.

vir die Kompanjie ingeruil,<sup>23</sup> en in 1684 is met hom 'n kontrak aangegaan wat na vier maande reeds goeie vrugte afgewerp het, daar die Raad kon rapporteer dat hy reeds "200 schoone hoornbeesten" gelewer het, en nog met 'n verdere 197 op pad was.<sup>24</sup> Hierdie kontrak het vir 'n hele paar jaar stand gehou, en sodra die vleisvoorraad aan die Kaap dit vereis het, is maar steeds weer van die makelaarsdienste van Claas gebruik gemaak.<sup>25</sup>

Sy verdere bruikbaarheid word bewys deur die feit dat hy 'n groot aantal skape (in 1676 was die getal 931)<sup>26</sup> van die Kompanjie op sy grondgebied laat wei het; en tot so 'n mate die vertroue van die blankes geniet het, dat toe in 1677 vir 'n aanval vanuit Europa op die Kaap gevrees is, daar besluit is om, in so 'n geval, die beeste en perde van die Kompanjie en die Vryburgers vir veiligheid na die land van kaptein Claas te stuur.<sup>27</sup>

Vir al hierdie dienste was die Kompanjie baie dankbaar en erkentelik teenoor sy bondgenoot. As daar vir hom gevaar bestaan het om die Kasteel in veiligheid te bereik, is 'n gewapende mag na Hottentots-Holland gestuur om hom geleide te doen. Dikwels is ook presente, met vleierende boodskappe daarby aan hom gestuur, en om sy goeie gesindheid steeds verder te verseker, is hy voorsien van 'n Europese mondering, sodat hy met volle waardigheid, as vriend en bondgenoot van die Kompanjie, aan die Kasteel kon verskyn.<sup>28</sup>

23. Theal: Hist. of S.A. before 1795, II, p. 211.

24. C5. Resolusies, 15:4:1684, p. 577.  
Vir 'n lang verslag van Claas as<sup>rec</sup> handelaar van die Kompanjie, sien Kolbe I, pp. 456-458.

25. V.K.10. Dagregister, 21:11:1686, p. 1018.

26. C700 Mem & Instr. Goske-Bax, 7:3:1676, p. 340.

27. C3. Resolusies, 2:10:1677, pp. 341-342.

28. Theal. Hist. of S. Africa before 1795, II, p. 211.

Vandat Claas egter die bewind oor die Chainouquas aanvaar het, het hy moeilikheid ondervind van Coopman, een van sy onderhorige kapteins. Laasgenoemde het namelijk nie geskroom om by herhaalde geleenthede, "met verscheijde Mottentotsche gesaghebbers aen te spannen, en hun gesamentlijk tegen hun wettigh opperhoofd den Capitain Dorha, in de wandelingh Claas genaamt, trouwlooselijk op te werpen".

As gevolg van die hoë dunk wat die bewindhebbers van Claas gehad het, het hul in hierdie kroniese stryd, tot die jaar 1691, steeds weer sy party gekies. In 1677 as die twis 'n ernstige krisis bereik, en dit skyn of vyandelikhede sou begin, as gevolg waarvan Claas miskies kon skade ly, word luitenant Cruse gestuur om Claas en Coopman na die kasteel te bring. Na onderhandelinge slaag die kommandeur daarin om hul van hul dwase voornemens te laat afsien, en verkry van hul die belofte dat hul mekaar se gesteelde vee sou teruggee, en voortaan in vrede met mekaar sou lewe.

In 1688 het Claas andermaal klagtes, insake "den overlast en geweldenary hem en syn ondersaten met moorden en roven door Koopman.....aangedaan", by die Kaapse regering ingedien. Daar is toe eenparig besluit om Claas "de behulpsame en sterke hand te bieden". 'n Ser-sent en vier soldate is gestuur om Koopman na die kasteel te bring, waar hy beveel sou word om hom stil en vreedzaam teenoor sy wettige opperhoof te gedra. Indien Koopman sou weier om na die Kaap te kom, dan was die opdrag om "hem

29. C681 Orig. Flaccaatboek, 19:1:1691, p. 83.  
Vgl. C3 Resolusies, 2:7:1677, p. 301.  
C6 " 16:2:1688, p. 220.

30. C3. Resolusies, 2:7:1677, p. 301 en 14:7:1677, p.310.  
Vgl. V.K.8. Dagregister, 23:7:1677, pp.253-254.



vyandelijk an te tasten, en hem van vee en alles t'  
ontbloeten en in desselvs plaats een ander hoofdman an  
te stellen<sup>31</sup>". Hierdie geskil is gelukkig ook sonder  
bloedvergieting, vir 'n tyd lank, bygelê, maar dit is  
baie duidelik tot watter middels die Kompanjie bereid  
was om hul bondgenoot, Claas, te beskerm.

In 1691 het Claas vir 'n derde keer die hulp  
van die Blankes ingeroep teen Koopman en sy rebelle.  
Andermaal is 'n sersant en 8 soldate gestuur om die  
oproerige kapteins na die kasteel te bring, en weer was  
die opdrag dat indien Koopman enige verset sou toon,  
hy met wapengeweld tot sy sinne moes gebring word.<sup>32</sup>  
Ook by hierdie geleentheid het Koopman egter na rede  
geluister, en het die hele saak sonder geweldpleging  
verloop.<sup>33</sup>

In 1692 egter het 'n ernstige breuk tussen  
die Kompanjie en hul veelgeprese bondgenoot, Claas, ont-  
staan, want in hierdie jaar is Schrijver, wat op 'n veeruil-  
tog na Claas gestuur is, op erg vermetele wyse deur hom  
behandel. Nie alleen het hy geweier om 'n enkele stuk  
vee te verruil nie, maar het selfs gedreig om Schrijver  
vyandelik aan te tas, en om die velde wyd en syd aan brand  
te steek "latende haar verluijden sij met d'E.Comp.  
niet meer begeerden te doen te hebben, maar wel met de  
vrijluijden". Om alles te kroon, het hy ook sy bes  
gedoen om al die omliggende Kottentots teen die Kompanjie  
op te rui.<sup>34</sup>

Hierdie skielike wending in die houding van  
Claas is miskien daaruit te verklaar dat hy moeg geword

31/36 Resolusies, 16:2:1688, p. 220.

32. C6. " 1:1:1691, p. 335.

33. C681. Orig. Placcaatboek, 19:1:1691, p. 83.

34. V.K.12. Dagregister, 20:7:1693, p. 201.

het om as veehandelaar van die Kompanjie in die land rond te reis, en aan eise te voldoen, wat vir hom onversadigbaar moes geskyn het. Dit het dus weer nodig geword om handelsekspedisies die land in te stuur, en dit het Claas se jaloesie so gaande gemaak, dat hy besluit het om hierdie ruiltogte alle moontlike hindernisse in die weg te lê.

35

Uit hierdie troëbele waters het Koopman natuurlik die beste voordeel probeer trek. Hy het aan die Kaap vertel dat Claas kop in een mus was met die onwettige veehandelaars, en terselfdertyd sy dienste aan die Kompanjie aangebied. Die gevolg was dat Koopman voortaan die posisie van bondgenoot, vriend en veehandelaar van die Kompanjie ingeneem het, terwyl Claas nou as "de principaalste roervink onder dese natie" beskrywe word.

36

As Koopman dan in 1693 die veehandel namens die Kompanjie hervat, lei dit tot ernstige moeilikhede tussen hom en Claas wat dit wou verhinder. Koopman het dadelik die hulp van die Blankes ingeroep, en sonder aarseling is besluit om 100 soldate en sowat 100 vryburgers onder aanleiding van kaptein Padt, te stuur, om Koopman by te staan, en om Claas en ander belhamels gevange te neem. Die optrede van Claas was skielik en beslis. Sy kraal is in die nag oorval, sy onderdane is uiteengejaag, en sy vee het Koopman en die Kompanjie ten buit geval. Claas, sy swaer Leendert en Cruijdop is gevange geneem, en na die kasteel gebring, waar later besluit is om hul na Robbeneiland

35. C504 Uitgaande Brwe. S.v.d. Stel-Patria, 9:5:1695, pp. 102-2

36. V.K.14, Dagregister, 14:3:1698, p. 813.

C506 Uitgaande Brwe. W.v.d. Stel-Patria, 18:3:1699, p. 110.

37. V.K.13, Dagregister, 20:7:1693, pp. 199-200.

C6 Resolusies, 20:7:1693, p. 477.

te verban, totdat "sij van ootmoediger gedagten, en hun medestanders reklijker geworden en in getal en vermogen geminderd zullen zijn."<sup>38</sup>

Die berig van hierdie strenge optrede teenoor Claas en sy handlangers het Here XVII gladnie geval nie. Hul standpunt was dat Claas nie die minste "Feijtljckheijt" teen die Kompanjie begaan het nie, en hul kon nou eenmaal nie verstaan "hoe het mogelijk is dat sulcx in U.E. hersenen heeft kunnen komen, dat U.E. een man die altijd Comps. vrint is geweest.....op die wijze vijantlijk te overvallen, sonder hun alles over te hebben gehoord." Ten besluite is dan ook las gegee: "dat U.E. die Voorz. luijden voort zullen hebben te stellen in haren vrijhijt mitsgaders haer het affgenomene restitueren".<sup>39</sup> So is Claas dan weer in vryheid gestel, maar volgens Kolbe het hy nie eers weer die helfte van sy gekonfiskeerde vee terug gekry nie, sodat hy die res van sy dae as 'n gebroke man geslyt het.<sup>40</sup>

Nieteenstaande die swaar slag wat hom getref het, het Claas egter nie nagelaat om die Kompanjie lastig te val, en om die ou twis met Koopman vol te hou nie. In 1697 het hy 'n hele aantal beeste van Koopman, waaronder ook 'n party van die Kompanjie was, geroof. Ernstige moeilikhede het gedreig, maar na heelwat onderhandelings het die Goewerneur eindelijk daarin geslaag om die saak in der minne te skik, en vir 'n kort tyd die vrede te bewaar.<sup>41</sup>

Intussen is Claas beskuldig dat hy, ten spyte van ernstige waarskuwings, tog volgehou het om die Vryburgers

38. C6. Resolusies, 17:8:1693, p. 485-486.  
V.K.13. Dagregister, 20:7:1693, p. 205.

39. C422 Inkomende Brwe: Patria-S.v.d.Stel, 14:7:1695, p. 432.

40 Kolbe I, pp. 458-459.

41. V.K.14. Dagregister 4:2:1697, p. 402 en 6:5:1697, p. 473, en 18:5:1697, p. 482 en 27:5:1697, p. 497 en 26:3:1698, p. 321.

tot die veehandel met sy volk uit te nooi, en dat hy die veeruilkspedisies van die Kompanjie, met allerlei "insolentien, dreijgementen en verkterijen," probeer verhinder het.<sup>42</sup> Gedurende die neentiger jare het Claas dus sy reputasie, as "principaelsten roervink", waardig gehandhaaf, en was die bewindhebers seker nie jammer om, in Junie 1701 die te tyding te verneem dat Claas tydens 'n twis met sy ou vyand Koopman, die lewe ingeskiet het nie.<sup>43</sup>

Dit is dus duidelik dat die Chainouquas, gedurende die leeftyd van Claas en Koopman, in twee vyandige groepe verdeel geraak het, 'n toestand wat baie duidelik aandui hoedat nayer tussen kapteins dikwels meegewerk het, om die eenheid en krag van die stam te ondermyn. Wat eintlik die posisie na die dood van Claas was, word nie vermeld nie, maar die vermoede bestaan dat Koopman, wat reeds by die verbanning van Claas, die grootste gedeelte van laasgenoemde se onderdane onder sy beheer gekry het,<sup>44</sup> na die dood van sy vyand vry was, om die volle bewind oor die stam te aanvaar.

Dat hierdie stam, net soos die ander ook in kleinere groepe onder onder-geskikte kapteins verdeel was, val nie te betwyfel nie. Reeds by die eerste ontmoeting in 1657, lees 'n mens dat hul "In twee negerijen off legers" verdeel was,<sup>45</sup> terwyl in 1660 daar weer sprake is van Sousa se "leger ende alle sijne andere onderhoorige troupen ofte legers."<sup>46</sup> Presiese besonderhede in verband met hierdie punt is egter nie in die offisiële dokumente te vind nie, en selfs die getuienis van Landdros Starrenburgh, in

- 
42. C505 Uitgaande Brwe: S.v.d. Stel-Patria, 9:3:1698, p. 997.  
 C506 " " : W.v.d. Stel-Patria, 18:3:1699, pp. 110-111  
 C702. Mem. & Instr.: S.v.d. Stel-W.v.d. Stel, 30:3:99, p. 192-
43. V.K.15. Dagregister, 14-15 Junie 1701, p. 951.
44. C6. Resolusies, 17:8:1693, p. 485.
45. V.K.2, Dagregister, 6:6:1657, p. 416.
46. V.K.3, " 21:9:1660, p. 779.

1705, waar hy drie krale met 12 kapteins aan die Kaapse kant van die Bergrivier raakgeloop het, is nie duidelik of hul werklik Chainouquas was nie. Volgens Starrenburgh was daar in die eerste kraal kapteins: Koekezon, Hoere Homa en Thouza, in die tweede: Prins, Houtebeen, Scipio, en Ruijters Vader, en in die derde een: Kuijper, Jan, Harramoe,<sup>47</sup> Thorrobae en Tambours vader.

Aangesien hierdie mense aan die Breederivier geleë was, wêk dit die vermoede dat hul Chainouquas, was, maar dit is nie uitgeslote dat hul Cochoquas, of miskien 'n sametrekking van laasgenoemde twee stamme kon gewees het nie. Dit val dan ook dadelik op, dat daar van drie tot vyf kapteins in een kraal teenwoordig was, en die afleiding is dat ons hier met 'n spesiale byeenkoms van groepe te doen het, aangesien daar, onder normale omstandighede, nooit meer as een kaptein in 'n kraal was nie. Indien hul egter almal Chainouquas was, dan het ons hier ten minste die name van twaalf ondergeskikte Chainouqua- kapteins, waarvan ongeveer die helfte nie eers meer deur hul egte Hottentotname aangedui word nie.

### 3. Getalsterkte en Veebesit.

Die getuienis wat op hierdie punt uit die offisiële dokumente straal, is nie alleen baie algemeen nie, maar dikwels ook teenstrydig van aard. In 1657, nadat met 'n gedeelte van die stam kennis gemaak was, en die kommandeur vir Herry en Eva insake hulle ondervra het, teken hy aan dat: Sousoa 'n "rijck ende groot heer"<sup>48</sup> was, "ender hem hebbende veel t'oupen". Die idee dat die

47. Valentyn V, p. 101.

48. V.K.2, Dagregister, 15:11:1657, p. 656.

die Chainouquas baie ryk aan vee was, is twee jaar later  
 weer in 'n brief aan Here Meesters uitgespreek,<sup>49</sup>  
 Terwyl hul getalsterkte kort daarna as baie meer dan die  
 van die Cochoquas beskryf word.<sup>50</sup>

Kort hierna egter, ~~was~~<sup>as</sup> fiskaal Lacus die stam  
 besoek om vee te ruil, is die bevinding heelwat anders.  
 Nou lui dit dat: "Van dese Chainouquas heeft men tot  
 noch toe niet anders geweten als dat seer volck en vee  
 rijk waeren ~~at~~ welck anders is bevonden, want de Crael  
 waer Sousoa.....woont ~~met~~<sup>niet</sup> meer als 21 huijsen sterck  
 is en pas met 4 a 500 beesten versien, 't is te geloven  
 dat se met andere craelen verder lantwaert in leggende  
 moeten handelen, omdat se noch soo goede troppen vee aen  
 ons cunnen verruijlen".<sup>51</sup>

Die bewering dat die Chainouquas 'n besondere  
 veeryke stam was, was hiermee egter nog nie van die baan  
 nie, want in 1666 word dit andermaal deur kommandeur  
 Wagenaar herhaal. Eienaardig genoeg voer die kommandeur  
 as gedeeltelike bewys vir sy stelling aan die ruilekspedi-  
 sie van Lacus, wat juis die teenoorgestelde bevind het.<sup>52</sup>  
 Ook in latere jare reeds nadat die Chainouquas dieper  
 in die land in beweeg het, is nog altyd van hul vertel  
 dat: hul "niet rijk van menschen, maar van vee"<sup>53</sup> was.

Uit hierdie algemene en trouens teenstrydige  
 inligting is dit eamoontlik om af te lei, dat die Hollanders  
 by die aanvanklike kennismaking, heel maklik die getalle  
 en rykdom van die Chainouquas kon oorskakel het. Die feit  
 dat hul met hierdie mense kennis gemaak het, toe die Kaapse

49. C493 Uitgaande Brwe:V.Riebeek-Patria, 5:3:1659, p. 919.

50. CI, Resolusies, 10:11:1660.

51. V.K.4, Dagregister, 25:7:1663, pp. 408-409.

52. C700 Men. & Instr.Wagenaar-v.Quaelberg, 24:9:1666, p. 176.

53. Bogaerts, Historische Reizen, p. 108.

stamme nie meer bereid was om hul vee te verruil nie, terwyl die Chainouquas aansienlike getalle vee na die fort gebring het, en gedurig die Hollanders genooi het om in hul land te kom handel drywe, kon lig 'n verkeerde indruk, insake hul veebesit, gewek het.

Alhoewel min, gooi die statistiese gegewens, wat in verband met hierdie stam bestaan, 'n bietjie meer lig op die saak. Die twee krale wat in 1657 by Hottentots-<sup>54</sup> Holland gevind is, het tussen 500 en 600 siele getel, terwyl die kraal van Sousoa self uit 21 huise, d.w.s. sowat 210 inwoners, met 400 tot 500 beeste in hul besit, bestaan het.<sup>55</sup> Die natuurlike afleiding is dan dat hierdie stam te oordeel na die twee genoemde voorbeelde, in kraal-groepe met ongeveer 250 inwoners elk, verdeel was, en dat in Sousoa se kraal die gemiddelde veebesit sowat 10 beeste per gesin was.<sup>56</sup> Hierdie syfer, indien dit enigsins korrek bereken is, vergelyk heel gunstig met die veebesit van die Kaapse Hottentots, maar dui seer sekerlik nie 'n wonderlike rykdom aan nie.

Die gesamentlike getalsterkte van die Chainouquas is egter baie moeilik om te bereken. Die enigste inligting in die verband is dat hul 'n talryker volk was as die Cochoquas,<sup>57</sup> wie se totale sieletal, in Van Riebeeck se tyd,<sup>58</sup> op 17 tot 18 duisend geskat is, en sou 'n mens dus nie baie ver verkeerd wees, indien jy die totale sterkte van die Chainouquas tussen 20 en 25 duisend stel nie.

f

54. V.K.2, Dagregister, 6:6:1657, p. 416

55. V.K.4, " 25:7:1663, p. 409.

56. Die uitgangspunt vir hierdie berekening is: 2 gesinne per hut. Dit gee: 21 hutte X 2 gesinne = 42 gesinne; en dan  $\frac{450}{42}$  beeste = 10 beeste per gesin.

57. C.I. Resolusies, 10:11:1660.

58. V.K.3, Dagregister, 26:8:1660, p. 716  
Vgl. die bespreking i.s. getalsterkte van Cochoquas pp. 54-56

4. Trekgebied.

Dit was, sedert die eerste kennismaking met hierdie stam, bekend dat hul op 'n groot gedeelte van die weivelde rondom Valsbaai, en veral op die gedeelte bekend as Hottentots-Holland, aanspraak gemaak het, want 'n kort reis van 10 a 12 uijren gaens.....na de Caep Fals heen uijt" het die Blankes telkens weer in aanraking met die naaste krale van Sousoa gebring.<sup>59</sup> Hierdie feit is verder ook afdoende bewys toe, met die verkoop van grond aan die Blankes, die Chainouquas, as eienaars van Hottentots-Holland en die land rondom Valsbaai en Ijsselsteinbaai,<sup>60</sup> die transaksie bekliik het.<sup>61</sup>

Waar presies die skeiding tussen die weivelde van die Cochoquas en die Chainouquas geloop het, is nie baie seker nie, want by afwesigheid van 'n natuurlike skeidslyn, kan ons ook hier aanneem dat die grens, na gelang van omstandighede, na albei kante oorskry is. In 1669 vind Jerominus Cruse dat die Cochoqua-kapteins Gonnema, Ouduson en d' Cuijper hul magte aan die Eersterivier saangetrek het, gereed om 'n aanval op die Chainouquas te maak.<sup>62</sup> Uit die aard van die saak is dit duidelik dat die aanvallers, deur genoemde rivier oor te trek, in die gebied van die vyand sou wees, en, <sup>dit</sup> skyn dus moontlik dat die Eersterivier en die bloop van die Bergrivier, vir praktiese doeleindes, die grens tussen hierdie twee stamme gevorm het.

59. CI, Resolusies, 8:11:1658.

V.K.3, "agregister, 21:9:1660, p. 778.

60 Ou naam vir Simonsbaai - sien Landkaart agterin Godee Molsbergen I.

61 Godee Molsbergen: Reizen II, p. 13.

62. " " " I, p. 122.



In die lig van genoemde getuigenis, is dit moeilik om met Schapera saam te stem waar hy, op sy landkaart, die Chainouquas in die dele, wat vandag as Piketberg en die Koue Bokveld<sup>63</sup> is, aandui.

Maingard is egter, wat die topografie van die stam betref, baie nader aan die waarheid, maar is ook nie heeltemal juis wat die grens tussen hul en die Cochoquas betref nie, aangesien hy die hele stam ten ooste van die Hottentots-Hollandberge<sup>64</sup> plaas.

Die oorgrote deel van die stam het egter oos van genoemde berge, in die teenswoordige distrikte Grabou, Caledon, Hermanus, Stanford, Bredasdorp en die deel van Swellendam ten Weste van die Breërivier, gewoon. In hierdie uitgestrekte landstreek het reisigers hul van tyd tot tyd gaan opsoek, en gevind. Jan Sacharias en sy volgelinge het in 1660, na 'n vyfdaagse reis, die kraal van Sousa<sup>65</sup> bereik, en dit kom ooreen met die ligging van kaptein Dorha (Claas) se kraal, aan die "Knoflooks Coraal" rivier,<sup>66</sup> soos in 1689 deur Schrijver gevind.<sup>67</sup> In 1689 het korporaal Cruse, tydens 'n ruitog,<sup>68</sup> "Zoeswaesse" krale aan die Rivier-Sonder-End raakgeloop, terwyl kaptein Clof Bergh in 1699 die kraal van Koopman aantref, waar die Palmietrivier<sup>69</sup> in die see vloei.

Alles saam geneem, skyn dit dus dat die landpale van hierdie stam, by benadering, vanaf Hottentots-Holland in die Weste tot aan die Breërivier in die Ooste, en van die see in die suide tot aan die berge van die kusreeks in die noorde, moes gestrek het.

63. Schapera: Khoisan Peoples, Kaart No. 1, p. 446.

64. Maingard: S. African Journal of Sc. Vol 28, p. 495.  
Vgl. sy landkaart.

65. V.K.3, Dagregister, 21:9:1660, p. 778.

66. 'n Sytak v.d. Palmietrivier: Maingard: S.A. J. of Sc. Vol. 28, p. 496. Botha: Place Names, p. 66.

67. Codee Molsbergen: Reizen III, pp. 98-99.

68. " " " I, pp. 123-124.

69. C.494 Inkomende Brwe: Bergh-W.v.d. Stel, 25:11:1699, p. 593

5. Verhouding van die Chainouquas tot die Blankes.

Die gesindheid wat hierdie stam teenoor die Witman openbaar het, was van die begin af baie vriendenskaplik van aard. Hierdie goeie verhouding is ingeluid deur die ou hoofman, Sousoa, wat reeds by sy eerste besoek aan die fort, die kommandeur as seun aangeneem het, en sy eie seun tot broer van Van Riebeek verklaar het. Hierby het hy die versekering gevoeg dat hy 'n "onveranderlijke ende altijd duijrende vruntschap" met sy nuwe seun wou onderhou.<sup>70</sup>

Van hierdie spontaan verklaarde beleid van vriendskap het Sousoa in sy leeftyd nooit afgewyk nie, en dit is ook tot 'n groot mate deur sy opvolgers bestendig. Hierdie verhouding het vir die Kompanjie heelwat praktiese voordeel meegebring, want nie alleen het die Chainouquas heelparty beste en skape <sup>na</sup> van die Kaap gebring om te verruil nie, maar sowel Sousoa as Dorha het van tyd tot tyd die Hollanders tot die ~~handel~~ in hul eie land uitgenooi, en by geleentheid selfs pakosse gestuur om die Kompanjiese handelsware na hul land te vervoer.<sup>71</sup> Hierby kom ook nog die dienste wat kaptein Claas en koopman die Hollanders bewys het, deur die Kompanjiese vee in hul land te laat wei, en by ander Mottentots as veemakelaars op te tree; 'n reeling wat vir die Blankes baie voordelig was, omdat dit die koste van verre landtogte bespaar het.<sup>72</sup>

Van hierdie goeie gesindheid het die bewindhebbers in 1672 verdere gebruik gemaak, en, sonder enige moeite

70. V.K.3, Dagregister, 29 en 30 Septe, 1660, p. 815.

71. CI Resolusies, 30:11:1657.

C700 Mem. & Instr.: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 82.

C494. Uitgaande Brwe. Wagenaar-Patria, 21:11:1663, pp. 499-500.

C700. Mem. & Instr. Wagenaar-v. Quaelberg, 24:9:66, p. 176.

C3. Resolusies, 10:12:1676, p. 155.

Godee Molsbergen I, p. 122.

72. C5. Resolusies, 15:4:1684, p. 577.

, 'n aansienlik gedeelte van die Chainouquas se weivelde, teen 'n uiters geringe vergoeding, aangekoop. Die gevolg was dan ook dat die Blankes Hottentots-Holland in vrede kon beset, en die Chainouquas langamerhand uit die gebied teruggetrek het.

Die enigste wanklank in die goeie betrekkinge tussen die Kompanjie en hierdie stam was die vreemde houding van kaptein Claas, gedurende die neentiger jare van die 17de eeu. Selfs dit het nie die Kompanjie ernstige skade berokken nie, omdat die kwaai gevoelens nooit tot die hele stam versprei het nie, en toe Claas in onguns vervel het, koopman dadelik bereid was om dieselfde dienste te verrig, waarvoor eersgenoemde vroeter verantwoordelik was. Oor die algemeen dus was die Chainouquas een van die stamme met wie die Hollanders, deur baie jare heen, nie alleen vriendskaplike, maar trouens ook voordelige betrekkinge bewaar het.

#### 6. Die Landverhuising van die Chainouquas.

Reeds vanaf 1670 het die Kaapse regering uitbreiding in die rigting van Hottentots-Holland in die gedagte gehad, en so is "eenparelijck beslooten 't genoemde Hottentoots Holland met den aller eersten in besit te nemen en 't aldaar op den lantbouw toeleggen". Die aankoop van hierdie landstreek en die uitbreiding van die Blankes daarheen het kort hierna werklikheid geword, met die gevolg dat die Chainouquas, stadig maar seker, binne hul eie landpale teruggedruk is. Hand aan hand met hierdie proses het die veestapel van die stam gedurig minder geword, nie alleen van-wet die ruilhandel met die Kompanjie nie, maar ook omdat die Vryburgers, wat dikwels baie twyfelagtige handelsmetodes

gebruik het, lustig aan die veehandel deelgeneem het.<sup>74</sup>

Dit is dus slegs natuurlik dat die Chainouquas net soos verskeie ander stamme, uit 'n begeerte tot self-behoud, steeds verder van die Kaap en van die Blanke agressie afgewyk het. Hierdie feit word reeds deur Dapper vermeld, as hy skrywe dat: die Chainouquas "wel drie maenden reizen te lande in geweken (zÿn), met huis, hof, vrouw, kinderen en vee".<sup>75</sup> Volgens Kolbe het die stam erg verarm,

as gevolg van die wanpraktyke van oneerlike veehandelaars, en "derhalven hebben zij zich hier en daar verstroot, en zal men weinig dorpen of krallen onder hen aantreffen."<sup>76</sup>

Ten slotte is daar die getuienis van Bogaertswat beweert dat hierdie stam, wat vroeër in die buurte van die Kaap gewoon het, "naderhand zo ongemeen verre landwaarts in ge-weeken, dat niemand thans bekend is, werwaarts zij zich gelegert hebben."<sup>77</sup>

As 'n mens hierby in aanmerking neem dat hierdie stam, wat gedurende die laaste jare van die 17de eeu so 'n belangrike rol in die handelsaangeleenthede van die Kompanjie gespeel het, en so dikwels in die ou dokumente vermeld word, na die begin van die 18de eeu slegs nog by wyse van uitsondering voorkom, om teen die jaar 1720 heeltemal daaruit te verdwyn; dan kan met 'n redelike mate van sekerheid aangeneem word dat, by die begin van die 18de eeu, ook by hul 'n landverhuising plaasgevind het, waarvan die einde, by afwesigheid van getuienis, vir ons onbekend sal bly.

---

74. V.K.13, Dagregister, 20:7:1693, p. 201.  
C505 Uitgaande Brwe:S.v.d. Stel-Patria, 9:3:1698, p.995.  
Kolbe I, p. 464

75. Dapper: Africae, Gep. uitgawe, Schapera: Early Cape Hotts.  
p. 26.

76. Kolbe I, p. 464

77. Boggerts: Historische Reizen, p. 108.

## II. DIE HESSEQUAS.

### 1. Kennismaking met die Blankes.

Gedurende die eerste jare na 1652 het die Hottentots in die buurte van die Kaap gedurig probeer om die stamme wat dieper die land ingewoon het, van die ruilhandel met die Kompanjie weg te hou. Op die duur het dit egter onmoontlik geblyk om die afgeleë stamme van die fort te weer, want in 1661 het die Hessequas "een afgesonden persoon" na die Kaap gestuur met die tyding dat sy hoofman van voornemens was om, met 'n groot getal vee, na die fort te kom, om sodoende ook 'n deel in die ruilhandel met die Blankes te kry.<sup>1</sup>

Teen die einde van 1661 was Oedasoa en Gonnema dan ook al bevrees vir die koms van die Hessequas, wat volgens Song<sup>qua</sup>-berigte aanstaande was,<sup>2</sup> maar toe Van Riebeek in 1662 die Kaap verlaat, was sy vurige wens, dat hierdie ryk stam ook 'n besoek aan die Kaap moes bring, nog nie vervul nie.<sup>3</sup> Die Hessequas is egter intussen deur Sousoa, wat 'n familie lid van die kaptein van laasgenoemde stam was, sterk aangemoedig om tot die ruilhandel met die Kompanjie toe te tree.<sup>4</sup> Die gevolg was dat in die somer van dieselfde jaar nog, kommandeur Wagenaar die voorreg gehad het om, "een troupe Meusaquas met den broeder van haren coningh neffens een schoonen trop bestiael" by die fort te sien aankom. Van hul is dadelik 'n aantal mooi beeste en skape geruil, en ook die belofte verkry dat hul stamgenote binnekort, met nog groter getalle vee, 'n tweede besoek sou aflê.<sup>5</sup>

1. C700 Mem. & Instr.:V.Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 83.

2. V.K.3, Dagregister, 21:11:1661, p. 1386.

3. C700 Mem. & Instr.:V.Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p.83.

4. V.K.3 Dagregister, 17:21:1661, p. 1049.

5. V.K.4, Dagregister, 21:11:1662, p. 248.

Van nou af het hierdie nuwe kennisse herhaalde kere na die Kaap gekom, maar dit was eers in die jaar 1668 wat 'n aantal Blankes, onder korporaal Cruse, met die voorpunt van die stam in hul eie land kennis gemaak, en sonder moeite 170 beeste en 310 skape van hul geruil het.<sup>6</sup> Dit was egter van-af die jaar 1676,<sup>7</sup> toe sersant Lourens Visser weer hul gebied besoek het, wat die Kompanjie jaarliks ruilekspedisies na die land van die Hessequas gestuur het, waardeur ruilkontakte met hul tot aan die begin van die 18de eeu behou is.

## 2. Stamindeling en Kapteins.

Namate die Hollanders met die meer afgeleë stamme te doen gekry het, word die gegewens op sekere punte al hoe skraler. Die belangstelling was trouens, in die eerste plek, op die veehandel toegespits, en dit spreek vanself dat die Blankes hul nie veel oor die onderlinge indeling van die <sup>in</sup>afgeleë stam bekommer het nie, met die gevolg dat in die verband so te sê geen informasie nagelaat is nie.

'n Mens kan egter met veiligheid aanneem dat die gewone groepverdelings, elk met sy eie kaptein, ook by hierdie stam voorgekom het. Dit blyk terloops uit die feit dat in 1677 'n aantal Hessequa-kapteins die fort besoek het,<sup>8</sup> maar wie hul eintlik was, en watter groepe hul verteenwoordig het, word nie vermeld nie. Ook die bewering van Kolbe dat : by hierdie stam meer krale of dorpe as by enige ander van die nabygeleë nasies aangetref word,<sup>9</sup> dui

6. C495 UitgaandeBrwe:V.Quaelberg-Patria, 20:1:1668,p.15.

7. C3. Resolusies, 10:12:1676, p. 155.

8. C3. " 9:11:1677, p. 357.

9. Kolbe I, p. 472.

in dieselfde rigting.

Betreffende die hoofindeling van die stam bestaan egter meer definitiewe inligting, maar sedert die eerste kennismaking was dit bekend, dat die bestuur van die Hessequas in die hande van Goukou, wat eintlik "Oude Heer"<sup>10</sup> beteken, gekonsentreer was.

Gedurende die voormiddag van 8 Januarie 1694 het hierdie waardige ou hoofman vir die eerste maal sy opwagting by die kasteel gemaak, om die goewerneur te begroet, en om die beskerming van die Kompanjie te erlang. Hy was vergesel van sowat 200 onderdane, asook sy broer Thakante, wat reeds in 1662 al die fort besoek het, en waarskynlik as een van sy vernaamste raadsmanne opgetree het. Goukou word beskryf as "een seer volk en veerijk man, d' oudste en magtigste van alle omliggende natiën." Dat hy 'n persoon van groot gesag onder die Hottentots moes gewees het, is daaruit af te lei dat hy, tydens sy besoek aan die Kaap, "door zijn ontsag alle verschillen tusschen de Hottentots Capitainen bijgelegd en vereffend heeft"<sup>11</sup>.

Behalwe Goukou en sy broer Thakante, wat sedert 1662 aan die Kaap bekend was, het Schrijver in 1689, tydens 'n tog deur die land van die Hessequas, kennis gemaak met die "Swarte Capitein", wat op daardie tydstip met sy kraal by Qualbergs Kasteel gelee<sup>12</sup> was. Buiten hierdie sydelingse vermelding van die Swart Kaptein is daar egter, insake die aanvoerdere van hierdie stam, niks verder bekend nie.

10. V.K.3, Dagregister, 17:2:1661, p. 1049.

V.K.13, " 8:1:1694, p. 374.

11. C504 Uitgaande Brwe: S.v.d. Stel-Patria, 14:4:1694, p. 537  
" " " " " 9:5:1695, p. 102

V.K.13, Dagregister, 8:1:1694, p. 374.

12. Godee Molsbergen III, p. 120.

### 3. Getalsterkte en Veebesit.

As gevolg van die informasie wat van Riebeek van Herry, Eva en ander Hottentot-getuies kon inwin, was dit reeds vroeg aan die Kaap bekend dat die Hessequas 'n "Noch grooter volcq" as die <sup>13</sup>Calinouquas was, en dat hul 'n "machtigen rijckdom van vee", <sup>14</sup>besit het.

Nadat die Blankes met hierdie stam kontak gemaak het, en deur herhaalde reise genoeg geleentheid gehad het, om hul getalle en veebesit van naby te beskou, word hul nog steeds as die magtigste en rykste van al die omliggende stamme <sup>15</sup>beskryf. Die besonderse rykheid van die stam word ook deur Dapper <sup>16</sup>vermeld, terwyl Kolbe <sup>17</sup>hul ook as 'n ryk en magtige nasie beskryf.

Die handel wat die Kompanjie met hierdie stam gedryf het, is 'n verdere bewys dat hul veestapel heelwat groter aa die van die stamme rondom die Kaap moes gewees het. In verband met hierdie ruilhandel het ons gegewens wat, alhoewel onvolledig, tog 'n helder beeld gee, van die groot getalle vee wat deur die jare heen by die Hessequas geruil is.

Die volgende lys van ruiltogte met die getalle vee wat ingeruil is, is dan ook vanselfsprekend:

- 
- 13. V.K.3, Dagregister, 27:9:1660, p. 805.
  - 14. C700 Mem. & Instr.:V.Riebeek-Wagenaar, 5:5:62, p. 83
  - 15. V.K.13, Dagregister, 8:1:1694, p. 374.
  - C.504 UitgaandeBrwe: S.v.d. Stel-Patria, 14:4:1694, p.537
  - " " " " " 9:5:1695, p. 102
  - C.505 " " " " " 1:8:1696, p.205
  - 16. Dapper: Africae, gep. Uitgawe, Schapera, p. 40.
  - 17. Kolbe I, p. 472.



1676	Sersant Visser ruil van die Hessequas	239	beeste, 226 skape	18
1678	" " " " " "	140	" , 550 "	19
1679	" " " " " "	20	" , 185 "	20
1679	Luitenant Cruse	"	" , ? "	21
1680	Sersant Visser	"	" , 615 "	22
1681	Vaandrig O. Bergh	"	" , 1000 "	23
1683	Twee Handelstogte	"	" , 1932 "	24
1685	Een	"	" , 486 "	25
1690	I Schrijver	"	" , 150 "	26
1695	" " " " " "	450	" , ? "	27
1696	" " " " " "	340	" , 230 "	28
1697	" " " " " "	203	" , 377 "	29
1698	Ambrosius Sasse	"	" , 274 "	30
1699	O. Bergh	"	" , 266 "	31
	Totaal	<u>3480</u>	<u>, 6251</u>	

Uit hierdie 14 opgawes wat verstrekkend word, blyk die feit dat daar tydens elke tog gemiddeld sowat 250 beeste en 450 skape by hierdie stam geruil is, en indien die Hessequas nie betreklik ryk aan vee was nie, sou hul nooit so 'n

- 
18. C.3 Resolusies 10, 12:1676, p. 155 en V.K.7. Dagr. 26:10:76, p. 335
  19. V.K.8 Dagregister, 17:12:1678, p. 749.
  20. " " , 22:3:1679, p. 846
  21. " " , 11:12:1679, p. 1046.
  22. C499 Uitgaande Brwe: S.v.d. Stel-Patria, 27:3:1680, p. 515.
  23. C5 Resolusies, 20:12:1681, p. 355.
  24. C500 Uitgaande Brwe: S.v.d. Stel-Patria, 28:5:1683, p. 381.
  25. V.K.10. Dagregister, 23:12:1685, p. 635.
  26. V.K.12 " , 13: 1: 1691, p. 614
  27. V.K.13, " , 6: 2: 1695, p. 748.
  28. C505 1/2 Uitgaande Brwe: S.v.d. Stel-Patria, 1:8:1696, p. 236.
  29. V.K.14. Dagregister, 7:12:1697, p. 662
  30. V.K.15, " 14: 1:1698, pp. 8-9
  31. " " " 2:12:1699, p. 489.

veeleisende ruilproses oor jare heen kon volgehou het nie.

Wat betref die getalsterkte van die stam is niks, behalwe die vae opmerking dat hul talryker as die Chainouquas was, bekend nie; en waar die sieletal van laasgenoemde stam selfonseker syfer is, is dit dus onmoontlik om enige berekening, in verband met ~~die~~ ledetal van die Hessequas, uit te voer.

#### 4. Trekgebied.

Om 'n duidelike grenslyn tussen die weivelde van die Chainouquas en die Hessequas vas te stel, is ~~dit~~ uit die aard van die ~~omstandighede~~ 'n uiters moeilike taak. Soos reeds aangetoon, het groot afdelings van die Hessequas by tye in westelike rigting beweeg, om aan die ruilhandel by die Kaap deel te neem. By sulke geleenthede moes hul noodwendig oor die grondgebied van ander stamme trek, sodat hul dikwels op plekke gevind is, waar hul eintlik nie tuis behoort het nie. Hierby val verder op te merk dat die Chainouquas en die Hessequas deur gemeenskaplike bande verbind was, en tot 'n groot mate vriendskaplike betrekkinge met mekaar bewaar het. Die hoofkapteins van die twee stamme was deur familiebande aan mekaar verbind, en toe Sousa sterf, het ook die betrekkinge tussen Dorha en Goukou steeds van broederlike aard gebly. As Dorha in 1693 met Koopman in moeilikheid betrokke raak, dan vind ons die Hessequa-kaptein in bondgenootskap met Dorha,<sup>32</sup> en as laasgenoemd deur die Kaapse regering verban word, tree Goukou as pleitbesorger by die Goewerneur op, om hom weer na sy land te laat terugkeer<sup>33</sup>. Waar dus sulke intieme verhoudings be-

32. C6. Resolusies, 20:7:1693, p. 477,

33. C505 Uitgaande Brwe: S.v.d. Stel-Patria, 16:6:1696, p. 79.

bestaan het, is dit lig te begryp dat die twee stamme, onder sekere omstandighede, maklik oor mekaar se grense sou beweeg het.

Dit is juis spesiale omstandighede wat dikwels oorsaak was dat die twee stamme deurmekaar gevind is, 'n toestand wat heelwat navorsers, insake die woongebied van die twee, mislei het. So byvoorbeeld is in 1707 drie Hessequa-krale deur Jan Hartog, aan die Rivier-Sonder-End, gevind, terwyl die krale van Koopman (Chainouqua-kaptein) nie ver daarvandaan, aan die "Drooge Rivier", geleë was nie. Hierdie deurmekaarboerdery kan lig, 'n verkeerde indruk wek, as die Hessequas nie self verklaar het dat hul deur Boesmans uit hul eie landstreek verdrywe was nie, en dus deur die noodgedwonge by die Chainouquas skuiling moes soek.<sup>34</sup> In 1689 weer vind Schrijver 'n hele aantal Hessequa-krale aan die Kaapse kant van die Palmietrivier.<sup>35</sup> Wat hul op hierdie tydstip daar gebring het, word nie vermeld nie, maar dat hul baie ver in die gebied van die Chainouquas was, is sonder twyfel waar.

Dat die Hessequas hul dikwels ten weste van die Breërivier moes bevind het, blyk verder uit die instruksies aan Ambrosius Sasse, wat opdrag kry om by hul te gaan vee ruil, maar baie uitdruklik beveel word om: "aan deese sijden van die breede rivier" die handel aan te knoop, en onder geen omstandighede oor die rivier te trek nie.<sup>36</sup> Ten slotte is daar ook nog in hierdie verband die ondervinding van Kaptein O. Bergh,<sup>37</sup> wat in 1699 nie minder as 10 Hessequa-krale by die "Tijgerhoek"<sup>38</sup> aan die Rivier-Sonder-End, raakgeloop het nie.

34. Godee Molsbergen II, pp. 8-9.

35. " " III, p. 119.

36. V.K.14, Dagregister, 26:3:1698, p. 825.  
C505 Uitgaande Brwe: Pol. Raad-Sasse, 26:3:1698, p.1071.

37. Botha: Place Names, p. 26 gee aan Tygerhoek in Caledon dist.

38. C.424 Inkomende Brwe: Bergh-W.v.d. Stel, 25:11:1699, p.593.

Dit is waarskynlik hierdie en soortgelyke getuienis wat Theal mislei het om die stam, in 'n landstreek<sup>39</sup> "between the present villages of Caledon and Swellendam", te plaas. Ook Schapera tas mis wat betref die wesgrens van die stam, waar hy volgens sy landkaart<sup>40</sup> aan hul gebied ver ten weste van die Breërivier toeken.

Indien 'n mens egter al die <sup>be</sup>uitstaande getuienis sorgvuldig ontleed, dan blyk dit baie duidelik dat die weivelde van hierdie stam ten ooste van die Breërivier geleë was. So was dit aan die Kaap algemeen bekend dat die Hessequakloof, baie naby die samevloeiing van die Sonderend- en Breëriviëre, toegang tot die land van die Hessequas verleen het.<sup>41</sup>

In 1676 het sersant Visser op 'n ooswaartse tog nie 'n enkele Hessequa ontmoet, voordat hy Quaelbergs Kasteel, ten ooste van Swellendam, bereik het nie. Namate sy tog verder ooswaarts vorder, het hy gedurende 'n tweedaagse reis tussen die Buffeljagts- en Olifantsriviëre, steeds meer van hul krale teengekom, terwyl die groot meerderheid van die stam nog verder oos geleë<sup>42</sup> was.

Dat die Hessequas self die Breërivier as hul wesgrens beskou het, is af te lei uit die feit dat hul vir ruildeoelendes met die Kompanjie sekere bynekaarkom-plekke in hul eie gebied, en so na as moontlik aan die Kaap, moes vasstel. Hierdie plekke was albei net oorkant laasgenoemde rivier, naamlik by "Buffel Jacht"<sup>43</sup> en die "Backleij Plaats".<sup>44</sup> Hier het 'n ruilekspedisie hul in 1677 volgens afspraak

39. Theal: History of S.Afr. before 1795 II, p. 132

40. Schapera: Khoisan Peoples, kaart No. I, p. 446.

41. A. Arrowsmith: Chart of the Cape of Good Hope, 1805  
Maingard: S. Afr. Journal of Sc. Vol. 28, p. 496.

42. V.K.7 Dagregister, 26 tot 28 Okt. 1676, pp. 336-338.

43. Oostelike sytak van die Breërivier, draa vandag nog die naam.

44. Digby Swellendam net Oos v.d. Breërivier, Botha: Place names, p. 62.

ontmoet,<sup>45</sup> en in Februarie en November 1679 was die "Backleij Plaats" andermaal die rendezvous, waar die Hessequa-kapteins en die Blanke veeruilers met mekaar<sup>46</sup> in aanraking gekom het.

In 1689 het ook Schrijver op sy uitreis geen Messequas teengekom, voordat hy die "Duijvenhok(s)"<sup>47</sup> rivier, ongeveer 50 myl reg oos van Swellendam, bereik het nie. Na 'n verdere dagreis in oostelike rigting kom hul heelwat krale van hierdie stam, o.a. ook die van "den Ouden Heer" (Goukou), teen. Vervolgens passeer hul, "doorgaans gelijk land, alwaar wij pontom ons heen in 't gesicht kregen de Hessequas Coralen", wat van hier af herhaaldelik voorkom tot aan die Gouritzrivier. Nadat hul die<sup>48</sup> rivier deur was, het hul nie meer Messequas raakgeloop nie, en dit was ook die ondervinding van dieselfde reisigers wat, tydens hul terugreis, die stam slegs tussen die<sup>49</sup> Gouritz- en Breëriviere aantref.

Uit al hierdie getuienis is die natuurlike gevolgtrekking dat die Breërivier die skeiding tussen die Hessequas en die Chainouquas gevorm het, maar dat eersgenoemde stam baie dikwels die grens oorskry het. Dit gee ook verder 'n aanduiding van die Oosgrens, naamlik die Gouritzrivier, 'n vermoede wat versterk word, as 'n mens in aanmerking neem dat die Gouriquas, oostelike bure van die Hessequas, ten nouste aan genoemde Rivier, wat selfs sy naam aan eersgenoemde stam ontleen het, verbonde<sup>50</sup> was.

45. V.K.8. Dagregister, 21:9:1677, p. 323.

46. C.4. Resolusies, 27:2:1679, p. 27.  
V.K.8. Dagregister, 7:2:1679, p. 803 en 3:11:1679, pp. 1021-22.

47. Nog op moderne landkaarte te vind, b.v. Phillips College Atlas, Kaart B.

48. Godee Molsbergen III, pp. 101-102.

49. " " III pp. 118-120.

50. Sien Gouriquas of Gourisse. p. 143

Dit skyn egter asof die Hessequas hul oosgrens net so maklik as hul wesgrens oortree het, want in 1669 tref Cruse 'n afdeling van hierdie stam in Mosselbaai aan.<sup>51</sup> Waarskynlik na aanleiding van hierdie onder- vinding word Cruse in 1676 weer gestuur, om met die "Hessequaase natie omtrent de Mosselbaij" te gaan handel drywe.<sup>52</sup> Drie jaar later verneem dieselfde reisiger van die Hessequas dat daar kort tevore vier vreemde skepe in Mosselbaai was, "alwaer doenmaels met eenige van hun negorijen hadden gelegen",<sup>53</sup> en as Goukou in 1694 'n persoonlike besoek aan die kasteel bring, dan word sy woon- plek as "onthoudende sijn meest omtrent de Mosjelbaeij"<sup>54</sup> beskrywe.

Dit sou egter verkeerd wees om uit hierdie herhaalde verwysings, af te lei dat die trekgebied van Goukou tot aan Mosselbaai gestrek het, aangesien meeste daarvan waarskynlik geïnspireer was deur die toevallige ontmoeting wat Cruse met 'n deel van die stam in genoemde baai gehad het. Afgesien van wat die werklike grenslyn was is dit heel natuurlik dat afdelings van die stam sover oos as Mosselbaai beweeg het, omdat hul swakkere oostelike bure dit nie lig sou waag om die treklustigheid van hierdie "magtigste ende rykste" stam paal en perk te stel nie.

As 'n mens dan alle getuienis in aanmerking neem en veral onthou dat hierdie stam feitlik kroniese grens- oortreders was, dan is die slotsom dat hul wettige weivelde tussen die ~~Bret~~ en die Gouritzriviere, die kusreeks en die see, geleë was.

51. V.K. 36, Rapporte van Kommissaris: J. Thyssen-Here XVII, 25:6:1669, pp. 206-207.

52. C498 Uitgaande Brwe: Bax-Patria, 14:3:1677, p.465.

53. V.K. 8 Dagregister, 12:12:1679, p. 1047.

54. V.K. 13, " 8: 1:1694, p. 374.

5. Verhouding van die Hessequas tot die Blankes.

Die verhalw wat die Kaapse Hottentots insake die optrede van die Blankes teenoor die Inboorlinge, die land in versprei het, was sekerlik 'n pluimpie vir die Kompanjie. Nie alleen, so is vertel, was by hierdie blanke nuweling die allerbegeerlikste ruilartikels te bekom nie, maar ook het 'n gulle ontvangs elke party Hottentotte, wat maar gewillig was om die fort te besoek, gewag. Mieraan kon die berriggewers toevoeg dat die Witman baie gretig was om met alle nasies in vrede en vriendskap te lewe, en selfs gewillig was om met die inwoners van die land verdrae te sluit, en hul onder sy beskerming te neem.

Dit was hierdie en soortgelyke verhale, wat ook by die Hessequas 'n onweerstandbare begeerte geskep het, om ook 'n slag met die nuwe inwoners van die land kennis te maak. Hierdie kennismaking het soos reeds gemeld, teen die einde van 1662 plaasgevind, en het in 'n gees van vriendelikheid en welwillendheid geskied, veral omdat die besoekers heelwat vee by hul gehad het, en groot beloftes vir die toekoms kon maak.

Hierdie vriendskapsbande wat in 1662 gelê is, sou vir baie jare sonder enige verstorings bly voortbestaan. Die Hessequas, wat 'n betreklik afgeleë stam was, het voorlopig niks van die handjievul Witmense aan die Kaap te vrees gehad nie, en buitendien was die aanraking met mekaar nie van so 'n aard dat dit wrywing kon veroorsaak nie. Die Hessequas het die Hollanders beskou as die smouse wat op gereelde tye begeerlike handelware, wat hoel langer hoe onmisbaarder geword het na hul land gebring het, ~~en~~

en ook as mense, wat in tyd van gevaar, 'n nuttige bondgenoot kon word. Die Blankes weer het, met die oog op die veehandel moeite gedoen om goeie betrekkinge met hierdie veeryke stam te bewaar, en so was daar dus aan albei kante sterk redes om 'n gesonde verhouding te bestendig.

Hierdie goeie betrekkinge het voor alles uiting gevind in die ruilhandel, wat doelbewus deur albei kante aangemoedig is. Tot ongeveer 1676 was dit veral die Hessequas<sup>56</sup> wat, op aanmoediging van die Kompanjie, die fort besoek het,<sup>57</sup> maar as gevolg van herhaalde uitnodigings van die Hessequas,<sup>58</sup> en omdat die Kaapse stamme reeds baie verarm was, het die Hollanders van nou af jaarliks handelstogte na hul land gestuur. Soos reeds gemeld, het die Hessequas hierdie handel aangemoedig deur die skepping van vaste handelsposte en die afstaan van groot getalle vee, en daar is dan ook trouens in al die jare net een enkele voorbeeld, waar 'n afdeling van hierdie stam geweier het om vee te verruil, aangesien hulle van koper en krale genoegsaam voorsien was.<sup>59</sup> Die algemene geneetheid van hierdie stam tot die handel met die Blankes blyk verder uit die feit dat, in tye wanneer die Kompanjie nie self ekspedisies na die Hessequas kon stuur nie, kaptein Claas van die Chainouqua die handel namens die Kompanjie by hul waargeneem het, 'n<sup>60</sup> gebruik wat gaandeweg tot 'n jaarlikse instelling ontwikkel het.

Die verhouding tussen die Blankes en die Hessequas is egter ook krag verleen deur die goeie gesindheid wat Goukou, die hoofkaptein, teenoor die Nederlanders openbaar het. So byvoorbeeld word Schrijver in 1689 op baie vriendelike wyse deur die ou kaptein in sy kraal ontvang, en word hy boon-op<sup>61</sup> by sy vertrek, van 'n paar baie noodsaaklike draagosse voorsien

56. C3. Resolusies, 9:11:1677, p. 357.

57. C4. Resolusies, 27: 2:1679, p. 27.  
V.K.8 Dagregister 3:11:1679, p. 1021.

58. V.K.8. Dagregister, 13:11:1679. p. 1027.

59. V.K.36. Rapporte v. Kommissaris: Thyssen-Here <sup>XVII</sup> 17,  
25:6:1669, pp. 206-207.

60. Godee Molsbergen III, p. 170.

61. " " III, p. 101.



Dat hy dit werklik goed met die Blankes bedoel het, het Goukou in 1694 buite twyfel bewys, toe hy tot by die kasteel gereis het, om "uit genegentheijt den gouverneur (te) quam begroeten"<sup>62</sup>

Ten slotte is die goeie betrekkinge met hierdie stam seker ook versterk deur die feit dat die Kompanjie, in hul teenwoordigheid, met wapengeweld teen die Boesmans opgetree het. Dit het gebeur tydens die tog van Cruse in 1669 toe hy, kort anderkant Mosselbaai, die Obiquas, wat hul vyandig gedra het,<sup>63</sup> asook tydens die terugreis van Schrijver toe hy met die "Honliquaae Hottentots", wat hom ergenis verskaf het, in geveg getree het, en hul op die vlug gedryf het.<sup>64</sup> Hierdie optrede teen Boesmans, wat ook die lewe van die Hessequas versuur het, was vir hulle 'n bron van groot blydskap, en het tot so 'n mate vertroue in die wapens van die Witman ingeboesem, dat hul, na die tyd, die hulp van die Kompanjie teen hierdie aartsvyande ingeroep het.<sup>65</sup>

Hoe lieflik die verhoudinge ook al was, sou die Hessequas tog in die loop van jare moes uitvind dat 'n florende ruilhandel met die Blankes, die aansteeklike siektes wat die Witman na hierdie suidhoek gebring het, en die agressie van laasgenoendes in oostelike rigting dinge was, wat die einde van 'n Hottentotstam beteken het. Reeds in Kolbe se tyd is daar al "veel van deze natie onder de Europeanen die zich voor knechts verhuuren",<sup>66</sup> terwyl Sparman, as hy in die sewentiger jare van die 18de eeu deur die Hessequaskloof trek, aanmerk, dat in die landstreek eertyds 'n Hottentotstam met name Hessequas gewoon het, maar dat hul in die loop van tyd geheel en al uit hul gewone landpale verdwyn het.<sup>67</sup> 'n Mens

62. C504 Uitgaande Brwe: S.v.d. Stel-Patria, 9:5:1695, p.1029.

63. V.K.36 Rapporte van Kommissaris: Thyssen-Here 17, 25:6:1669, p. 207.

64. Godee Molsbergen III, pp. 116-117.

65. V.K.12, Dagregister, 4:8:1689, p. 287.

66. Kolbe I, p. 472.

67. Sparman I, p. 255.

'n Mens kan jou dus voorstel hoedat, toe die pokkiegevaar sy slagoffers begin eis en uitbreiding van die Blankes langs die suidelike kusvlakte steeds sterker geword het, ook hierdie stam die gevare in oostelike rigting probeer ontvlug het; terwyl diegene wat agter gebly het, en van die stamverband losgeskeur geraak het, eindelik genoodsaak was om as arbeiders op die boerplase 'n heenkome te seek.

#### 6. Beweerde Verskille tussen die Hessequas en ander Stamme.

Daar bestaan in verband met die stam twee bewerings. wat op hierdie stadium ondersoek verdien. Die eerste is dat hul vermaarde daggakwekers was, en tweedens dat hul "in sprake" van die Saldanhars "soo different" was, "dat se malkanderen niet verstaen cunnen, als door vertalinge van de Chainouquas" 68

Wat betref die daggamakery, waarvan die dagregister in 1660 melding maak, moet 'n mens onthou dat hierdie informasie nie van die Hessequas self, maar wel van Eva en Herry verkry is, nog voordat die Hollanders ooit 'n enkele Hessequa gesien het. In die lig hiervan kom dit baie vreemd voor dat toe later wel met die stam kennis gemaak is, en hul land deur verskeie reisigers besoek word, hierdie feit nie 'n enkele keer vermeld word nie. Nieteenstaande hierdie waarheid was dit 'n baie interessante storie om te vertel, en kon latere skrywers nou eenmaal nie die versoeking weerstaan om dit herhaaldelik te verkondig nie. Dapper, waarskynlik na aanleiding van die Eva-verhaal en ander hoor-sê getuienis, vertel met heelwat versiering dat die Hessequas die enigste stam was, wat hul besig gehou het, "met 't planten...van zekeren krachtigen wortel, dien zij dacha noemen, en eten om

dronken te worden; hoewel zij denzelven bijwijken ook met water mengen, om te drinken," en as hierdie etery en drinkery dan sy uitwerking neem, "stellen zij zich, met het bedriiven van vreemde grepen en wonderlijke grillen, als dolle en uitzinnige menschen aen".<sup>69</sup> Hoe hierdie verhaal werkl~~ik~~ deur die jare versprei is, blyk uit die feit dat Bogaerts baie jare later, in byna letterlike woorde vir Dapper napraat. "De Hessequas", so vertel eersgenoemde skrywer, "zijn d' eenigste, die zich met het planten van den wortel Dacha geneeren, welke zij niet alleen aten, maar ook met water vermengt drinken, en de kracht heeft om de geesten aan 't hollen te helpen".<sup>70</sup>

Sowel Dapper as Bogaerts tas egter mis as hul beweer dat die Hessequas 'n soort daggaplant verbou het, want van Riebeek noem hul baie duidelik "rechte Dachamaekers van die Mancumquar". Na 'n bespreking van al die getuienis in hierdie verband, kom Maingard dan ook tot die gevolgtrekking dat hierdie Hottentots nooit die daggaplant verbou het nie, maar volgens die verslag van Schrijver, tydens sy reis na die Inguas, was hul handelaars in 'n soort dagga wat hul van die Bantoes gekry het.<sup>71</sup>

Wat betref die bewering dat die taal van die Hessequas radikaal van die taal van die Saldanhars verskil het, het ons andermaal te doen met 'n stuk tweëdehandse getuienis, want as die mense self aan die Kaap hul opwagting maak, dan is daar geen sprake van enige moeilikheid om hul deur middel van die gewone tolke te verstaan nie. Dit is wel 'n feit dat tussen die Kaapse Hottentots en die oostelike stamme dialektiese taalverskille bestaan het, want juis volgens hier-

69. Dapper: Africae, gep. Uitgawe, Schapera: Early C. Motts. p. 40.

70. Bogaerts: Historische Reizen (1711), p. 108.

71. Maingard: S. Afr. Journal of Sc. Vol. 28, p. 493.

hierdie verskille word die Hottentots gewoonlik in vier taal-  
 groepe geklassifiseer,<sup>72</sup> maar die bewering dat Hessequas en  
 Saldanhars mekaar nie kon verstaan nie, word deur praktiese  
 ondervinding geloënstraf, en kon dus nie veel waarheid bevat  
 nie.

73

Tog was hierdie vermelding in die dagverhaal

Genoeg om Stow sover te mislei dat hy die Hessequas beskou  
 as „either a mixed race in which the Bushman element so much  
 predominated that its language had been adopted by them, or  
 else a purely Bushman tribe.”<sup>74</sup> Waar die Hessequas heel  
 dikwels met die Boesmans, wat ook tussen hul beweeg het, in  
 aanraking was, is dit seker natuurlik dat hul, net soos ander  
 stamme, op meer as een manier deur die Boesmans beïnvloed geraak  
 het. Aan die anderkant egter is die feite dat die Hessequas  
 ook hierdie rowers as hul aartsvyande beskou het,<sup>75</sup> en dat  
 daar, behalwe die enkele opmerking insake 'n taalverskil,  
 geen verdere getuienis is wat die gevolgtrekking van Stow staaf  
 nie.

Uit die hele omgang van die Blankes met hierdie stam,  
 en uit al die getuienis wat omtrent hul nagelaat is, is dit  
 heeltemal seker dat die Hessequas 'n doodgewone Hottentotstam  
 was wie se taal dialektiese verskille vertoon het met, maar nie  
 radikaal verskil het van, die Hottentotttaal wat aan die Kaap  
 gepraat is nie.

---

72. Schapera: Khoisan Peoples, p. 145.

73. V.K.3 Dagregister, 27:9:1660, p. 805.

74. Stow: Native Races: p. 244.

75. V.K. 36. Rapporte v. Kommissarisse: Thyssen-Here 17,  
 25:6:1669, p. 207.

Godee Molsbergen III, pp. 116-117.

### III. DIE HANCUMQUAS OF HANCUMQUAR.

Dit was weer uit die mond van Hottentot<sup>1</sup>-getuies, en versier met die ryke verbeeldingskrag van Eva, wat Van Riebeeck van die bestaan van "Hancum<sup>ca</sup> alias Hancumquas, wonende beoosten dese Caep na de sijde van Terra de Natael",<sup>1</sup> verneem het. Uit verdere inligting wat die kommandeur insake hulle kon bekom, het geblyk dat hul "de aldergrootste ende machtigste van al het smerige Hottentoots geslacht soudensijn, mede doch in seer grote<sup>2</sup> matte huijsen soo wel als alle d'andre wonende, maer vast op eene plaetse daerse oock een seercker cruijt planten ende droogen datse dacha noemen 't welcke zij chawen eeten ende daervan seer malhoofdigh worden als in India van Amphioen".<sup>2</sup> Verder is vertel dat: "De oppersten dan van deese Hancumquas....soude wesen den opperheer van al het Hottentoots geslacht, ende met een cort woordt genoemd worden den Khoebaba, dat is soveel als den oppersten van alle de coningen ende landsheeren....sulcx dat hy<sup>3</sup> soude zijn eigentlijck als keijser van het Hottentoots geslacht."<sup>3</sup> Ooreenkomstig die keiserlike kwalifikasies wat die Khoebaba van die Hancumquas besit het, word dan die Chainouquas as sy onderhoriges beskrywe, en het die aanvoerder van laasgenoemde stam, wat sy status betref, 'n trap laer as die keiser gestaan.<sup>4</sup>

Die geloof in die bestaan van hierdie stam moes teen die jaar 1666 nog aan die Kaap in swang gewees het, want Wagenaar, in sy instruksie aan sy opvolger, noem hul oock nog as hy 'n opsomming van al die stamme, wat destyds aan die Kaap bekend was, gee.<sup>5</sup> Ook Dapper skrywe in 1668 asof so 'n stam werlik bestaan,

- 
1. C493 Uitgaande Brwe: V.Riebeeck-Patria, 5:3:1659, p. 919.
  2. C700 Mem. & Instr. W.Riebeeck-Wagenaar, 5:5:62, p. 84.
  3. V.K.3, Dagregister, 21:9:1660, pp. 784-785.
  4. CI, Resolusies, 10:11:1660.  
Vgl. V.K.3, Dagregister, 21:9:1660, pp. 784-786.
  5. C700. Mem. & Instr. Wagenaar-V. Quaelberg, 24:9:1666<sup>ap</sup>. 163.

en plaas hul digby die Hessequas, met die toevoeging egter dat hul, tot op daardie tydstip, nog nooit 'n besoek aan die fort gebring het nie.<sup>6</sup>

Die werklike feite is dan ook dat hierdie vermaarde stam nooit sy verskyning aan die Kaap gemaak het nie, en nooit deur ontdekkingsreisigers of veehandelaars vermeld is nie. Dit is slegs natuurlik om aan te neem dat die gewaande veerykheid en daggaboerdery van die Hancumquas tot doelbewuste soektogte<sup>7</sup> sou aanleiding gegee het, maar ten spyte hiervan het geen regeerder aan die Kaap ooit die voorreg gehad, om die ontdekking van hierdie stam aan te kondig nie.

Hierdie feite laat die vraag ontstaan of daar ooit so 'n stam, sood. die Hancumquas, bestaan het. Stow suggereer dat: "The Hancumqua and the Chainouqua were either different titles for or subdivisions of, one great tribe. The former appears the more probable."<sup>8</sup> As 'n mens in aanmerking neem dat die Hancumquas en die Chainouquas, in die reeds vermelde dokumente, in een asem genoem word, en dat die hoof van die Chainouquas 'n mate van gesag, soos 'n behoorlike opperheer betaam, aan die Kaap uitgeoefen het, dan is die opvatting van Stow nie heeltemal onwaarskynlik nie. By nadere kennismaking met die Chainouquas egter, moes die Hollanders uitgevind het dat die Hancumquas nie 'n aparte stam, maar slegs 'n wisselnaam vir Chainouquas was, en dit doen vreemd voor dat hierdie feit nêrens vermeld word nie.

Maingard meen weer dat met die Hancumquas waarskynlik die Inquas, wat deur Nykon regeer is, bedoel word. Volgens hom kon die naam Inquas, maklik in die mond van onsuivere ~~wandelaars~~

- 
6. Dapper: Africae, gep. uitgawe, Schapera: Early C. Hotts.p. 40.  
 7. CI, Resolusies, 10:11:1660 en 24:1:1661 (Doelbewuste soektogte deur Jan Danckaert en Pieter Cruijthoff).  
 8. Stow: Native Races, p. 243.

~~\_\_\_\_\_~~ verslaggewers, tot: "Hykonqua or the men of Hykon"  
 9  
 verwring geraak het.

'n ~~Deeds~~ moontlike moontlike verklaring vir die geheim  
 waarmee hierdie stam omhul is, is dat die verslaggewers aan  
 Van Riebeeck die Namkunqua in gedagte gehad het. Tydens die  
 besoek van Schrijver aan Hykon word die Namkunqua genoem, as  
 een van die nasies wat ten ooste van die Inquas aan die see-  
 strand geleë was, "en van dewelke de Inquahase Hottentots de  
 dagha ruijlen".  
 10 Die ooreenkoms tussen die benamings  
 Mancunqua en Namkunqua, en die feit dat albei as daggaplanters  
 beskryf word, laat wel bogenoemde vermoede ontstaan, maar is  
 tog ook geen afdoende oplossing van die hele saak nie.

Al wat dus ten slotte met sekerheid gesê kan word,  
 is dat die Witman nooit met die stam kennis gemaak het nie.  
 Hul het dus óf alleenlik in die verbeelding van die Kaapse  
 Hottentots bestaan, óf so nie het laasgenoemdes 'n ander stam  
 hetsy Chainouqua, Hykonqua of Namkunqua - bedoel wanneer hul  
 van Mancunquas gepraat het.

In die lig hiervan is Schapera dus die spoor byster,  
 as hy die bestaan van hierdie geheimsinnige stam eenvoudig  
 aanneem, en aan hul 'n trekgebied ten noorde van die Hessequas  
 in die Karodele, vandag bekend as Touwrvier, Laingsburg en  
 Prins Albert, toeken.  
 11

Dit is ook nodig om hier daarop te wys dat,  
 na aanleiding van wat die Hottentots vertel het, daar meermale  
 in die ou dokumente en reisbeskrywings stamme vermeld word,  
 wat tot vandag toe slegs op papier bestaan. So teken Van  
 Riebeeck die name: Chamaquas, Omaquas, Chatquas en Brygoudys  
 12 13

9. Maingard: S. Afr. Journal of Sc. Vol 28, p. 492.

10. Godee Molsbergen III, p. 111.

11. Schapera: Khoisan Peoples, Kaart No. 1, pp. 446.

12. C700 Mem. & Instr.: V. Riebeeck-Wagenaar, 5:5:62, p. 84.

13. V.K.3, Dagregister, 10:3:61, p. 1086 en 23:4:61, p. 1190.

aan, wat nooit weer na die tyd genoem word nie. Net so is  
 Dapper se Vanouquas,<sup>14</sup> asook die Kubuquaas, Ganumquas en  
 Nankunquas,<sup>15</sup> van wie Hykon aan Schryver vertel,<sup>het</sup> vandag niks  
 meer as name nie.

#### IV. DIE GOURIQUAS. OF GOURISSE.

Dit was in die jaar 1677 toe die bekende reisiger  
 Jerominus Cruse, dwarsdeur die land van die Hessequas getrek  
 het, en op die walle van die rivier wat vandag nog hul naam dra,  
 "een vreemde natie, die Gouriquas genaempt," ontdek het. Van hul  
 het hy 170 beeste en 310 skape, wat die mooiste was wat nog ooit  
 aan die Kaap gesien is, geruil, en in die buurte van Mosselbaai  
 het hierdie Gouriquas hom vertel: "dat achter hen noch een natie  
 de Attequas geheten lag".<sup>16</sup>

In die offisiële dokumente is egter nie veel meer inlig-  
 ting insake hierdie stam te vind nie, en die enigste ander in-  
 formasie word deur Kolbe meegedeel. Hy beweer dat: hul land  
 baie klein maar vrugbaar ~~was~~<sup>is</sup>, dat hul baie volkryk is, en dat  
 hul karosse, wat uit tier- of tierboskatvelle gemaak is, dra.<sup>17</sup>

Schryver op sy tog in 1689, ontmoet een enkele  
 "Gauris Hottentot", ten ooste van die Gouritsrivier, en behalwe  
 die opmerking dat hy hierdie Hottentot gebruik, om die pad deur  
 'n sekere kloof heen aan te wys,<sup>18</sup> verneem ons niks verder van  
 hierdie mense nie.

Uit hierdie skrale gegewens is eerstens af te lei  
 dat: Die Gouriquas in die buurte van die Gouritsrivier moes  
 gewoon het. Dit skyn of hul trekgebied op 'n smal strook alkant  
 van

14. Dapper: Africae, gep. Uitgawe Schapera, p. 42.

15. Godee Molsbergen III, pp. 110-111.

16. C495 Uitgaande Brwe: V. Quaelberg-Patria, 20:1:1668, p.15.

17. Kolbe I, p. 476.

18. Godee Molsbergen III, p. 103.



die rivier geleë was, met die grootste beweegruinte aan die oostekant daarvan, waar hul by tye met die kusvlakte saam, so ver as Mosselbaai, getrek het. Alles saam geneem, was hul weivelde maar baie beperk, en was hul tot 'n groot mate tussen twee sterkere stamme - die Hessequas in die weste, en die Attaquas in die Ooste - vasgedruk.

Dat hierdie stammetjie 'n redelike aantal vee moes besit het, en tot die ruilhandel met die Blankes geneem moes gewees het, blyk uit die feit dat ruilekspedisies meer as eens opdrag gekry het, om tot by die "Gourisse"<sup>19</sup> of "Gaurits"<sup>20</sup> - Hottentots te trek. Wat eintlik die resultaat van hierdie ruiltogte was, word nie vermeld nie, maar die feit dat hul herhaal is, wek die vermoede dat ook in die ruilhandel met hierdie stam voordeel gësteek het.

Uit die gegewens tot ons beskikking is dit nie moontlik om af te lei of ons hier met 'n aparte stam, of slegs met 'n afdeling van een van die naburige stamme, te doen het nie. Wat ook al die geval mag wees, die feit bly dat hul 'n aparte benaming gedra het, en alhoewel beperk ook op 'n eie trekgebied aanspraak gemaak het. Hul pas dus in, in die oostelike raamwerk van Hottentotstamme, óf as 'n aparte stam, óf as 'n belangrike onderafdeling van die Hessequas of die Attaquas.

---

19. C6. Resolusies, 1:10:1699, p. 680.

C702 Mem. & Instr.: Pol. Rd.-O. Bergh, 28:10:1699, p. 255

20. V.K.21, Dagregister, 5:9:1718, p. 123.

H O O F S T U K . V .DIE HOTTENTOTSTAMME vanaf die GOURITZRVIER tot aan die  
KEISKAMA.I. DIE ATTAQUAS.1. Ontdekking van die Stam.

Dit is opmerklik dat Van Riebeeck, na aanleiding van die inligting wat by die Kaapse Hottentots te bekom was, reeds in sy instruksies aan sy opvolger die naam -"Atiquas"<sup>1</sup> kon vermeld. Vir sowat ses jaar na hierdie datum, was egter net die naam van hierdie stam aan die Kaap bekend, maar die gestadige vordering<sup>2</sup> van handelstogte in oostelike rigting sou eindelijk ook die werklike bestaan van so 'n stam aan die lig bring. Reeds in 1667 is die belangstelling geprikkel, toe Cruse aan die Kaap verslag<sup>3</sup> doen dat, volgens die Gouriquas wat hy toe pas ontdek het, "achter hen nog een natie de Attaquas geheten lag, by de welcke wel schepen comen om te ruilen of te ververschen....en zoude die lieden ook een kuijle onder de aerde daer root-cooper en ijser uit halen, hebben".<sup>2</sup>

Dit was dan ook die voorreg van dieselfde kranige reisiger om, reeds die volgende jaar, die ontdekker van hierdie stam te word. In Augustus 1668 is die jag, "Voerman", gestuur, om die ooskus sover as Natal noukeurig te ondersoek en Cruse moes met 'n party van 15 man by Mosselbaai aan land stap, om die gebied in daardie omtrek nader te ondersoek. Dit was dan by daardie geleentheid wat hy op reis, tussen Mosselbaai en George, die "Attaquas, ~~mede men~~ natie als dese Caapse Hottentoots, ende met coper en coralen in overvloet beladen", ontdek het.<sup>3</sup>

- 
1. C700 Mem. & Instr.:V.Riebeeck-Wagenaar, 5:5:1662, p. 84.
  2. C495 Uitgaande Brw.:V.Qualeberg-Patria, 20:1:1668, p. 15.
  3. V.K.5, Dagregister, 6:11:1668, p. 353 en 23:11:1668, pp. 33-9  
Vgl. Theal: Hist. of S. Africa before 1795, II, p. 173.

As gevolg van die groot afstande wat die Blankes en hierdie stam van mekaar geskei het, spreek dit vanself dat aanraking met hul, in die daarop volgende jare, maar seldsaam was met die gevolg dat die informasie, wat insake hul nagelaat is, baie fragment<sup>aries</sup> van aard is. So byvoorbeeld besit ons geen besonderhede, wat betref die indeling of die regeerders, van hierdie stam nie. Schryver, op sy terugreis in 1689, ontmoet wel "4 Capiteins der Attaquas met een groote menigte van volk", aan die Capiteinsrivier<sup>4</sup>, maar wat hul name was en watter groepe hul eintlik verteenwoordig het, word ons nie vertel nie.<sup>5</sup>

Ook wat betref die getalsterkte en veebesit van die Attaquas is die verwysings baie algemeen en karig. Reeds in 1667 het die Gouriquas aan Cruse vertel dat hul baie vee besit, en hierdie bewering word tot 'n mate gestaaf deur die ondervinding van laagenoemde reisiger, wat in 1668 baie voordelige ruiltransaksies met hul gevoer het, en met 137 beeste en 569 skape na die fort teruggekeer het.<sup>6</sup>

Gebrek aan verdere inligting, wat betref die talrykheid en veebesit van die stam, maak dit onmoontlik om enige berekenings te maak; maar as 'n mens die landstreek wat hul bewoon het, in ag neem, dan kan hoogstens die algemene stelling neergelê word dat, sover dit getalle en rykdom aangaan, hul min of meer 'n stam soos die Cochoquas of die Hessequas moes gewees het.

## 2. Trekgebied.

Reeds voordat die Hollanders met hierdie stam kennis gemaak het, was dit aan hul, volgens die vertelling

- 
4. Een van die sytakke van die Olifantsrivier wat self 'n sytak van die Gouritsrivier is.
  5. Godee Lolsbergen III, p. 117.
  6. V.K. 5 Dagregister, 23:11:1668, p. 358.

van die Gouriquas, bekend dat die Attaquas hul tuiste oos van die Gouritzrivier gehad het.<sup>7</sup> Die deel van die stam wat in 1668 deur Cruse ontdek werd,<sup>8</sup> vind hy dan ook op die kusvlakte tussen George en Mosselbaai.

Dat 'n groot gedeelte van die stam egter ook ten noorde van die kusreeks, in die Klein Karo, woonagtig was, was die ondervinding van Schryver, tydens sy reis in 1689. Pas nadat hy oor die Gouritzrivier was, trek hy deur die berge van die kusreeks via 'n lang en moeilike kloof, wat tot vandag toe nog die naam Attaquaskloof dra, en toegang verleen het tot die land van die stam na wie die kloof vernoem is. Nadat hy die kloof deur was, en sy reis in oostelike rigting voortgit ontmoet hy "veel Attaquase Hottentots", tot aan die "Kammasy"-rivier. Op sy terugreis het Schryver presies dieselfde ondervinding gehad, want andermaal het hy die voorpunt van die Attaquas aan die Kamassierivier raakgeloop, en van daar af tot aan die Attaquaskloof groot getalle van hul teengekom. 'n Paar van die Attaquas wat Schryver ontmoet, het egter aan hom beduie dat hul krale "S.S. Oost over 't gebergte" geleë was. Die gebergte waarvan hier sprake is, heet vandag nog die Attaquaberge, en het dus tot 'n mate tussen die kusvlaktegroep en die Karogroep van die Attaquas skeiding gevorm.<sup>9</sup>

Hierdie bevinding van Schryver word in latere jare deur Beutler bevestig, as hy verklaar dat die Hottentots wat "in het Cannasland van de Attaquas cloof af tot aan de lange cloof en soo voorts noordwaarts op, diep in het land voor desen hebben gewoont, in het algemeen waaren genaamt

7. C495 Uitgaande Brwe: V. Qualeberg-Patria 20:1:1668, p. 15.

8. V.K.5 Dagregister, 23:11:1668, p. 353.

Botha: Place Names, p. 61.

Maingard: S. African Journal of S.C. Vol 28, p. 496.

9. Godee Molsbergen III, pp. 102-105 en pp. 116-117.

Attaquas Hottentotten, van wien de eerst gemelde cloof ook haaren naam heeft ontleent.<sup>10</sup>"

Uit al hierdie gegewens is dit dus moontlik om af te lei dat 'n kleinere afdeling van die stam die kusvlakte, in die buurte van George en Mosselbaai, bewoon het, terwyl die grootste gedeelte van die stam op die Karodele, vanaf die Attaqua - tot aan die Langkloof, aanspraak gemaak het.

### 3. Betrekkinge tussen die Attaquas en die Hollanders.

Die Attaquas, wat seker ook al voor 1668 van die aankoms van die Blankes aan die Kaap moes gehoor het, was een van die meer afgeleë stamme, wat nie behoefte gevoel het om met die nuwe inwoners van die land te kom kennis maak nie. Nietemin het ook hul, nadat hul deur die Witman opgespoor was, nie alleen 'n gees van vriendskap openbaar nie, maar ook hul tot die handel geneë getoon, alhoewel dit "grootte suckelingh" gekos het om 'n paar pakosse by hul in die hande te kry.<sup>11</sup>

In 1699 word van hul gepraat as een van die stamme met wie die Kompanjie "in goede vriendskap en alliantie is levende", en terselfdertyd word hul ook genoem as 'n stam wat, met die oog op die ruilhandel, besoek moes word.<sup>12</sup> Ruilekspedisies na die verafgeleë oostelike stamme was egter die uitsonderings, en aanraking met hierdie stam het dus, in die loop van die 17de eeu, baie selde voorgekom.

Teen die helfte van die 18de eeu het die noodlottige omstandighede, wat so baie ander stamme getref het, ook die stamlewe van die Attaquas tot op sy fundamente geskud.

10. Theal: Belangrike Historise Dokumente, II, p. 34.

11. V.K. 5 Dagregister, 23:11:1668, p. 358.

12. C702 Mem. & Instr.: S.V.d. Stel-O. Bergh, 28:9:1699, p.255

Nadat die Boesmans feitlik al hul vee geroof het, "heeft een gedeelte darselve sig met er woon begeeven by onse landbouers, en het andere gedeelte is getrocken na den oorspronk van de Courits en Oliphants-rivieren."<sup>13</sup>

Hierdie getuienis van Beutler toon dus ook 'n verbrokkelingsproses en 'n trekbeweging by die Attaquas aan. Waar hul vroeër as vriende en geallieerdes van die Kompanjie beskou is, was 'n deel van hul nou arbeiders op die plase van die Blanke aggressors, terwyl die res deur 'n trek, in noorde-lyke rigting, 'n mate van onafhanklikheid probeer bewaar het.

## II. DIE OUTENIQUAS.

### I. DIE STAM RAAK BEKEND AAN DIE KAAP.

Die laaste van die werklik bestaande stamme, in oostelike rigting, waarvan Van Riebeek voor sy vertrek gehoor het, was die "Houtunquas" wat, net soos die Attaquas en Mancumquas, "haer beneffens ontalbaar vee met dacha plantagies ermerende...oock in groote matte huijsen wonende, gecleot gelijk al de Hottentoots met vellen ende oock soo smerigh etc."<sup>14</sup>

Werklike kennismaking met hierdie stam sou egter vir baie jare agterweê bly, want alhoewel Cruse in 1668 seker baie na aan hul buiteposte moes gekom het, het hy egter nie ver genoeg gegaan om hul te vind nie. Ook Schryver, tydens sy tog na die Inquas, het die kusvlakte verlaat lank voordat hy die landpale van die stam sou bereik; net so het hy ook op sy terugreis, tussen die Karoreeks en die Kusreeks, die Outeniquas heeltemal misgeloop.

13. Theal: Belangrike Historiese Dokumente II, p. 34.

14. C700 Mem. & Instr.: V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 84.

Wie eintlik die eerste Blanke was wat met hierdie Hottentots kennis gemaak het, is onmoontlik om vas te stel. Theal beweer dat teen die jaar 1687 weinig meer as hul naam aan die Kaap bekend was, aangesien geen European<sup>15</sup> nog verder as die krale van die Attaquas was nie. Na hierdie datum is daar waarskynlik met hul kontak gemaak, want in 1699 word hul genoem as een van die stamme met wie die Kompanjie op goeie voet verkeer, en met wie O. Bergh ruilbetrekkinge moes aanknoop.<sup>16</sup>

Oor die stam self, hul indeling, regeerders, getalsterkte en weebesit bestaan so te sê geen informasie nie. Reeds vroeg in die sestiger jare het Van Riebeek, van die Kaapse Hottentots verneem dat die Outeniquas die besitters van "ontalbaar vee" sou wees;<sup>17</sup> terwyl Kolbe, wat 'n redelik korrekte aanduiding van hul trekgebied gee, hul ook as 'n baie veeryke stam beskrywe.<sup>18</sup> As 'n mens hierby die groot en waterryke landstreek wat die stam bewoon het in aanmerking neem, dan is dit moontlik om te glo dat ook hul 'n betreklik talryke en veeryke stam moes gewees het.

## 2. Trekgebied.

Daar is min van die Hottentotstamme omtrent wie se grenslyne meer definitiewe informasie bestaan, as die van die Outeniquas. Behalwe die Outeniquaberge wat tot vandag toe nog hul naam dra, en wat hul al dadelik aan die woudstreek van George en Knysna verbind, is dit opvallend hoedat, gedurende die loop van die 18de eeu, die een reisiger na die ander

15. Theal: History of S.Afr. before 1795, II, p. 305.

16. C702. Mem. & Instr.: S.v.d. Stel-O. Bergh, 28:9:1699, p. 256.

17. C700 " " : V. Riebeek-Wagenaar, 5:5:1662, p. 84.

18. Kolbe I, p. 476.

gelykluidende getuienis insake die woongebied van hierdie stam nagelaat het.

Sonder dat hy dit opsetlik bedoel het, gee Beutler in 1752 'n aanduiding van die oosgrens van Outenikwaland, as hy skrywe oor die Keurboomsrivier wat, "agter 't Oudeniquas land" in die see loop,<sup>19</sup> maar dit is veral die reisigers Sparman en Thunberg wat op die grens-aangelentehede van die stam die duidelikste lig werp. Sparman laat geen twyfel as hy skrywe dat: "Het begin van het zoogenaamde Houtniquasland welk in eene boschrijke landstreek bestaat, rekent men oostwaard van de Grootte Zoute of Brakrivier af, en het strekt zich van daar langs de zee kust uit tot de Keureboomsrivier. Noordwaard wordt deeze landstreek door eene lange rei zeer hooge bergen van het lange dal, of de zoogenaamde Lange Kloof gescheiden"<sup>20</sup>.

Wat betref die oosgrens van die landstreek, bevestig Thunberg die reeds aangehaalde getuienis, as hy aanteken dat:<sup>21</sup> "At Keureboom's river Houtniquas land terminated on this side," terwyl Barrow insake die wesgrens bevestiging verskaf, deur te sê dat: "This division is terminated to the westward by the great Brakke river."<sup>22</sup>

Al hierdie inligting word in hoofsaak bevestig deur die ondervindings van Goewerneur van Plettenberg in 1778. Hy beskryf die "Houtniqua Land" as, "streckende deselve landstreek zig agter 't gemelde Lange Cloofs Gebergte Oostwaards uijt tot aan de Tsitsikamma by de mond van de Kromme Rivier en ten westen tot aan 't Ruijters-Bosch,<sup>23</sup> agter de Attaquas Cloof".<sup>24</sup>

19. Theal: Belangrike Historiese Dokumente II, p. 19.

20. Sparman: Reize I, p. 296.

21. Thunberg: Travels, I, p. 197.

22. Barrow: Travels I, p. 304.

23. In Mosselbaai distrik: Botha: Place Names, p. 111.

24. Theal: Belangrike Historiese Dokumente I, p. 34.



Die enigste wesenlike verskil tussen hierdie en die vorige getuienis is dat die Kromrivier - sowat 60 myl oos van die Keurboomsrivier - as oosgrens aangegee word.

Dit is dan moontlik om, met 'n redelike mate van sekerheid, af te lei dat die weivelde van die Outeniquas al langs die bosryke dele van die kusvlakte, vanaf die Brakrivier in die weste tot oor die Keurboomsrivier in die ooste, gestrek het. Dat die oosgrens van die stam maklik verskuifbaar was, is verstaanbaar, as 'n mens in aanmerking neem dat die volgende groot stam in oostelike rigting, naamlik die Damaquas, se weivelde reeds oorkant die Gamtoosrivier begin het. In noordelike rigting is die gebied deur die berge van die kusreeks, en by name die Outeniqua - en Langkloof-gebergtes, afgesluit, terwyl dit in die suide aan die see gegrens het.

### 3. Die Betekenis van die naam Outeniquas.

Dit is alleen by wyse van uitsondering wat verslaggewers, in verband met die Hottentots, dit die moeite wêrd geag het om die betekenis van 'n stammaam aan te gee. So 'n uitsondering kom egter voor in die geval van die onderhawige stam, maar ongelukkig bestaan daar verskil wat die vertolking van die naam betref.

Volgens Le Vaillant beteken die naam Outeniqua,  
 'n man wat met heuning belaa is, <sup>25</sup> 'n verklaring wat,  
 as 'n mens die aard van die landstreek wat hierdie Hottentots bewoon het in aanmerking neem, gladnie onmoontlik klink nie. In die verslag gehou tydens die reis van Goewerneur van Plettenberg, word egter weer van "Houteniqua of Zakkedragers" melding gemaak, <sup>26</sup> en as 'n mens hierby die ges<sup>tuenis</sup> van

25. Le Vaillant: Travels I, 162.

26. Theal: Belangrike Historiese Dokumente, p. 34.

Thunberg, dat hierdie Hottentots gewoon was om hul melk  
 in sakke van elandsvel te bewaar, <sup>27</sup> in ag neem,  
 dan skyn ook "Zakkedraers" 'n moontlike verklaring te wees.

Of hierdie mense nou heuning of sakke, of  
 miskien sakke vol heuning gedra het, kan nie met sekerheid  
 gesê word nie, maar dat hul tenminste "draers" was van iets,  
 daaroor is die getuienis dit ten minste eens.

## III.

DIE INQUAS.1. Die Ontdekking van die stam deur Schryver.

Jaar na Jaar het die nuus insake die klompie  
 Europeane wat hul aan die Kaap gevestig het, en by wie baie  
 begeerlike ruilartikels te bekom was, dieper die land in  
 versprei, en so het dit gebeur dat eindelijk ook die nuus-  
 kierigheid van 'n afgeleë stam soos die Inquas genoegsaam  
 geprikkel was, om die lang reis tot by die kasteel te  
 onderneem.

In Februarie 1687 het 'n afgevaardigde van  
 hierdie stam die Kaap bereik met die nuus dat hy deur 'n  
 baie magtige opperhoof gestuur was, om vas te stel  
 watter soort mense die Blankes, van wie gerugte sy land  
 bereik het, was. Hierdie boodskapper het wonderlike  
 verhale in verband met sy volk opgedis, en die Hollanders  
 onder die indruk gebring dat hy van die land van Monopotapa  
 afkomstig moes wees. Na 'n verblyf van twee dae het hy  
 vertrek met die belofte dat hy weer, saam met <sup>28</sup> sy broer  
 van sy opperhoof, na die kasteel sou terugkeer.

Vir die volgende twee jaar het kommandeur V.d.  
 Stel probeer om aanraking met, en die goeie gesindheid van  
 hierdie nuwe stam te verkry deur presente, wat deur kaptein  
 Claas moes afgelewer word, aan die groot opperhoof van  
 die Inquas te stuur. Die pogings was waarskynlik nie

27. Thunberg: Travels, p. 197.

28. V.K.11, Dagregister, 4:2:1687, pp. 79-80.

vrugteloos nie, want teen die einde van 1688 het 'n tweede deputasie die Kaap besoek, met die doel om 'n vriendskapsverdrag met die Kompanjie te sluit, en ook om handelsbetrekkinge aan te knoop. Die kleurrike verhale insake getalsterkte en veerykheid wat nou vertel is, het die kommandeur en sy raad tot so 'n mate geïmponeer dat dan en daar besluit is om 'n handelsekspedisie, onder leiding van I. Schryver, na die land van die Inquas te stuur. <sup>29</sup>

Reeds op 4 Januarie 1689 het Schryver en sy gevolg die kasteel verlaat, en na 'n reis van 42 dae die eerste Inqua-krale teengekom. Die reisigers is baie vriendelik onthaal, en vir ag dae lank het Schryver en sy manne die voorreg gehad om met die stam nader kennis te maak. Die gevolg is dan ook dat die joernaal, wat die verslag van Schryver se reis bevat, nog altyd ons vernaamste bron van informasie in verband met hierdie stam is. <sup>30</sup> Dit is egter jammer dat ten spyte van die geleentheid wat hierdie Blankes gehad het om die stam in sy natuurlike ongewing waar te neem, die verslag, soos gehou deur sekretaris Grevenbroek, op baie punte vaag en onvolledig is.

Hierdie leente is sekerlik toe te skrywe aan die feit dat die reisigers in die eerste plek handelaars was, en hul dus die hele tog uit handelsoogpunt beskou het. Verder het heelwat gegewens seker ook verlore gegaan, omdat hul nooit gedurende hul verblyf die hoofkraal van Hykon besoek het nie. Die kaptein het hul 'n kampplek, iets meer "dan een canonschoot" van sy kraal af, aangewys, en daar het hy hul daeliks besoek, maar die eintlike "kloof", waar Capitein Hykon met syn koral en volk" geleë was, het die Hollanders nooit gesien nie. <sup>31</sup> Die belangrike

29. C6 Resolusies, 24:12:1688, p. 269.

30 Godee Molsbergen III, pp. 109-112.

31. " " III, p. 112.

feit bly egter staan dat die reisigers daarin geslaag het om die nuwe stam in hul eie landpale te besoek, en in staat was, om vas te stel dat hul 'n aparte stamlewe, onder 'n eie opperhoof, gevoer het.

## 2. Die Hoofkaptein van die Inquas.

Die waardige posisie van hoofman oor hierdie stam is in 1689 deur Hykon bekleed. Hy word beskryf as: 'n man "groot van postuur en kloeker als iemand van ons volk," wat 'n groot mate van gesag oor sy onderdane uitgeoefen het. Wat betref die gebruik van drank en tabak het hy steeds matigheid voor oë gehou, en sy gesindheid teenoor die besoekers het niks te wense oorgelaat nie. Die ruilhandel het dan ook van die begin af mooi gevlot, en sonder moeite was Schryver instaat om 500 beeste en 'n party skape vir die Kompanjie in te ruil. By vertrek van die Blankes "het hy sig ten hoogsten in de gunst van d' E. Comp. en den grooten Capitein recommanderen, wenschende dat wij haast weder mogten komen", en bewys hy ook vir oulaas sy goeie gesindheid deur die toggangers 'n hele ent op hul terugtog te vergesel.

Wat betref die indeling en ondergeskikte kapteins van hierdie stam bestaan 'n merkwaardige afwesigheid van getuienis. Niks meer kan gesê word as dat hul, as egte Hottentotstam, seker ook in vaste groepe en krale onderverdeel was, maar dat die verdeling ongelukkig nie deur die Hollanders nagespeur, en opgeteken is nie.

## 3. Getalsterkte en Veebesit.

Dit is reeds opgemerk dat die Inquas afgevaardigdes, wat oorspronklik die Kaap besoek het, die Hollanders diep onder die indruk van hul welvarendheid gebring het, "voorgevende

hun land seer volk en veeryk, en bijna overkropt van ossen  
 33  
 koeijen en schaapen".

Aangesien hierdie verhale die vernaanse aanleiding was tot die reis van Schryver, is dit opvallend dat hy juis op die punt baie min getuienis nagelaat het. By die eerste kennismaking met Nykon, is die kaptein vergesel van 150 man wat seker as 'n soort van lyfwag moet beskou word, en geensins 'n aanduiding van die hele sterkte van die stam is nie. 'n Dag later besoek Nykon weer die reisigers, en hierdie keer is hy "begeleid van meerder volk"<sup>34</sup>, en met hierdie paar vae opmerkings is Schryver se getuienis op die punt afgedaan. Daar is ongelukkig ook geen latere getuienis om hierdie saak toe te lig nie, en al wat ons weet, is dat die Inquas hulself as 'n talryke stam beskou het, 'n feit wat op sigself geneem eintlik nie veel beteken nie.

Wat betref die veebesit van die stam is die getuienis, alhoewel presiese getalle ook ontbreek, tog meer insiggewend. Behalwe wat die Inquas self vertel het, was Schryver tydens sy besoek in staat om, sonder enige meeite, 500 beeste en 'n aantal skape van hul te ruil. In vergelyking met ruiltogte na ander stamme was hierdie ruiling, wat oor 'n periode van ses dae plaasgevind het,<sup>35</sup> nagenoeg 'n rekord, en sekerlik getuie van die feit dat hierdie stam heelwat vee, en veral beeste moes besit het. Tien jaar na Schryver se reis beskryf Goewerneur S.v.d. Stel hul nog steeds: as "een volk soo wij bevonden hebben seer rijk van vee";<sup>36</sup> terwyl Kolbe se inligting, insake die veebesit van die "Neykoms", ook in dieselfde rigting dui.<sup>37</sup>

33. C6. Resolusies, 24:12:1688, p. 269.

34. Godee Kolsbergen III, pp. 110-111.

35. " " III, 20-25 Februarie 1689, pp. 111-112.

36. C702 Mem. & Instr.: S.v.d. Stel-O. Bergh, 28:9:1699, p.256.

37. Kolbe I, p. 477.

4. Trekgebied.

Vir 'n aanduiding van die landstreek waarin Hykon en sy mense beweeg het, is ons geheel en al afhanklik van Schryver se joernaal wat, ongelukkig ook in hierdie verband nie genoegsame gegewens bevat om die landpale van die stam buite twyfel te stel nie.

Nadat die reisigers op 1 Februarie 1689 die "Kannasrivier", digby die plek waar dit in die Olifantsrivier vloei, deurkruis het, gaan die reis in noord-oostelike rigting. Op 3 Februarie bereik hul die Olifantsrivier op 'n punt wat, volgens die afstand wat hul in die twee dae afgelê het, in die omgewing van die teenswoordige Uniondale-weg moes gewees het. Die volgende dag passeer hul "een platte kloof... van die Hottentots quanti, dat is Daghkloof genaamt", 'n kloof wat baie waarskynlik vandag as Towerwater Poort bekend is. Van hier gaan die tog in N.W. oostelike rigting, en op 6 Februarie kruis hul die "Souté rivier", wat vandag nog die naam dra, en eintlik een van die eerste sytakke van die Gamtoos vorm. Omtrent 'n dagreis verder bereik hul 'n rivier "die tykelyk met weide versien was," en deur die Hottentots "Kalniga" genoem is. Indien 'n mens die reisigers op 'n moderne landkaart volg dan was hul nou aan die Kriega - sytak van die Gamtoos - in die noordelike deel van die teenswoordige <sup>distrik</sup> Willowmore. Die ooreenkoms tussen die twee riviername is merkwaardig; en as ons aanneem dat die huidige Kariegarivier dieselfde is as Schryver se Kalniga, <sup>38</sup> dan kan die posisie van die reisigers op hierdie stadium redelik suiwer bepaal word. Vanaf 8 tot 12 Februarie volg hul die loop van die Kalnigarivier in noordelike rigting, en stuur intussen boodskappers voeruit om Hykon van hu

38. Godee Molsbergen III, p. 359 gee aan "Kalniga of Kariegar Rivier"

Maingard: S.A.J. of Science Vol. 28, p. 496 meen dat die ooreenkoms moontlik maar tog onwaarskynlik is.

koms te verwittig. Die boodskappers slaag nie daarin om die Inqua-krale te vind nie, maar die "padwysers verhaalden eenparig dat dit Hijkons land was, en dat hy somwijlen en dese rivier met zijn koraalen lagh". Dat hierdie getuienis waar was, is eindelijk bewys toe 'n gesantskap bestaande uit ses Inquas, die reisigers ontmoet het, en hul meegedeel het dat Hykon baie bly was om hul in sy landpale te ontvang. Volgens hul was die opperhoof reeds in aantog, en sy versoek was dat Schryver nie verder moes beweeg nie, daar hy hom graag aan die Kalniga wou besoek. Hierdie begeerte van Hykon het die reisigers baie stiptelik nagekom, want vanaf 12 Februarie tot hul vertrek op 26 Februarie het hul nie weer beweeg nie.

"De plaats daar wij gelegen hebben word van ons het Vervallen Casteel genaant, wyl naastan over de rivier Kalniga een hooge berg in 't S.S.O. lag...voor ons heen hadden wij in 't N.O. ten O. hoog gebergte 't welk met een lange en kromme kloov van malkanderen gesepareerd was, in deese kloov lag de Capitein Hykon met sijn koral en volk en lag ons corral meer dan een canon schoot daarvan daan"<sup>40</sup> Die presiese ligging van Schryver se kamp, asook die van Hykon se kraal, is moeilik uit hierdie beskrywing af te lei, maar wat wel duidelik is, as 'n mens al die getuienis in aanmerking neem, is dat die Kalnigarivier deur die trekgebied van Hykon gevloei het, en sy kraal tydens die ontmoeting met die Witman effens oos van genoemde rivier geleë was, en dat die ontmoeting <sup>41</sup>rens in die westelike deel van die teenswoordige distrik Aberdeen moes plaasgevind het.

Maingard, wat Schryver se terugreis as uitgangspunt neem, en volgens die joernaal bereken dat hul vanaf die Kalniga tot aan die Kannassierivier 30 $\frac{1}{2}$  uur of ongeveer

39. Godee Molsbergen III, pp. 105-109.

40. " " III, p. 112.

41. Vgl. Schapera: Early Cape Hottentots p. 111.

100 myl gereis het, kom na die baie oppervlakkige bespreking van die hele saak, tot die gevolgtrekking dat Hykon se kraal effens noord van Willowmore geleë was.<sup>42</sup> Die feite is egter dat die reisigers, vandat hul hul kampplek aan die Kalniga<sup>43</sup> verlaat het totdat hul weer die Kamnassierivier bereik het, ~~nie slegs 304 uur, maar ongeveer 50 uur marsteer het,~~ en dus volgens Maingard se eie berekening ten minste 150 myl moes beweeg het. Hierdie feit lei andermaal tot die gevolgtrekking dat die keerpunt van Schryver se reis nie naby Willowmore, maar wel in die distrik Aberdeen moes gewees het.

Uit dit alles is die algemene afleiding moentlik dat die weivelde van die Inquas in die sentrale gedeelte van die Groot Karo geleë was, en gedeeltes van die huidige distrikte Willowmore, Aberdeen en Jansenville ingesluit het.

##### 5. Betrekkinge tussen die Inquas en die Hollanders.

Uit die pogings wat Hykon van sy kant aangewend het om met die Blankes in aanraking te kom, is dit duidelik dat daar by hom geen agterdog was nie, en dat hy bereid was om hul as vriende in sy land te ontvang.

Baie hartelik was dan ook die ontvangs wat Schryver en sy mede-reisigers, in die land van die Inquas, te beurt geval het. Tydens hul verblyf het die kaptein hul van dag tot dag persoonlik besoek, en aan die handel het daar niks gehaper nie. Alleen toe een van die Blankes 'n voël in Hykon se gebied geskiet het, sonder om die gebruikelike beloning, naamlik 'n vet hamel aan die kaptein te stuur, was laasgenoemde bitterlik gebelg, maar 'n snoer krale was voldoende om Hykon se bui te laat sak, en vervolgens was hy weer die vriendelikheid self.<sup>44</sup>

42. Maingard: S.A. Journal of Sc. Vol 28, p. 496.

43. Godee Molsbergen III, pp. 112-116.

44. " " III, p. 111.



Dit spreek vanself dat die Hollanders met 'n stam wat so goedgesind was en boon-op ook so geredelik tot die ruilhandel toegetreë het, graag gereelde betrekkinge sou wou aanknoop, maar die geweldige afstande wat hul van mekaar geskei het, het natuurlik so 'n moontlikheid uitgesluit. Dit sou alleen in tye van uiterste noodsaaklikheid wees, wat die regeerders aan die Kaap tot so 'n verre ruiltog sou besluit. Dit is dan ook geen wonder dat tien jaar na Schryver se tog, Clof Bergh gelas is om, nadat hy by die meer nabygeleë stamme klaar geruil het, sy reis "na een sekere natie hequon genaamt" voort te sit, om ook by hul 'n aantal vee in te ruil.<sup>45</sup> Of Bergh werklik tot by die Inquas getrek het, word nêrens vermeld nie, maar dit skyn of die betrekkinge tussen die Hollanders en Nykon se Hottentots, wat die 17de eeu betref, tot die tog van Schryver beperk gebly het.

#### IV. DIE GAMTOURS of GAMTOUSCH NATIE of GAMTOBASUAS.

##### 1. Vermelding in die offisiële Dokumente.

Na mate 'n mens in oostelike rigting verder, word die gegewens in verband met die Hottentotstamme al hoe kariger, met die gevolg dat die beeld van die werklikheid soos dit tydens die eerste jare van die Kompanjie aan die Kaap bestaan het, al hoe flouer word. Dit is veral die geval met die Gamtours van wie feitelik net die naam oorgebly het, en dit nie eers seker is of hul 'n aparte stam, dan wel 'n onder-deel van 'n ander stam, was nie.

Hul bestaan word vir die eerste keer deur <sup>die</sup> deelnemers aan die roofekspedisie van 1702 vermeld, en die naam "Gamptouw" verskyn bloot as een van die stamme wat gemelde reisigers teengekome het.<sup>46</sup> Die volgende vermelding van hierdie Hottentots

45. C702 Mem. & Instr.: S.v.d. Stel-O. Bergh, 28:9:1699, p. 256.

46. C507 Uitgaande Brwe: W.v.d. Stel-Patria, 1:4:1703, p. 846.

kom voor in die dagverhaal van 1710, enwel in verband met 'n bespreking in die Politieke Raad insake die ontginning van houtbosse langs die suidkus van die land. 'n Rapport van die burger Andries Finger word ter tafel gelê, waarin hy 'n beskrywing gee van houtbosse wat hy, tydens 'n veeruiltog onder die oostelike Hottentots, ontdek het, en een van die streke waar hy pragtige bome gesien het, was in die "Gamtourland dewelke meede 30 schoften van de Caab is gelegen"<sup>47</sup>.

Ook Kolbe plaas die "Chamtouers natie" op een van sy landkaarte,<sup>48</sup> en beskryf hul land as vlak en gelyk met min berge en baie gras, waar klein houtbosse met fraai regop bome gevind word. Volgens hierdie skrywer is die Gamtouers vermaarde krygsmanne, en beroem hul hulself daarop dat geen ander nasie hul gelyke op die slagveld is nie.<sup>49</sup>

Van meer betekenis egter is die getuienis van Vaendrig Beutler wat, tydens sy tog in 1752, opgeteken is. Kort voordat hy die Gamtoosrivier bereik, ontmoet hy twee Hottentots van die "Gamtousch natie". Van hulle kon die een Hollands praat, en hy het vertel: "dat sy arme Hottentotten waaren en nóg vee nóg iets hadden sodat se haar levensonderhoud in 't veld moesten gaan zoeken". Dat hul werklik arm en half verhongert moes gewees het, blyk uit die feit dat hul die pens en derms van 'n bees, wat Beutler hul gegee het, half rou verslind het, en 'n gedeelte daarvan na hul verhongerde vrouens en kinders geneem het. Die volgende dag bring die twee Hottentots "nevens hun kraals volk met haare Capt. de Jonge Kaffer" weer 'n besoek aan die reisigers; "se saagen alle seer verhongert uijt en waaren seer sober van carossen voorsien, deselve berigteden ons dat de Bosjeman

47. V.K.19. Dagregister, 11:3:1710, p. 168.

48. Kolbe I, pp. 62-63.

49. " I, p. 476.

haar al hun vee gerooft hadde en dat sij nie<sup>u</sup> alleen  
van de jagt...moesten leven".<sup>50</sup>

## 2. Getalsterkte en Veebesit.

Die vooggaande inligting wek die vermoede dat die Gantouers, teen die jaar 1752, nie 'n talryke stam kon gewees het nie. Beutler vermeld slegs een kraal onder die Jonge Kaffer as kaptein, en dit spreek verder vanself dat 'n sterk stam nie sou toelaat dat die Boesmans hul heeltenaal kaal roof nie.

Wat veebesit betref, was daar in Beutler se tyd by hierdie Hottentots nie meer sprake ~~nie~~, en as 'n mens in aanmerking neem dat daar geen enkele geval geboekstaaf is, waar die Hollanders van hierdie stam 'n stuk vee geruil het of probeer ruil het nie; terwyl 'n veeruilekspedisie van 1699<sup>51</sup> duidelik 'n verder afgeleë stam, naamlik die Damaquas noem, dan skyn dit asof die Gantouers reeds by die eerste kennis-making as 'n arm stammetjie uitgeken is.

## 3. Trekgebied.

Dit lê voor die hand dat die naam van hierdie stam hul aan die Gantoesrivier verbind, in die buurte waarvan hul dan ook deur Beutler gevind is. As 'n mens verder in aanmerking neem dat die Keurboomsrivier nagenoeg die oosgrens van die Outeniquas gevorm het, en die Gantoes die wesgrens van die Damaquas aangedui het, dan was daar tussen die gemelde riviere 'n oop ruimte, op die kusvlakte, waar die Gantouers vryelik kon beweeg het.

---

50. Godee Molsbergen III, pp. 279-280.

51. C702. Mem. & Instr.: S.v.d. Stel-O.Bergh, 28:9:1699, p.254.

V. DIE DAMAQUAS.

Dit was tydens die besoek van Schryver aan die land van Nykon, wat die Blankes vir die eerste maal van die bestaan van bogemelde stam verneem het. Volgens die verslag wat die Inquas gegee het, het die Damaquas in klei-hutte gewoon en was hul 'n baie volk- en veeryke stam, wat aan die seekant gewoon het. Verder was daar aan koper, yster en krale wat <sup>52</sup>mal van gestrande skepe verkry het, by hul geen gebrek nie.

Vir baie jare na Schryver se tog was niks meer aangaande die stam bekend nie, en alhoewel die vrybuiters-ekspedisie van 1702 ook deur hul land getrek het, word niks <sup>53</sup>meer as die naam vermeld nie. Dit was eers in die jaar 1752 wat dit Beutler geluk het om tot aan die landpale van hierdie stam deur te dring, maar dit is merkwaardig dat, alhoewel hy dwarsdeur die landstreek trek, hy nie die ontmoeting met een enkele Damaqua-Hottentot boekstaaf nie. Al wat hy baie duidelik aangee, is die grense van hul trekgebied, as hy skrywe dat: "het Damaquasland strekt sig van hier (d.i. <sup>54</sup>die Gamtoos) tot aan de Van Stadens riviere", .

By gebrek aan die nodige inligting is dit baie moeilik om besonderhede insake die toestand van hierdie stam vas te stel, maar as 'n mens die getuienis van die Inquas in aanmerking neem dan was die Damaquas omstreeks 1689 nog 'n <sup>55</sup>volk- en veeryke stam; 'n toestand wat as die grootte en vrugbaarheid van die landstreek wat hul bewoon het in aanmerking geneem word, gladnie onmoontlik was nie.

Om een of ander rede skyn dit egter of daar teen die helfte van die 18de eeu min van hierdie Hottentots oor was aangesien Beutler, wat andersins redelik volledige beskrywings

52. Godee Molsbergen III, pp. 110-111.

53. C507 Uitgaande Erwe: W.v.d.Stel-Patria, 1:4:1703. p.846

54 Godee Molsbergen III, p. 282.

55. Godee Molsbergen III, p. 111.

nagelaat het, niks in verband met hul vermeld nie.

Ook by latere reisigers is daar 'n merkwaardige afwesigheid van getuienis in sake die Damaquas, en slegs Sparman noem terloops die feit dat hy 'n Damaqua-familie aan die Van Stadensrivier raakgeloop het. <sup>56</sup> Dit wil dus voorkom dat toe die Blankes vir die eerste maal die weivelde van hierdie stam besoek het, hul stamlewe reeds tot so 'n mate verbrokkel was dat slegs die stannaam, en die landstreek <sup>57</sup> wat hul bewoon het, nog bekend was.

#### VI. DIE DAMASONQUAS.

Beutler is die enigste reisiger wat hierdie stam vermeld, en hul herhaaldelik Hottentots noem. Die laaste deel van die benaming (-sonquas) wek egter dadelik die vermoede dat hul Boesmans was wat, soos dikwels in die oostelike dele die geval was, tussen die Hottentotstamme in gewoon het.

By nadere ondersoek egter blyk dit nie so maklik om hierdie mense eenvoudig as Boesmans te beskou nie. Volgens die joernaal van Beutler se reis het hul die eerste verteenwoordiger van die stam, naamlik 'n "Capitein van de Damasonquas", aan die Van Stadensrivier ontmoet. Hy was baie vriendelik gesind en het die reisigers verder as wegwysers gedien. Sy hele houding laat meer aan 'n Hottentot as aan 'n Boesman dink, omdat laasgenoemde in die reël, by ontmoeting van vreemdelinge, vyandig gesind was. Namate die tog in oostelike rigting vorder ontmoet die reisigers "veele Dama-sonquas Hottentotten" wat met "pÿlen, boog en assagaaijen" <sup>58</sup> gewapend was. Die besit van assagaaiie by hierdie mense wek andermaal die vermoede dat hul Hottentots was, aangesien

---

56. Sparman II, p. 316.

57. Vgl. Godee Molsbergen III, p. 292 vir agteruitgang by oostelike stamme.

58. Godee Molsbergen III, pp. 282-283, 285.

baie gehoor het, op te soek. Na heelwat moeite is Ruyter en sy gevolg eindelijk gevind, en kon Beutler van hom die ware toedrag van sake verneem. Hy het vertel: dat "sy geen Gonaquas maar van de Hoengeyquasnasatie waaren....verders dat hy Ruijter sijn vee om het voor 't rooven des Bosjesmans te bewaaren onder de Caffers gesteld hadde, en ten laasten dat sijn land van het Damasonquas land tot aan die riviere <sup>63</sup> Chijs Chamma strekte".

Indien Ruyter hier, wat betref die grense van sy land, die waarheid gepraat het, dan is dit duidelik dat die Hoengeyquas 'n geweldige trekgebied, in een van die beste weivelde van ons land, tot hul beskikking gehad het. Dit skyn egter of die kaptein, so reg volgens Mottentot gewoonte, hom aan oordrywing skuldig gemaak het, want nadat die reisigers op hul verdere tog geleentheid gehad het om sake self waar te neem, plaas hul die stam suid van die Visrivier op die land- <sup>64</sup> kaart wat die tog illustreer. In enige geval het hierdie stam, in vergelyking met ander stamme, oor groot weivelde beskik, en, ten spyte van 'n merkwaardige afwesigheid van getuienis op die punt, is dit nogtans natuurlik om af te lei dat die Hoengeyquas, voordat die algemene verbrokkelingsproses aan hul stamlewe begin knaag het, 'n sterk en veeryke stam moes gewees het.

Betreffende kaptein Ruyter, wat deur Beutler vermeld word, is dit nie heeltomal seker of hy dieselfde kaptein (Ruyter) is wat Goewerneur Swellengrebel in 1776 naby die Boesmansrivier, en Paterson in 1779 aan dieselfde rivier aangetref het nie. Dit is egter baie moontlik dat dit die

---

63. Godee Molsbergen III, pp. 287-288.

64. Godee Molsbergen III, Kaart No. 4, pp. 264-265.

dat dit die geval was, en indien so, dan het sy kraal, by hierd tyd sowat 200 volgelinge getel wat uit 'n mengelmoes van Hoengeyquas, Gonaquas en baster Kaffers saangestel was. Beide reisigers meld egter hierdie Ruyter as 'n Gonaqua-kaptein, en lê nadruk op die feit dat daar "bastaard Caffers"<sup>65</sup> onder sy volgelinge was.

Die feit dat Ruyter as 'n Gonaqua-, in stede van 'n Hoengeyqua-kaptein, vermeld word, is baie moontlik as 'n mens in ag neem dat, nadat die ontstamming van die oostelike stamme begin het, reisigers gewoonlik alle Hottentots vanaf die Gamtoos- tot aan die Visrivier as Gonaquas<sup>66</sup> bestempel het. Teneer sou dit die geval wees waar hierdie kaptein, teen die sewentiger jare van die 18de eeu, werklik Gonaquas onder sy volgelinge getel het. Dit is dus moontlik dat kaptein Ruyter van die Hoengeyquas wat, volgens sy eie getuienis, in 1752 al noue betrekkinge met die kaffers gehad het, iets meer as 20 jaar later met Gonaquas en Basters as deel van sy volgelinge,<sup>67</sup> as 'n Gonaqua-kaptein aangedui word.

#### VIII. DIE GONAQUAS.

##### 1. Die ontdekking van die Stam.

Waar die Namaquas die agterhoede van die Groot Hottentot-trek gevorm het, vind ons die Gonaquas op die voerpunt daarvan. As sulks was hul bestem om eerste met die swart Kafferstroom, wat langs die ooskus van Afrika suidwaarts beweeg het, in aanraking te kom. Hierdie aanraking het baie gou op 'n verbasteringsproses uitgeloop wat aan die Gonaquas heelwat kenmerke besorg het, wat hul van ander Hottentotstamme onderskei het.

65. Godee Molsbergen: Reizen IV, p. 17.  
Paterson: Travels, p. 85.

66. Maingard: S.A. Journal of Sc. Vol28, p. 500.

67. Vgl. Godee Molsbergen III, p. 292, vir samesmelting van oorblyfsels van verskillende stamme.

Die bestaan van 'n basterbevolking aan die ooskus van die land is vir die eerste maal in die joernaal, gehou tydens die seetog van Ridder Muys in 1670, opgeteken. Die sekretaris, Crudop, skryf namliek dat hy 'n gesprek gehad het met "eenig volck die geelagtig waaren...waeronder oock eenige pickzwart, sodat geen regte Kaffers nog oock Hottentoots waeren,"<sup>1</sup> en alhoewel hy geen stammaam vermeld nie, is dit 'n baie raakbeskrywing van die Gonaquas, en was dit baie waarskynlik die eerste maal wat 'n Blanke met hierdie stam kennis gemaak het.

Die stammaam van hierdie Hottentots word vir die eerste keer in Schryver se joernaal (1689) genoem, en dit verskyn as een van die stamme waaromtrent die Inquas aan die reisigers verslag gedoen het. Volgens die verslaggewers was die Gonaquas aan die kus woonagtig, en was hul een van die stamme by wie die Inquas dagga geruil het.<sup>2</sup> In 1702 is hierdie stam vir die eerste keer deur Blankes besoek, en wel deur die bekende roofekspedisie van gemelde jaar. Hul indruk van die Europeane moes seker nie baie gunstig gewees het nie, aangesien laasgenoemdes hul, by die geleentheid sowat 2000 beeste en nog meer skape met geweld ontnem het.<sup>3</sup> Vir die volgende 50 jaar word niks verder van die stam verneem nie, en skyn dit of hul heeltemal vergeet geraak het, totdat die tog van Beutler andermaal die kennis hernu het, en heelwat insake hul stamlewe geboekstaaf het.

Ook ander reisigers soos Spanman, Thunberg, Le Vaillant, Paterson en Barrow wat, gedurende die laaste kwart van die 18de eeu en die begin van die 19de eeu, die oostelike dele van die land besoek het, kom herhaaldelik met Gonaquas in aanraking, met die gevolg dat ook hul heelwat

---

1. Godee Molsbergen III, p. 46.

2. Godee Molsbergen III, p. 111.

3. C507. Uitgaande Brwe: W.v.d. StePatria, 1:4:1703, p.847.



informatie insake hierdie stam nagelaat het. Dit moet egter onthou word dat teen die tyd wat laasgenoemde reisigers hul verslae opgestel het die proses van stamverbrokkeling, wat reeds in Beutler se tyd aan die gang was, <sup>4</sup> al baie ver gevorder was. Oorblyfsels van verskillende stamme het by hierdie tyd bymekaar aangesluit, en was algemeen bekend as Gonaquas, <sup>so dat die Gonaquas</sup> wat Beutler eers noord van die Keiskamarivier aangetref het, nie presies dieselfde mense was wat deur latere reisigers beskryf word nie.

Die feit dat die stammaam - Gonaquas - geleidelik op al die oostelike Hottentots oorgedra is, en dat afdelings van hierdie stam, met hul tipiese eienskappe, in later jare sover suid as die Van Stadensrivier aangetref is, lei 'n mens tot die gevolgtrekking dat hul 'n kranige stam moes gewees het. 'n Stam wat van al die Hottentots oos van die Gamtoosrivier, die langste hul stamlewe bewaar het; en die verbrokkelings-elemente, wat ook hul bestaan van alle kante bedreig het, die langste trotseer het.

## 2. Stamindeling en Kapteins.

Dit is jammer dat die reisigers van 1752, wat in die geleentheid was om die Gonaquas in hul natuurlike staat waar te neem, vir ons geen informatie op hierdie punt nagelaat het nie. Ons is dus vir 'n beeld wat die samestelling van hierdie stam betref geheel en al van latere reisbeskrywings, toe baie veranderings reeds ingetree het, afhanklik.

Uit hierdie latere beskrywings blyk egter dat die Gonaquas, net soos ander stamme, ook in groepe of krale elke met sy eie kaptein, verdeel was. Een groep wat dikwels vermeld word, het teen die sewentiger jare van die 18de eeu aan die

---

4. Godee Molsbergen III, p. 292.

Van Stadensrivier gewoon. Thunberg tref hierdie groep bestaande uit twee groot krale met twee- tot driehonderd inwoners in 1773 aan genoemde rivier,<sup>5</sup> en sy getuienis word gestaaf deur Masson wat hul ook dieselfde jaar raakloop, en hul sieletal op iets oor die 200 stel.<sup>6</sup> 'n Dergelike ondervinding val ook Sparman te beurt as hy, in 1787 aan die Van Stadensrivier, Gonaquas ontmoet waarvan die hele bevolking "slechts uit eenige honderd persoonen bestond... en hier in twee onderscheidene dorpen of kraalen woonden".<sup>7</sup>

Vervolgens was daar die reeds vermelde groep aan die Boesmansrivier onder kaptein Ruyter. Hul word in 1776 deur Goewerneur Swellengrebel besoek en, naas ander merkwaardighede, meld die joernaal dat kaptein Ruyter se kraal digby die Boesmansrivier geleë was, "bestaande in circa 30 slegte hutten", waaruit afgelei kan word dat die totale getal inwoners sowat 300 moes getal het. Verder word ook meegedeel: dat "De eenige zoon van Capitein Ruyter reeds tot zynen opvolger gedestineerd was,"<sup>8</sup> 'n gebruik wat ook by ander Hottentotstamme voorgekom het. Drie jaar later besoek ook Paterson 'n Hottentot - Kaptein, "called De Royter", aan dieselfde rivier en bevind dat: "This man has upwards of two hundred Hottentots and Caffers in his service".<sup>10</sup>

'n Groter groep as die twee wat hierbo genoem is, is in die tagtiger jare van die 18de eeu deur Le Vaillant besoek en beskrywe. Hy vind hul op die walle van die Groot Visrivier en hierdie groep, "which consists at

5. Thunberg, : Travels II, p. 80.

6. Masson: Three Journeys, p. 294.

7. Sparman 'II, pp. 423-424.

8. Vide Hoengeyquas, p. 167

9. Godee Molsbergen IV, p. 17.

10. Paterson: Travels, p. 84.

most of four hundred persons including every age and sex, was accounted one of the most considerable in the nation." Volgens genoemde reisiger het hierdie mense nog in hul natuurlike staat en in volle vryheid gelewe, en is hul regeer deur kaptein Haabas wie se kraal aan die helling van 'n heuwel, sowat 400 tree van die walle van die Visrivier geleë was.<sup>11</sup>

Uit dit alles is duidelik dat die Gonaquas nog tot aan die einde van die 18de eeu die groeplewe met die kaptein aan die hoof, bewaar het, en dat hierdie groepe net soos by ander Hottentotstamme gemiddeld sowat 300 siele getel het. Uit hoeveel van hierdie groepe <sup>die</sup> stam aanvanklik bestaan het, is by afwesigheid van die nodige inligting onmoontlik om vas te stel, maar dat dit heelwat meer moes gewees het as die drie wat in latere jare vermeld word, is vanselfsprekend.

### 3. Getalsterkte en Veebesit.

"De Gonaquas Hottentotten....schoon se geen groot streex land bewoonen, wouden egter na gissing ~~mannen~~, vrouwen en kinderen onder malkanderen gerekent wel sterk sijn in de twaalf duijsend zielen, en in de wapenen kunnen brengen ombrend <sup>n</sup> vir duijsend soldaaten," <sup>12</sup> so teken die verslaggewer van Beutler se tog in 1752 aan. Indien <sup>hierdie</sup> gissing enigins juis is dan was die Gonaquas, in vergelyking met die Kaapse stamme, 'n talryke volk. Miskien moet ons die vrugbaarheid van hierdie stam aan die sterk infiltrasie van Kafferbloed in hul are toeskrywe. Hierdeur was die geboortesyfer onder hulle waarskynlik hoër as onder die suiwer ~~Hotten-~~

11. Le Vaillant: Travels II, pp. 13-14, 20, 38.

12. Godee Molsbergen III, p. 311.

Hottentotstamme, waar die dwase gewoonte om nie buite die kraal te trou nie, die vrugbaarheid tot so 'n mate ondermyn het dat uit suiwer Hottentot-ouers selde meer as 3 of 4 kinders gebore is; terwyl uit 'n huwelik tussen 'n Kaffer en 'n Hottentotvrou maklik driemaal soveel kinders die lig gesien het.<sup>13</sup>

Volgens die getuienis van die vrybouterstog van 1702 moes die Gonaquas teen hierdie tyd 'n ryk stam gewees het, aangesien hierdie bende tydens een enkele aanval op die krale van genoemde Hottentots, 2000 horingvee en nagenoeg 3000 skape buitgemaak het.<sup>14</sup>

Net soos by die ander stamme het daar egter ook by die Gonaquas in die loop van tyd 'n merkwaardige agteruitgang, wat betref getalle en veebesit, plaasgevind. Volgens Le Vaillant het die pokke slegs een keer onder hierdie stam geheers, met die gevolg dat die helfte van hul getalle afgemaai is.<sup>15</sup> Indien dit so was dan het ons ten minste een rede waarom daar, teen die einde van die 18de eeu, slegs drie groepe van die stam vermeld word, waarvan die gesamentlike getalsterkte (soos reeds gemeld) op ongeveer 900 tot 1000 siele gestaan het. As 'n mens hierdie syfers met die skatting in 1752, naamlik 12,000, vergelyk dan is dit duidelik dat 'n halwe eeu genoeg was om ook die mag die Gonaquas te breek.<sup>16</sup>

Dit skyn verder asof die veetroppe van die stam in verhouding tot hul getalsterkte gekrimp het, want getuienis op die punt is in latere jare, of baie vaag, of heeltemal afwesig. Die groep wat aan die Van Stadensrivier gewoon het, het volgens Thunberg 'n redelike trop beeste,<sup>16</sup>

13. Le Vaillant: Travels II, p. 142.  
Barrow: Travels, I, p. 94.

14. C507 Uitgaande Brwe: W.v.d. Stel: Patria, 1:4:1703, p.847

15. Le Vaillant: Travels II, p. 94.

16. Thunberg: Travels p. 80.

Volgens Masson: groot troppe beeste maar geen skape <sup>17</sup> en  
 volgens Sparman: "veel hoornvee" <sup>18</sup> besit. Insake die veebesit  
 van die ander groepe wat aan die Boesmans- en Visriviere woon-  
 agtig was, word egter nie meer 'n enkele woord gerep nie,  
 waaruit 'n mens kan aflei dat hul veestapels seker nie meer  
 baie indrukwekkend was nie.

#### 4. Trekgebied.

Op die landkaart wat die joernaal van Beutler  
 se tog moet aanvul, vind ons dat die Gonaquas tussen die  
 Vis- en die Keiskamariviere geplaas word. Ook die joernaal  
 is baie definitief op die punt dat die Keiskama tussen die  
 Hottentots en die Kaffers skeiding maak, want as die tog-  
 gangers op hul heenreis laasgenoemde rivier passeer, bevind  
 hul hulself "met een in het Caffersland". <sup>5</sup> Op die terugreis  
 word hierdie feit andermaal bevestig as hul aanteken: dat  
 hul "aan de overseÿde der rievriere Chijs Chamma gecampeert  
 legge die een schijding tusschen de Hottentotten en Caffers  
 maakt". <sup>19</sup>

Te oordeel na die hele verloop van die reis skyn  
 dit egter of die Keiskama nie 'n onverbiddelike skeiding  
 tussen die twee rasse gevorm het nie. Beutler vind ook  
 Gonaqua-Hottentots noord van die rivier, waar hul tussen  
 die Kaffers in gewoon het en laasgenoemde as knegte gedien  
 het, met die gevolg dat 'n verbasteringsproses reeds op groot  
 skaal aan die gang was. <sup>20</sup> Uit hierdie bevindings blyk dat  
 mens die Gonaquas, omstreeks die jaar 1752 eintlik in twee  
 groepe moet verdeel, naamlik die een tussen die Vis- en die

---

17. Masson: Three Journeys, p. 294.

18. Sparman III, p. 448.

19. Godee Molsbergen III, Kaart No. 4 pp. 295 en 321.

20. " " " , p. 310.

Keiskamariviere wat nog redelik suiwer van ras was, en die ander wat ten noorde van laasgenoemde rivier tussen die Kaffers gewoon het, en tot 'n groot mate reeds 'n bastervolk moes gewees het.

Dat daar by hierdie stam, gedurende die laaste helfte van die 18de eeu, 'n aansienlike grensverskuiwing moes plaasgevind het, blyk uit die getuienis wat in hierdie tyd opgeteken is. Dit is slegs natuurlik dat hierdie Hottentots onder die druk van die swart stroom uit die noorde wat hul wou verkneg het<sup>21</sup>, en teen wie hul dikwels in tyd van oorlog die onderspit moes delf,<sup>22</sup> 'n terugwaartse beweging in suidelike rigting na die weivelde van waar hul gekom het, sou onderneem. Hierdie beweging is seker sterk aangemoedig deur die groot oop weivelde waar stamme soos die Damaquas en Hoengeyquas besig was om te verdwyn. Geen wonder dus dat die Gonaquas, aangevul deur reste van ander stamme, suidwaarts beweeg het tot aan die Van Stadensrivier, waar hul teen die einde van die 18de eeu herhaaldelik opgemerk is.

Saam met hierdie verhuising is ook die noordgrens van die stam verlé, want in 1777 verklaar Mrs. Lyster, landmeter in diens van die Kaapse regering, aan Paterson dat die regering die grens van die kolonie uitgebrei het tot aan die Groot Visrivier, "that divides the Caffers from the Hottentots"<sup>23</sup>. Teen hierdie tyd dus was die verspreiding van die stam heelwat anders as toe Beutler hul besoek het, en vind ons hul in wydverspreide groepe, van 'n paar honderd elk, vanaf die Van Stadensrivier in die suide tot by Haabas en sy volgelinge op die walle van die Visrivier.

21. Godee Molsbergen III, p. 310.

22. Paterson: Travels, p. 85.

23. V.K. 20 Dagregister, 4:9:1714, p. 186.

23. Paterson Op. Cit. p. 29.

5. Betrekkinge tussen die Gonaquas en die Kaffers.

Dit is slegs natuurlik om aan te neem dat by die aanvanklike ontmoeting van die twee rasse die betrekkinge tussen hul seker nie vriendskaplik van aard was nie. Dit was namliek twee barbaarse rasse, heeltemal vreemd vir mekaar, wat elkeen 'n groot veestapel moes onderhou en dus 'n selfsugtige belang in die ander se weivelde gestel het, wat mekaar hier ontmoet het. Die gevolg was dan ook dat "een continuele oorlogh"<sup>24</sup> tussen die twee ontwikkel het, wat tot ver in die 18de eeu voortgesleep het. "In ~~the~~<sup>these</sup> encounters", so vertel Paterson, "several hundreds of the Caffres sometimes unite to oppose their enemies, who very seldom bring a proportionable force into the field. But the dexterity with which the Hottentots use their bows and arrows and the practice of poisoning the arrows<sup>25</sup> render them very dangerous enemies to those who only use the Massagai". Dit skyn dus asof die Gonaquas, alhoewel minder in getal, aanvanklik tog in staat was om hul man te staan en hul weivelde digby die Kaffers te behou.

Volgens latere getuienis blyk dit egter dat die natuurlike vyandskap tussen die twee nie sterk genoeg was, om hul heeltemal van mekaar geskei te hou nie, en selfs nie verhinder het dat daar by tye vriendskaplike verhoudinge tussen hul bestaan het nie. In die loop van tyd het heelwat Gonaquas hul metterwoon onder die Kaffers gevestig, waar hul in vrede tyd as knegte en in oorlogstyd as soldate deur die Kaffers gebruik is.<sup>26</sup> Dit spreek vanself dat so 'n deurmekaar wonery tot bloedvermening op groot skaal gelei het, in omstandigheid wat die aanvanklike vyandskap tussen die twe

24. V.K. 20 Dagregister 4:9:1714, p. 186.

25. Paterson: Op. Cit. p. 85.

26. Godee Molsbergen<sup>II</sup> p. 310.

twee rasse tot 'n groot mate moes afgestomp het. In 1752 byvoorbeeld vertel kaptein Ruyter aan Beutler dat hy, uit vrees vir die Boesmans, al sy vee aan die sorg van sy Kafferbure toevertrou het, en ontmoet die reisigers ook ander Gonaquas, "die volgens hun voorgeven goede vriende met de Caffers waren" <sup>27</sup>.

Ons moet dus ten slotte aflei dat, alhoewel die betrekkinge tussen die twee rasse hoofsaaklik deur 'n langdurige stryd om eie bestaan bepaal is, daar tog by die deel van die Gonaquas wat naaste aan die Kaffers was 'n proses van vermenging plaasgevind het, wat in die loop van tyd tot verbroedering gelei het. In hierdie proses was die Hottentot as swakkere ras natuurlik aan die korste end en het hy nie alleen die Kaffer as kneg gedien nie, maar ook meeste van sy rasienskappe ingeboet. Die onderwerping van die Gonaquas wat die Kaffer-assegaai aanvanklik nie kon regkry nie, is dus eindelik deur bloedvermenging veel makliker tot stand gebring.

#### 6. Invloed van die Kaffers op die Gonaquas.

Die eerste en mees opvallende kenmerk wat die Gonaquas van ander stamme onderskei het, en wat hul sonder twyfel aan Kafferinvloed te danke gehad het, staan in verband met hul gelaatskleur en liggaamsbou.

Die feit dat hul donkerder van kleur was as ander Hottentots is reeds in 1752 deur Beutler opgemerk. <sup>28</sup> Paterson beskryf hul as "much darker in their complexion, and better shaped than any of the other tribes". <sup>29</sup>

<sup>27</sup>. Godee Molsbergen III, pp. 298 en 291.

<sup>28</sup>. Godee Molsbergen III, p. 310.

<sup>29</sup>. Paterson. Op. Cit. p. 85.



Eweso vind Masson hul "remarkably well shaped and stouter  
 made than any other Hottentots I have yet seen",<sup>30</sup>  
 terwyl Sparman skryf dat: "ten aanzien... hunnen kleur, die  
 van natuur zwartachtiger is, hunner ledemaaten, die van aart  
 veel sterker en grover zijn, en hunner gestalte, die over 't  
 algemeen aanzienlyker langer en ranker is, hebben zij echter met  
 de Kaffers... de meeste overeenkomst".<sup>31</sup> Hierdie getuigenis  
 word ook deur ander reisigers soos Thunberg,<sup>32</sup> Le Vaillant<sup>33</sup>  
 en Goewerneur Swallengrebel<sup>34</sup> bevestig, en 'n mens kan dus  
 met sekerheid aanneem dat die Gonaquas donkerder van kleur  
 en sterker van liggaamsbou as die ander Hottentotstamme was.

Die invloed van die Kaffers op hierdie stam was  
 egter nie net tot liggaamlike kenmerke beperk nie, maar het  
 ook hul leefwyse en gewoontes in alle rigtings deurdring.  
 So byvoorbeeld het die Gonaquas, net soos die Kaffers, 'n karos  
 van beestvel, in stede van die tipiese skaapvel-karos  
 so bekend by ander Hottentots, gedra. Hul verdere versierings  
 getuig ook van dieselfde invloed, want dit het 'n klein sakkie  
 om die middellyf, sterte van verskillende diere, asook voor-  
 werpe uit ivoor gemaak, ingesluit.<sup>35</sup>

Ook die taal van die Gonaquas het mettertyd sterk  
 onder die invloed van die van die Kaffers te staan gekom.  
 Tydens sy verblyf onder die Gonaquas, digby die Groot Vis-  
 rivier, merk Le Vaillant, 'n sterk dialektiese verskil  
 op tussen die taal van laasgenoemdes en sy eie Hottentots  
 wat hom vergesel het.<sup>36</sup> Dieselfde ondervinding is gedeel deur  
 Sparman wat die taal van een groep Gonaquas, wat hy teengekom

30. Masson : Three Journeys, p. 294.

31. Sparman II, p. 424.

32. Thunberg: Travels II, p. 81.

33. Le Vaillant: Travels II, p. 2

34. Godee Molsbergen IV, p. 17.

35. Thunberg: Travels II, p. 81.

Godee Molsbergen IV, pp. 17-18.

Le Vaillant: Travels II, pp. 2-3.

Sparman II, p. 424.

36. Le Vaillant: Op. Cit. p. 1.

het, as 'n mengelmoes van Hottentot- en Kaffertaal beskryf, ~~het~~, terwyl 'n ander groep met wie hy kennis gemaak het hoofsaaklik Kaffertaal gepraat het. <sup>37</sup> Die invloed was dus nie orals ewesterk nie, en dit spreek vanself dat die deel van die stam wat naaste aan die Kaffers gewoon het die meeste aan die vreemde invloed onderhewig moes gewees het. So was daar baie waarskynlik gedeeltes van die stam wat hul taal nog suiwer gepraat het, terwyl die taal van ander ~~stok~~ <sup>stok</sup> dialektie afwykings getoon het, of gladnie meer van die Kaffertaal te onderskei was nie.

Ook wat betref die vervaardiging van implemente vir huislike gebruik het die Gonaquas baie van hul swart nabure geleer. So byvoorbeeld vind verskeie reisigers by hul mandjie wat so kunstig uit riete gevleg was dat dit heeltemal waterdig was, en waar ander Hottentots gewoonlik velsakke of houtkanne gebruik het om hul melk te bewaar, <sup>38</sup> het die Gonaquas net soos die Kaffers hierdie mandjies vir die doel gebruik. <sup>39</sup>

Dit skyn ook of selfs die veestapel van hierdie stam nie aan Kafferinvloed ontsnap het nie, want die joernaal gehou tydens Goewerneur Swellengrebel se tog meld dat: <sup>40</sup>  
 "Hunne beesten zagen er' uijt als die der Caffers".  
 Hierby het hul ook van die Kaffers geleer om tot 'n mate <sup>41</sup> op die landbou toe te lê en kafferkoring te verbou, iets wat werklik 'n unieke prestasie vir 'n Hottentotstam was, omdat die landbou nou eenmaal 'n te veeleisende bedrywigheid vir die ingebore luie natuur van die Hottentot was.

Na aanleiding van die lotgevalle van hierdie stam kan 'n mens enigsins 'n denkbeeld vorm van wat met al die

37. Sparman II, pp. 424 en 443.

38. Theal : Ethnography, p. 97.

39. Masson: Op. Cit. p. 294.

Thunberg: Op. Cit. p. 80.

Godee Molsbergen IV. p. 18.

Le Vaillant: Op. Cit. p. 4.

40. Godee Molsbergen IV, p. 18.

41. Sparman II, p. 427.

Hottentotstamme langs die oos- en suidkus van die land sou gebeur het, indien die Kafferstroom sy vrye loop suidwaarts gehad het, en die Blankes nie op die toneel verskyn het nie. Die Hottentots sou nie by magte gewees het om die stroom te stuit nie, en as veebesitters kon hul nie soos die Boesmans in die berge gaan skuiling soek nie. Hul sou dus, hoe teensinnig ook, moes aanskou hoe die sterker mag uit die noorde geleidelik hul weivelde inneem, terwyl hulself in die swart stroom sou verswelg raak, om uiteindelik as aparte ras heeltemal te verdwyn.

---

H O O F S T U K . VI.

DIE VERBROKKELING VAN DIE HOTTENTOTSTAMME. 1652-1713.

In die jaar 1652 het die natuurlike ontwikkelingsgang van die Hottentotstamme aan die Kaap 'n nuwe tydperk ingegaan. As indringer op die jagvelde van die Boesman was die Hottentot verplig om 'n harde stryd te voer om die nodige weivelde te verower en te behou; maar hierdie stryd, alhoewel bitter by tye, het nie sy stamlewe aangetas nie, en ook nie sy natuurlike ontwikkeling daadwerklik gestrem nie. Die koms van die Blankes egter het die Hottentot voor heeltemal nuwe probleme geplaas, probleme wat hy in sy barbaarse toestand nie in staat was om die hoof te bied, of om op te los nie.

Aanvanklik het die Hottentots seker nie die oënskynlik, onskuldige, klein nedersetting aan die voet van Tafelberg as 'n gevaar beskou nie, en, gepaai deur 'n beleid van vrede en vriendskap, het hul Van Riebeeck en sy manne toegelaat om, sonder veel hindernis, hul verversingspos te stig. Die ontugtering het egter baie gou gekom, en daarby ook die ondervinding dat dit nie so maklik was om van die Blanke indringer ontslae te raak nie. Insteede van die Witman uit die land te jaag, het die Hottentot, so te sê magteloos, moes aanskou hoedat 'n hele reeks van gevare ontstaan wat hoe langer hoe dreigender geword het, en uiteindelik tot sy ondergang gelei het.

Die verbrokkelende invloede wat aanraking met die Europeane vir die Hottentots meegebring het, het so kragtig op hul stamlewe ingewerk dat daar, in die loop van ongeveer 60 jaar, 'n radikale verandering in die toestand en verspreiding van die meeste stamme ingetree het. Die oorsake wat hierdie verandering wat in hoofsaak agteruitgang was, ten grondslag gelê het, verdier dus op hierdie stadium nadere ondersoek.

I. VERLIES VAN WEIVELDE.1. Die Hottentots verloor die Kaapse Skiereiland.

Vir 'n lewensbestaan was die besit van ruim weivelde vir die Hottentot 'n primêre vereiste, en indien 'n mens hom in die slagaar van sy stamlewe wou tref, moes jy hom van hierdie besitting beroof. Dit is dan ook geen wonder dat die uitbreiding van die nedersetting aan die Kaap, baie gou deur die Hottentots as 'n groot gevaar uitgeken is nie, want juis hierdie uitbreiding, op hul eertydse weivelde, het ten grondslag van die agteruitgang en uiteindelijke verbroekeling van menige Hottentotstam gelê.

Dit is 'n bekende feit dat Here XVII met die stigting in 1652 slegs 'n verversingspos voor oë gehad het maar die werklike omstandighede waarmee Van Riebeeck aan die Kaap kom kennis maak het, het baie gou 'n mate van uitbreiding genoodsaak. Die vleisakwessie en die koringkwessie wou hul maar nie aan die voet van Tafelberg laat oplos nie, en pas drie jaar na die begin van die volksplanting het die besef deurgedring dat uit die ruilhandel met die Hottentots alleen, die nodige vleisvoorraad nie verkry kon word nie, en dat die enigste uitweg was om 'n eie veestapel op te bou. Vir hierdie doel was natuurlik weiveld nodig, en ons het hier te doen met die begin van 'n uitbreidingsproses wat steeds groter afmetings sou aanneem, ten koste van die inboorlinge wat op dieselfde gebied aanspraak gemaak het.

Om verder aan die dringende behoeftes aan vleis en koring te voorsien, vind ons in 1657 die uitbreiding in die rigting van Rondebosch.<sup>2</sup> Andermaal het die geskied op grond waar die Hottentots van tyd tot tyd gewoon was om hul

---

1. CI, Resolusies, 1:10:1655.

2. C409 Inkomende Brwe: Patria-J.v.Riebeeck, 30:10:1655,p.474  
C.I Resolusies, 30:1:1657.

hul vee te laat wei, en waar juis ten tyde van die besitneming 'n groot aantal Kaapmans, wat hierdie uitbreiding in sterk taal afgekeur het, met hul vee gele het.<sup>3</sup>

Die omvang van die nedersetting op hierdie stadium word aangedui deur Kommissaris R. van Goens as hy skrywe dat: "Het landt dat wij vooreerst ter culture op 't landt van de Caap sullen comen brengen....wert begroot op ongeveer 3250 morgen, onse gedachten hoeven voor d' eerst 10 jaren niet verder te<sup>4</sup>springen." Die 3250 morgge waarvan hier sprake is, lyk op sigself geneem baie nietig, maar die implikasie is duidelik dat later meer grond sou nodig wees, en wat betref die eiendomsreg van die inboorling op hierdie gebied vind 'n mens geen erkenning nie.

Dit tref trouens deurgaans, in die aanvangsjare van hierdie groeiproses, dat inbreuk op die weiregte van die inboorling geen gewetensbesware by die Hollanders gewek het nie. Pas het die uitbreiding begin of daar was verskillende planne om die hele Kaapse Skiereiland af te sny, en vir die Hottentots ontoeganklik te maak. Van Goens byvoorbeeld wou hierdie afskeiding bewerk deur 'n kanaal tussen Tafelbaai en Valsbaai aan te lê. Van Riebeek weer het die oprigting van 15 reduite, deur burgers bewaak, aanbeveel,<sup>5</sup> maar die Bewindhebbers in Amsterdam het albei hierdie skemas te durabel gevind, en die kommandeur was gevolglik verplig om die belange van die Blankes te beskerm, deur die Hottentots te belet om hul vee naby die fort te laat wei.<sup>6</sup> Die Inboorlinge moes teen wil en dank uit die Skiereiland geweer word, want "als d' El. Compe. mede soo overvloedigh van bestiael begint versien te worden zoo zal evenwel nootsaekelijck dienen gedacht (te worden) op middelen om de weijden altemalen voor

3. V.K.2, Dagregister, 20:2:1657, p. 299.

4. C700 Mem. & Instr.: V. Goens-V.Riebeek, 16:4:1657, p. 11.

5. Roux: Die Verdedigingsstelsel aan die Kaap, pp. 116-117 .

6. V.K.2 Dagregister, 2:3:1656, p. 114.

d' E. Compe. alleen te houden ende bewaeren, mitsgaders Herrij<sup>7</sup> met de Caepmans ende consoorten die ten minsten aff te snijden" Hierdie beleid is ook weldra in 'n verdrag met Gogosoa en sy opperhoofde vasgelê, en hul moes belooft om aan die oostekant van die Sout- en Liesbeekriviere te bly, aangesien die Blankes die weiding aan die Kaapse kant van genoemde riviere vir hulself opge-eis het.<sup>8</sup>

Hierdie willekeurige uitbreiding het die Hottentot eindelijk in verset gebring, en deur 'n reeks van strooptogte het hy probeer om die indringers uit die land te drywe. Die grondoorsaak van hierdie moeilikheid, bekend as die eerste Hottentot-oorlog, was volgens die inboorlinge self, "dat wij hier vast langs soo meer van haer landt hadden naar ons genomen, 't welck haar van alle eeuwen eijgen toegekomen had, ende waerop sij gewoon waren haer vee te weijden etc."<sup>9</sup> Hoe gegrond die redes ookal was wat die Kaapmans vir hul gedrag kon aanvoer, die feite was dat hul die stryd verloor het, dat die Hollanders hul nou op die reg van veroweraars kon beroep, en dat die toegang tot die skiereiland nou finaal vir hul afgesny is.

Na die oorlog is heelwat aandag aan die grens geskenk. Drie waghuisse is dadelik opgerig en die openinge tussen hulle is met 'n heining van pale, wilde amandelbome en snelgroeiende doringgewasse afgesluit.<sup>10</sup> Hierdie grens sou voortaan streng bewaak word en geen Hottentot sou tot "'t begrip van de Caapse bouw" toegelaat word nie, dan "alleen langs ende door den wegh haer by den Commandeur daertoe expres aangewesen, buijten den Caapsen bouw door een slagboom in de schuttingh...ende daer

7. C493 Uitgaande Brwe: V.Riebeek-Patria, 10:6:1656, p. 541.

8. C.I. Resolusies, 5:7:1658.

9. V.K.3. Dagregister, 5 en 6 April 1660, pp. 566-567.

C493 Uitgaande Brwe: V.Riebeek-Batavia, 29:7:1659, p.1040.

10. C.I. Resolusies, 9:8:1659, 13:8:1659, 7:11:1659.  
C.680. Orig. Placcaatboek, 7:11:1659, pp. 134-135.  
Roux: Verdedigingstelsel, pp. 118-119.

daer door weeder uijtkeeren"<sup>11</sup>. Hierdie prosedure het vir die Kaapse Hottentots slegs een betekenis gehad, naamlik dat hul voortaan van 'n aansienlike gedeelte van hul weivelde uitgebluit is.

2. Uitbreiding van die Blankes op die kusvlakte vanaf Valsbaai tot Saldanabaai.

Afgesien van 'n hele aantal handels- en jagtogte na die binneland kan daar, in die tien jaar volgende op die eerste Hottentot-oorlog noueliks van uitbreiding deur die Blankes aan die Kaap gepraat word. Teen die einde van die sestiger jare kan ons andermaal groeipyne by die jong nedersetting bemerk, want die weiding in die Kaapse Skiereiland was nie meer "half bestant" vir die 400 beeste en 1000 skape van die Kompanjie, asook die veestapel van die Vryburgers nie.<sup>12</sup> Om hierdie rede is in 1669 oorgegaan tot die aanlê van 'n veepos by Saldanabaai, waar 'n gedeelte van die Kompanjie se vee voortaan sou weiding vind.<sup>13</sup>

Nie alleen moes nuwe weivelde gevind word nie, maar ook die koringproduksie moes verhoog word, en om in hierdie behoeftes te voorsien, het die oë van die Kaapse bewindhebbers op 'n baie geskikte en vrugbare landstreek, naamlik Hottentots-Holland geval.<sup>14</sup> Here XVII wat meer en meer die strategiese waarde van die Kaap, in hul stryd teen Engeland en Frankryk, ingesien het, en graag die Blanke bevolking hier wou versterk,<sup>15</sup> het die suggestie dadelik aangegryp en die nodige verlof om na Hottentots-Holland uit te brei, graag verleen.<sup>16</sup>

11. V.K.36. Rapporte van Kommissaris: Frisius-Here 17, 4:7:1661. p. 137.

12. C495 Uitgaande Brwe: V. Quelberg-Patria, 20:1:1668, p. 16.

13. Valentyn V, p. 54.

14. C495 Uitgaande Brwe: Borghorst-Patria, 22:3:1669, pp267-268

15. Mac. Crone: Race Attitudes, p. 59.

16. C.411 Inkomende Brwe: Patria-Hackius, 15:5:1671, p.396



Dit was andermaal 'n uitbreiding op weivelde wat die Hottentot tot nou toe as sy wettige eiendom beskou het, en vir die eerste maal, sedert die stigting van die Kaap, het die Hollanders besef dat hul besig was om die inboorling van sy grondgebied te beroof. Om dan aan die hele uitbreidingsproses die skyn van wettigheid te gee, het Kommissaris van Overbeke in 1672 voorgestel dat: "tot voorkommingh van veele cavillatien nootsaakelijck soude wesen dat men met sommige Hottentotten en principaelijck diegene in welckers landt onse residentie begreepen sij ofte noch begreepen mochte werden een accord<sup>17</sup> trachte aan te gaen waerbij deselve deden verclaren, ons te wesen d' regte en wettige possesseurs van dit Caapse district met den aenclave van dien".

Handelende op hierdie advies is nog dieselfde jaar twee transaksies met die Hottentots beklink, waardeur eerstens die hele kusvlakte insluitende al die land rondom Tafelbaai, Houtbaai en Saldanabaai, en tweedens die landstreek rondom die Valsbaai insluitende Hottentots-Holland in besit van die Blankes gekom het.<sup>18</sup>

Of die Hottentots werklik die volle betekenis van hierdie transaksies besef het, is 'n open vraag, want die bepaling dat hul nog van die weivelde in die gebied gebruik kon maak, het seker ver gegaan om die saak vir hul in 'n onskuldige lig te stel. Baie gou egter het die inboorling tot die ontugtering gekom dat hy op hierdie weivelde glad nie meer welkom was nie, en dat, namate die nedersetting gegroei het, ook hierdie gebiede vir hom onherroeplik verlore was.

Die algemene neiging tot uitbreiding tydens die sewentiger jare is verder aangemoedig deur die tweede Hottentot-oorlog, 'n gebeurtenis wat op sigself nie baie ~~ba-~~

17. C2. Resolusies, 13:4:1672, p. 597.

18. Theal: Chronicles, p. 329.

"History of S.A. Before 1795, II, p. 200.

belangrik was nie, maar tog aan die Kompanjie bewys het hoedat een enkele stam in staat was om in oorlogstyd die toevoer van vee uit die binneland totaal af te sny. Dit het dus ook om hierdie rede nodig geword om die getal koloniste te vermeerder, en om sommige van hul aan te moedig om hoofsaaklik op die veeboerdery toe te lê.<sup>19</sup>

Een vorming van uitbreiding wat as gevolg hiervan in die sewentiger jare, begin het en later 'n algemene stelsel geword het, was om aan Vryburgers orals rond weiregte te te ken op voorwaarde dat hul ~~en~~ goeie betrekkinge met die Hottentots moes bewaar.<sup>20</sup> Hierdie goeie betrekkinge het egter in die praktyk beteken dat die inboorling met sy vee moes wegbly van die plek waar die Witman besig was om sy kuddes te laat wei.<sup>21</sup>

Dat die nodige weiding vir die Blankes se vee van nou af baie aansienlike afmetings moes aangeneem het, blyk uit die feit dat in 1681 die Vryburgers gesamentlik 9000 bokke en skape en 95 perde, 1100 osse, koeie en kalwers besit het, terwyl die veestapel van die Kompanjie 5000 skape en bokke, 1200 beeste en 91 perde getel het.<sup>22</sup>

Hierdie versnelde uitbreiding het nou werklik afmetings begin aanneem wat die Hottentot knellend gevind het. Twee pogings was reeds aangewend om gewapenderhand die stroom te keer, maar nadat die tweede poging in 1677 misluk het, het 'n aantal van die Gorachoquas en die Goringhaiquas, omstreeks die jaar 1680, dit beter gedink om die buurte van die Kaap te verlaat, en diep in die binneland

19. Theal: History of S.A. before 1795, II, pp. 233-234.

20. C4. Resolusies, 5:8:1679, p. 101.

Moodie: Record of the Native Tribes, p. 370.

21. C5. Resolusies, 10:4:1685, p. 645.

22. C700 Mem. & Instr. V. Goens (Jnr) - S.v.d. Stel, 20:3:1681, p. 363.

n nuwe heenkome te gaan soek.<sup>23</sup> Hierdie verhuising, alhoewel klein in die begin, was tog die voorbode van 'n proses wat in die toekoms altyd groter afmetings sou aanneem, en die inboorling stadig maar seker uit sy gevestigde weivelde sou druk tot daar waar hy, in die droër dele van die land, nog oop ruimtes kon vind, of tot daar waar hy verplig was om op die weivelde van ander stamme te oortree.

Met die bewindsaanvaarding van kommandeur S.v.d. Stel is die tempo van die uitbreiding baie versnel. Die aenle van nuwe volksplantings by Stellenbosch, Drakenstein en Franschhoek; en die aankoms van Hollandse, Duitse en Franse immigrante, tydens sy bewind, is welbekend. Hierby kom ook nog die stigting van 'n hele aantal nuwe veeposte by Klapmuts; Hottentots-Holland, Rietvlei, De Kuilen, Dieprivier en Vissershok, waar die Kompanjie se vee na hartelus kon wei.<sup>24</sup>

Dit is wel waar dat S.v.d. Stel willekeurige uitbreiding na die binneland streng teengestaan het, omdat hy "die Kaap tot 'n digbewoonde landbounedersetting" wou laat ontwikkel.<sup>25</sup> Maar juis in hierdie plan van hom was daar min plek vir die Hottentot as veebesitter oor. Die gevolg was dan ook dat nog voor die einde van die 17de eeu die Kaapse Hottentots feitelik nie meer weiregte, op die uitgestrekte kusvlakte vanaf Valsbaai tot by Saldanabaai geniet het nie, deels omdat die Kompanjie en die Vryburgers hierdie gebied self nodig gehad het, en deels omdat die inboorlinge nie meer baie vee oorgehad het om daarop te laat wei nie.

23. Vir volledige bespreking van hierdie verhuising sien pp. 38

24. C5. Resolusies, 28:11:1684, p. 613.

Theal: History of S.A. before 1795 II, p. 266.

25. Van der Merwe: Die Trekboer in die Geskied.v.d. K.Kolonie p. 51.

### 3. Uitbreiding oorskry die Kusreeks en betree die Binneland.

Dat die bewindhebbers egter meer in die oog gehad het as die uitbreiding wat tot hiertoe plaasgevind het, word in 1682 deur die heer Ryckhof van Goens (Jnr.) aangekondig. Hy bevind dat die gebied wat die Kompanjie op hierdie datum in besit het, voorlopig genoeg was, "maar voor het toekomende sal nog veel meer land moeten opgesogt werden". Waar dit die geval was moet onthou word dat in oostelike en noord-oostelike rigting "een seer wijd, ende wel uijtgesoekt land voor ons openleijd....dat (na alle apparentie door niemant anders, dan van allerlei slagh van arme en domme Hottentots, na haar reijsende maniere en wyse bewoond en doorlopen werd." <sup>26</sup> Oor die regte wat die arme, domme Hottentots op hierdie uitgesoekte land mag gehad het, skyn Van Goens hom nie veel te bekommer nie, en waar hul 'n heenkome moes vind, nadat die blankes hul land in besit geneem het, was 'n saak wat die voorsienigheid moes bepaal.

Betreffende die weiregte van die inboorlinge, lê kommissaris van Rheede in 1685 'n bietjie meer besorgdheid aan die dag. Hy skryf trouens dat: "men al moeten bedaght weesen, hoe men't met haer maken sal, als d' onse van tyd tot tyd sig verder uijtbreijdende, haer beginnen sullen te benouwen ende weijde voor haer vee, waer uijt sij allen bestaen, want het en soude niet billijck weesen, dat hebbende sij aan ons deese landen opgedragen onder bedingh van daer in meede met haer vee te moogen wijden, wij haer indirecte souden wegden jagen....ende dewijle haare limiten niet groot genoegh sijnde om daer in te leeven, gedwongen souden werden voor ons wijkende methaere naburen in oorlog te raken".

Dit was 'n besondere fyn waarneming van die hele toestand en die woorde klink byna profeties, maar wat betref 'n gedragslyn om die inboorling teen die indringing op sy weivelde te beskerm, kon hy niks meer as 'n soort "accord<sup>27</sup> van geseperieerde limiten en weijde" aanbeveel nie, met die gevolg dat die proses van uitdrukking sy gewone gang gegaan het.

In die jaar 1700 het Goewerneur W.A. v.d. Stel 'n besoek aan die land van Waveren gebring en besluit om daar weiregte toe te ken, en ook plase uit te gee, aan boere wat gewillig was om op die veeboerdery toe te lê. Hy neem hierdie besluit onder meer, omdat "daer in dese geheele landstreek geen of wijnig Hottentots te vinden sijn"<sup>28</sup>. Hierdie argument is merkwaardig, omdat die uitbreiding nou geskied op grond wat nie van die inboorlinge verower was nie, en ook nie van hul gekoop was nie. Dat die Hottentots van hul kant nie die land van Waveren as 'n soort niemandsland beskou het nie, word bewys deur die feit dat hul in die jaar 1701 'n hele reeks strooptogte op die Kompanjiespos by Waveren onderneem het in die hoop om die plankes daar af te skrik.<sup>29</sup> Hul poging was egter tevergeefs, en hierdie willekeurige verskuiwing van grense waartoe die Goewerneur hier oorgegaan het, gee 'n aanduiding van die basis waarop die uitbreiding in die toekoms sou geskied.

Dit is 'n bekende feit dat die besluit van W.A.v.d. Stel die volbloed veeboer, wat baie gou 'n sterk trekneiging ontwikkel het, in die lewe geroep het.<sup>30</sup> Die trek wat nou begin en onverbiddelek in oostelike rigting

27. C700 Mem en Instr: V.Rheede-S.v.d.Stell<sup>16</sup>:7:1685, p.507

28. C506 Uitgaande Brwe: W.v.d.Stel:-Patria, 1:3:1700,p.688-690  
V.K.15. Dagregister, 31:7:1700, pp. 763-764.

29. V.K.15. Dagregister 7:4:1701 tot 16:6:1701,pp. 924-952.

30. Vir volle dige bespreking van hierdie ontwikkeling sien:-  
Van der Merwe: Trekboer, pp. 54-59.

sou voortvloei, het plaasgevind in 'n landstreek waarop menige Hottentotstam aanspraak gemaak het.

Insake die prosedure wat die trekboer teenoor die inboorling gevolg het, is reisbeskrywers van die 18de eeu dit min of meer eens. "The Hottentots are, as it were, the bloodhounds," so skryf Mentzel, "who smell out the most fertile lands. When their kraals are discovered in such places several Europeans or Afrikanders soon appear and by gifts, flattery and other forms of cajolery, wheedle the Hottentots into granting permission for them to settle alongside. But as soon as the pasture land becomes too scanty for the cattle of these newcomers and the Hottentots, the latter are induced by trifling gifts to withdraw and travel further inland."<sup>31</sup>

Sparman weer vertel van 'n onderhoud wat hy met 'n seker kaptein, Rondganger, digby Swellendam gehad het, en wat nie geskroom het om in sterk taal uit te wy "over de Hollanders als lieden die zich het land der Hottentotten onrechtvaardiger wijze hadden aangemaatigd. De zwakheid der laatsten, zeide hy, was zoo groot, dat thans een ieder van hun het zich moest laten welgevallen, om dag voor dag met zijn vee te wijken, zoo ras een Christen inwooner der volkplanting zin in de weide krijgt welke de Hottentot in besit heeft."<sup>32</sup>

Wat met die stamme in oostelike rigting gebeur het, het volgens die getuienis van Thunberg<sup>33</sup> en Barrow<sup>34</sup> ook onder die Namquas plaasgevind. Ook daar het die Witman, onder voorwendsel van allerhande mooi beloftes, die beste dele van die land in besit gekry, en die oorspronklike inwoner

- 
31. Mentzel: Description of the Cape II, V.R.S. Uitgawe 4, p36  
 32. Sparman: Reize I, p. 278.  
 33. Thunberg: Travels II, p. 156.  
 34. Barrow: Travels, I, pp. 340-341.

totaal 'n staat van knegskap gereduseer.

Uit dit alles skyn dit of die Blankes baie min van geweld gebruik gemaak het om die Hottentot se weivelde te onteien, maar nietemin het hul tog daarin geslaag om, in die loop van iets meer as 'n eeu, baasskap oor die grootste gedeelte van die trekgebiede van die inboorling te verkry. Diegene van hul, soos die Koranas en die Namquas, wat betyds die gevaar ingesien het en besluit het om buite die bereik van die Blankes te trek, het daarin geslaag om die stamlewe vir 'n lang tyd te bewaar. Die ander stamme, en hul was by verre die meerderheid, wat in die wit stroom gevang is, kon op die beperkte weiding wat vir hul oorgebly het nie meer 'n behoorlike bestaan voer nie. Namate hul weivelde gekrimp het, het hul stamlewe gekwyn, en onder die druk van omstandighede totaal ineengestort.

## II. VERLIES VAN BEESTE EN SKAPE.

### 1. Belangrikheid van Beeste en Skape vir die Hottentot.

Die belangrikheid van weivelde vir die lewensbestaan van die Hottentot is alleen deur sy twee vernaamste aardse besittings - naamlik sy beeste en skape - oortref. Die hele stamlewe van hierdie mense was op die twee hoekstene - weiveld en vee - gebou, en sodra hom hierdie dinge ontnem is, was hy magteloos, en het sy stamorganisasie noodwendig verdwyn.

Die Hottentot-bees, alhoewel volgens Europese standaard 'n minderwaardige dier, was vir die inboorling die waardevolste besitting op aarde. Dit het hom van sy vernaamste lewensmiddel, naamlik melk, <sup>35</sup> voorsien, en dit was

sy lasdier wat hom op sy nomadiese omswerwinge oor die weg moes help. Die bulle is geleer om die trop teen rowers en ongediertes te beskerm,<sup>36</sup> en ook om in tyd van oorlog die vyand op die slagveld te bestorm. Met sorgvuldige oefening is hierdie diere verder geleer om op sekere tekens en geluide te reageer, en om die stem en gebare van hul wettige eienaars te onderskei.<sup>37</sup> Dit alles het meegebring dat die Hottentot aan sy horingvee hartstogtelik verkleef was, en homself baie min die voorreg gegun het om een daarvan te slag, en dan galleen as dit 'n baie ou, 'n siek of 'n lam dier was.<sup>38</sup> Hierdie feit het reeds by die eerste ruiltransaksies in 1652 geblyk, toe die kommandeur moes kla dat dit bitter moeilik gaan om 'n bees by die Hottentots te ruil,<sup>39</sup> omdat hul nie graag daarvan afstand doen nie.

Byna net so belangrik as die bees was ook die skaap vir die bestaan van die Hottentot. Laasgenoemde dier het hom van vleis voorsien by groot geleenthede soos: "bruilofte, kindermalen, andersmaken, begrafenissen en jagten",<sup>40</sup> wanneer op redelike groot skaal geslag is. Vervolgens is die vel gebruik om die nodige karos te maak, die vet om die liggaam en die karos te smeer, terwyl skaapmelk, veral vir die kleingoed wat soms aan die ooe groot geword het, gladnie 'n onbelangrike deel van hul daelikse maaltyd was nie.<sup>41</sup>

Dit ~~was~~<sup>is</sup> dus nodig om na te gaan hoedat hierdie belangrike besittings van die Hottentot, nadat hy met die

37. Vir volledige beskrywings i.v.m. die kranigheid v.d. Hottentot-bees sien: Kolbe II, pp. 38-39.

Le Vaillant: Travels II, pp. 72-76.

Thunberg: Travels I, p. 181.

Sparman: Reize I, p. 274.

Theal: Ethnography, p. 96.

38. Valentyn V, p. 104.

Bogaerts: Hist. Reizen p. 111.

39. V.K.l. Dagregister, 242:1652, pp. 298-299.

40. Kolbe II, p. 41.

41. Theal: Ethnography, p. 97.



Blankes in aanraking gekom het, geleidelik uit sy hande gegly het, tot hy 'n stadium van armoede en afhanklikheid bereik het, waar die stanlewe nie meer gehandhaaf kon word nie.

## 2. Die Ruilhandel met die Kompanjie.

Dit skyn nie asof daar voor die koms van die European, soiets as 'n gereelde ruilhandel onder die Hottentots bekend was nie.<sup>42</sup> Indien wel, dan moes dit op baie beperkte skaal plaasgevind het, want die besittings van die een stam was feitlik dieselfde as die van 'n ander, met die gevolg dat 'n sterk ruilmotief heeltemal ontbreek het. Dit was dus die Witman met sy koperdraad, brandewyn, tabak, krale en allerhande ander snuiterye - uiters begeerlike artikels vir die barbaar - wat 'n sterk begeerte tot die ruilhandel by hierdie mense komskep het.

Die Hollanders het voor alles in die vee van die inboorling belang gestel, omdat die voorsiening van vars vleis aan verbyvarende skepe juis een van die vernaamste doelstellings met die stigting aan die Kaap was. Skaars het Van Riebeeck en sy manne dus voet aan wal gesit, of pogings is in die werk gestel om die ruilhandel met die Hottentots aan te knoop, en reeds voor die winter van 1653 kon die kommandeur daarop roem dat hy altesaam 230 beeste en 530 skape van die inboorlinge geruil het.<sup>43</sup> Hierdie syfers gee ons naastenby 'n idee van die omvang van die handel wat, gedurende die eerste jare, aan die fort plaasgevind het.

Die verwagting van die bewindhebbers dat die Hottentots op gereelde tye hul vee na die fort sou bring, om daar in

---

42. Le Vaillant: Travels II, p. 121.

Melton: Zeldzame Reizen: p. 476.

43. C493 Uitgaande Brwe: V. Riebeeck-Patria, 14:4:1653, p. 82  
Vgl. V.K.i, Dagregister, 22 Nov.-3Des. 1652, pp. 283-299.

groot getalle te verruil, is egter baie gou teleurgestel. Somar van die begin af was die toevoer van vee baie ongereëld en in 1669 word gekla dat: "by de Hottentoots, sich omtrent de fortresse onthoudende seer weijnich vee meer voorhanden is, en 't selve oock aldaar door de ver afgelegen Affricanen seer spaarsaam aangebracht wiert."<sup>44</sup> Na hierdie tyd het die veehandel aan die fort steeds gekwyn, en ten spyte van verskeie pogings om die inboorlinge met hul vee na die fort te lok, was ruiltransaksies aan die Kaap na 1670 eerder die uitsondering as die reël.

Van ~~na~~<sup>meer</sup> aan dus moes nuwe middels beraam word om die vee, wat die Hottentots nie na die fort wou bring nie, tog in hande te kry. Reeds in 1653 toe die koms van die Kaap mans ontydig lank uitgebly het, is die "Roode Vos" na Saldanabaai<sup>45</sup> gestuur om daar handelsbetrekkinge aan te knoop.

Die poging om die Hottentots oor see te bereik, is in 1654 herhaal,<sup>46</sup> en waarskynlik omdat hierdie togte niks opgelewer het nie, is nou tot die uitstaur van landtogte besluit. As gevolg van moeilikhede met Herry het die veehandel aan die fort in 1655 feitlik tot stilstand gekom, en om die rede is Jan Wintervogel met 'n geselskap oor land gestuur om die Hottentots na die Kaap te probeer lok.<sup>47</sup> 'n Tweede landtog, onder Korporaal Willem Muller<sup>48</sup>, in September van dieselfde jaar, neem al heelwat handelware saam en alhoewel die tog, uit handelsoogpunt gesien, nie veel opgelewer het nie, was dit tog die begin van die tweede fase in die ruilproses, naamlik die waar die handel tot by die kraal van die inboorling gevoer is.

44. V.K.36, Rapportre v. Kommissarisse: J. Thyssen-Here 17, 25:6:1669, p. 206.

45. CI, Resolusies, 1:10:1653.

46. CI, Resolusies, 9:9:1654.

47. Godee Molsbergen I, pp. 14-15.

48. Godee Molsbergen I, pp. 15 et. seq.

Die nuwe beleid is dan ook in 1657 deur kommissaris Van Goens, by wyse van instruksie aan die kommandeur, vasgelê. By opdrag was dat: "dewyl ons continueel blyk dat voorseijde Hottentos soo swaerlijck van haer beesten scheidjen", dit noodsaaklik geword het om persone die land in te stuur, om die Saldanhars met die oog op die ruilhandel op te soek.

Hierdie instruksies is deur die ruiltogte van Gabbema in 1657,<sup>50</sup> Jan van Harwarden in 1658<sup>51</sup>, en Christiaan van Hoesum in 1659<sup>52</sup>, opgevolg. Sover dit die aanvulling van die Kompanjie se veestapel betref, was hierdie togte nie juis baie geslaagd nie, aangesien die hele boel slegs 54 beeste en 299 skape gelewer het. Hierdie skrale uitslag het egter nie die Kaapse regeerders ontmoedig nie, die togte is jaarliks herhaal, en nanate die Hottentots aan hierdie soort handel gewoon geraak het, sou die getalle vee, wat deur ruilekspedisies uit die binneland na die fort gebring is, steeds groter word.

Dit was veral by die meer afgeleë stamme in oostelike rigting waar die Kompanjie skape en beeste <sup>by</sup> die duisende ingeruil het. Dit is jammer dat presiese syfers by baie van die ruiltogte ontbreek, maar gevalle ~~sens die van~~ die Hessequas, waar tussen die jare 1676 en 1699 op 14 togte 3480 beeste en 6251 skape geruil is,<sup>53</sup> en die Inquas by wie Schryver in 1689 500 beeste en baie skape gehandel het,<sup>54</sup> gee vir ons 'n begrip van die wese wat die Kompanjie aan die verroppe van die inboorling gestel het.

Hierdie ruiltogte na die meer ageleë stamme is feitlik onafgebroke, gedurende die laaste helfte van die 17de

49. C70o Men. & Instr.: V. Goens-V. "ieboek, 16:4:1657, p. 21.

50. Godee Holsbergen I, pp. 28. et. seq.

51. " " I, pp. 32-33.

52. " " I, p. 38.

53. Vide p. 128

54. Godee Holsbergen III, p. 112.

volgehou. Dit is wel waar dat teen die sewentiger jare om verskeie redes, besluit is om ruilekspedisies tydelik te staak,<sup>55</sup> maar na drie jaar was die veestapel van die Kompanjie deursiekte, ongelukke en leeus sodanig uitgedun dat in 1673 weer besluit is om 'n handelstog na die Chainouquas te stuur. Die tog het geslaag, 370 skape en 256 rundervee is geruil,<sup>56</sup> en van hou af, tot aan die einde van die eeu, was jaarlikse ruiltogte na die binneland weer aan die orde van die dag.

Die jaar 1700 het egter 'n hele verandering met betrekking tot die regeringsboerdery aan die Kaap meegebring. Here Meesters het nou ingesien dat landbou en veeteelt nie langer regerings aangeleentheid behoort te wees nie, en gevolglik is instruksies na die Kaap gestuur om die veeboerdery van die Kompanjie tot niet te maak. Al die vee moes geslag word die dienaars wat by die veeboerdery betrokke was, moes afgedank word en die weilande moes verhuur of verkoop word. Die ruilhandel met die Hottentots is na lange jare vir die Vryburgers oopgestel, en hul sou voortaan die Kompanjie van al die nodige vleis moes voorsien.<sup>57</sup> Terselfdertyd is die lewering van vleis aan die regering deur een kanaal forseer, deur die toekenning van die vleispag aan Henning Huising. Hy moes die garnisoen, die hospitaal, en die Kompanjies vlote van die nodige bees- en skaapvleis teen vasgestelde pryse voorsien.

Die bedoeling met hierdie verorderings was dat ruiltogte van regeringswet nie meer onderneem sou word nie, en alleen in gevalle waar die Kompanjie meer trekosse nodig gehad het, as wat die Vryburgers kon lewer, is nog sulke togte

55. C.2 Resolusies, 4, 5, en 6 Maart 1670, pp. 395-396.

56. C2. Resolusies, 21:2:1673, p. 732 en 28:11:1672, p. 697.

57. C424 Inkomende Brwe: Patria-S.v.G. Stel 27:6:1699, p. 233.

58. uitgestuur. Na 1700 dus het die ~~Hoë~~ eise wat die Kompanjie se ruilekspedisies aan die veestapels van die inboorlinge gestel het vrywel opgehou, slegs om plek te maak vir die van die Vryburgers wat die eise nog verder sou opskuif.

In verband met die handel wat die Kompanjie met die Hottentots gedrywe het, is dit ook van belang om op te merk dat dikwels gebruik gemaak is van Hottentot-agente, wat gewoonlik 'n ruiltransaksie met ~~24~~<sup>24</sup> rasgenote baie makliker as die Blankes self deurgsit het. Reeds in 1655 het Herry, toe hy Korporaal Muller vergesel het, as makelaar van die Kompanjie opgetree, en op eie houtjie ~~13~~<sup>13</sup> beeste vir sy lasgewers ingeruil. <sup>59</sup> Die plan van Van Riebeeck om van Herry 'n groot veehandelaar te maak, wat vir elke groot skip 10 beeste en vir kleiner skepe 5 beeste moes lewer, het egter misluk, omdat hierdie Hottentot te geslepe was en reeds na die eerste lewering die kontrak gebreek het. <sup>60</sup>

In 1657 beveel van Goens by die kommandeur aan, om by die veeruil van "eenige van de fraaijste Hottentoots, die tot onse dienst best genegen sijn" gebruik te maak, <sup>61</sup> en in 1660 verneem ons dan ook dat Eycouqua, 'n oom van Eva, as "factor in 't landt voor d' Ed. Compie...soo goet coop als hy coste" besig was om vee te koop. Vir hierdie doel had hy 'n "op de handt gegeven capitaeltjen", en o.a. is opgemerk dat hy besig was om "tot een fraij negotiant te groeijen". <sup>62</sup>

Die beste dienste in hierdie opsig is egter deur Dorha (Cléas), kaptein van die Chainouquas, aan die Kompanjie gelewer. Reeds in 1673 het hy 256 beeste en 370 skape by sy

58. Theal: History of S.A. before 1795, II, pp. 388-389.

59. CI Resolusies, 6:9:1655.  
Godee Molsbergen I, p. 25.

60. Theal: History of S.A. before 1795 II, p. 56.

61. C700 Mem. & Instr.: V. Goens: Van Riebeeck, 16:4:1657, pp. 12.

62. V.K. 3, Dagregister, 5:10:1660, p. 826.

by sy rasgenote vir die Blankes geruil, en sedert die tyd, tot ongeveer die einde van die eeu, het hy die Kompanjie as vee-handelaar bygestaan.<sup>63</sup>

Dit moet hier opgemerk word dat die paar genoemde Hottentot-agente nie 'n belangrike rol in die geleidelike vermindering van vee wat hul landgenote deur die ruilery gely het, kon gespeel het nie, maar dit moet hierby onthou word dat, waar die witman die inboorling nie direk as makelaar gebruik het nie, hy hom tog by elke ruilekspedisie, as wewyser, tolk en voorspraak by sy rasgenote, ingesluit het. Indirek dus het die Hottentots, wat onder die invloed van die Kompanjie gestaan het, vanaf die vroegste tye meegehelp om hul eie mense deur die handel te verarm, en sodoende hul standlewe aan te tas.

Ter ere van die Kompanjie moet dit egter hier gesê word dat, in al hul ruiltransaksies met die inboorlinge hul hul feitlik nooit van dwang of geweld bedien het nie. Die gees van die proklamasie, nog aan boord van die "Droomedaris" uitgevaardig, **namelik** om die Hottentots geen oorsaak tot misnoet te gee nie, "maer in tegendeel alle vriendschap ende minnelijkheijt te bewijsen",<sup>64</sup> is in die ruilhandel streng bewaar. Die opdrag, om nie die Hottentot se vee deur dwang of geweld te vervreem nie, klink soos 'n nimmereindigende refrain deur al die veeruulinstruksies heen, en as dienaars van die Kompanjie miskien soms onbillik teenoor die inboorlinge opgetree het, dan was dit seer seker nie aan hul voorgeskrewe instruksies te wyte nie.

63. Vir besonderhede i.s. slaas as veehandelaar vide: pp. 107-110

64. C680. Orig. Placaatboek, 9:4:1652, p. 1.

Ten spyte van al die minlikheid en vriendelikheid waarmee die Kompanjie die handel gedryf het, ly dit tog geen twyfel dat die aanvanklike ruilery by die fort, en die gedurige ruiltogte na die binneland, aangehelp deur Hottentots wat die regering goedgesind was, eise aan die beperkte vee-stapels van die Hottentots gestel het wat hul op die duur nie kon bekostig nie. Die vee vir gebruik van die Kompanjie alleen is in 1681 op 2000 skape en 300 beeste per jaar bereken, terwyl die totale aanwas van beeste, skape en bokke binne die Kolonie slegs 1053 was.<sup>65</sup> As ons hierby aanneem dat die behoeftes van die Vryburgers min of meer dieselfde getal beloop het, en dat 'n groot gedeelte van hierdie behoeftes deur die ruilhandel moes bevredig word, dan kry 'n mens naastenby 'n denkbeeld van die vermindering wat die vetroppe van die inwoorlinge jaarliks moes ondergaan het.

### 3. Die Ruilhandel met die Vryburgers.

Toe van Riebeeck in 1657 tot die instelling van Vryburgers oorgegaan het, was hy baie beslis op die punt dat hulle "geensints eenighe koebeesten, schapen offte ijts ter werelt van de Inwoonders mogen handelen".<sup>66</sup> Omdat die Kompanjie egter nie die nuwe landbouers van genoeg trekbeeste kon voorsien nie, het kommissaris Van Goens, slegs twee maande later, verlof gegee dat hul net soveel vee van die Hottentots mag ruil, "als sij buijten prejuditie van de coornlanden connen hoeden....ende (tegen) sulcken prijs als U.E. selffs gewoon zijt d' inwoonders te geven".<sup>67</sup> Hierdie instruksie is eers op 2 Julie bekend gemaak,<sup>68</sup> en reeds in

65. C700 Mem. & Instr. R.v.Goens-S.v.d.Stel, 20:3:1681, p.364

66. CI, Resolusies, 21:2:1657.

67. C700. Mem. & Instr. V.Goens-V.Riebeeck, 16:4:1657, p. 8.

68. C.I. Resolusies 30:6:1657,

68. C680, Orig. Placcaatboek, 8:7:1657, p. 68.

Oktober het nege van die Koloniste verlof gevra om 'n ruilekspedisie van die Kompanjie, op voorwaarde dat hul een-<sup>69</sup>derde van die geruilde vee sou kry, mee te maak.

Die opbrengs van hierdie tog was egter baie teleurstellend, en byna dadelik nadat hul uit die binneland terug was, het die Vryburgers versoek om op eie houtjie 'n ruiltog te onderneem.

Op 9 November het <sup>69</sup>8 van hulle dan ook werklik so 'n tog onderneem, maar hul teleurstelling moes groot gewees het, omdat die hele onderneming slegs 1 maer koei, 3 kalwers en 47 skape opgelewer <sup>70</sup>het.

Dit skyn dus op hierdie stadium asof die Vryburgers parallel met die Kompanjie, in die ruilhandel met die Hottentots sou deel, maar die hele saak was van die begin af 'n doring in die oog van die kommandeur, en nog voor die einde van 1657 <sup>71</sup>het hy geweier om weer verlof tot 'n Vrybugger-ruiltog te gee.

Hy is in hierdie houding gesterk deur 'n brief van Here Majores wat bepaal het: "datse (d.i. die Vryburgers) vande inwoonders geen vee sullen ver<sup>m</sup>ogen aff te handelen, om de duijrtte daer in niet te brengen". <sup>72</sup> Die Kommandeur was dus vry om die

ruilery van die Vryburgers stop te sit, en aangesien hy genoeg bewyse van die oorlas wat die vrye ruiling meegebring het, gehad het, het hy dit in Mei 1658 formeel <sup>73</sup>afgekondig.

Die besluit is by wyse van plakkaat afgekondig, en al die Koloniste wat nog koper of ander ruilmiddels in hul besit gehad <sup>74</sup>het, moes dit binne 48 uur by die fort kom inlewer.

Vir die res van die sewentiende eeu sou hierdie beleid konsekwent deurgevoer word, en sou die Kompanjie die ruilhandel

69. CI Resolusies, 17:10:1657

70. CI, " , 8:11:1657  
Godee Molsbergen I, p. 31.

71. CI Resolusies, 30:11:1657.

72. C409 Inkomende Brwe: Patria-V.Riebeek, 9:10:1657, p.885

73. CI Resolusies, 4:5:1658.

74. C680, <sup>Orig.</sup> Placcaatboek, 5:5:1658, p. 84.



met die inboorlinge as sy prerogatief beskou. Net so konsekwent egter sou die Koloniste hul daarop toelê om die Kompanjie se monopolie te breek, en in die geheim die vee te ruil wat hul in die openbaar ten strengste verbode was om te doen. Pas was die verbod dan ook afgekondig of ons verneem dat sommige van die Vryburgers "onder den duij<sup>m</sup> deselve noch al specken te drijven", en skape wat met skurfsiek besmet was, en aan die fort afgewys was, vir tienmaal die prys wat 'n gesonde skaap werd was, ingeruil het. Dit is dan ook nodig bevind, om die strawwe strenger te maak en, behalwe die verbeurdverklaring van geruilde vee, 'n boete van "6 realen van 8' en" daaraan toe te voeg.<sup>75</sup>

Die plakkate van 5 Mei en 13 September het skynbaar min uitwerking gehad, want 'n maand later moes die Politieke Raad alweer aandag aan die saak wy. Dit is intussen bevind dat veral Jan Reyniers ('n Vryburger) so 'n kranige handel met die Hottentots gedryf het, dat daar selde meer 'n stuk vee by die fort gekom het. Daar is dus besluit om die burgers vir die derde en laaste maal te waarsku, hul te belet om die Hottentots in hul huise te laat kom, en om die boete na 25 reale van 8 <sup>vir</sup> 'n eerste oortreding en 50 reale van 8 vir 'n tweede op te skuif, en daarna die oortreder <sup>deur</sup> van die Fiskaal te laat vervolg.<sup>76</sup>

Die waarskuwings wat tot driemaal toe herhaal is, en die swaar strawwe waarmee gedreig is, kon egter nie die koloniste van die aanloklike veehandel weerhou nie, en die regering was dus verplig om oortreders te vervolg. In 1660 is Herman Remanjenne en Hans Ras van Angel betrap, en na ondersoek is bevind dat veral eersgenoemde vir 'n lang tyd

75. C680. Orig. Placcaatboek, 13:9:1658, p. 95.

76. CI Resolusies, 24:10:1658.

C. 680 Orig. Placcaatboek, 24:10:1658, p. 108.

reeds besig was om 'n onwettige handel met die inboorlinge te voer. My het hul krale in die geheim besoek en, met die hulp van Hottentot-handlangers, was hy vir etlike jare besig om groot getalle vee onder die duim in hande te kry. Albei oortreders is skuldig bevind en beboet.<sup>77</sup> Behalwe hierdie twee is ook Jan Zacharias in Oktober 1660<sup>78</sup>; Jan Visscher, Willem Willemz en Jacob Cornelis in 1664<sup>79</sup>; Jacob Cloeten, Jan Verhagen en Willem Schalk in 1668,<sup>80</sup> Maijke van der Berg (huisvrou van Thieman Hendricks;<sup>81</sup> en Frans Gerrits in 1671,<sup>82</sup> almal Vryburgers, op onwettige handel met die Hottentots betrap en gestraf.

By die deturlees van al hierdie sake tref dit 'n mens, hoedat, ten spyte van die feit dat die strawwe opgele al hoe swaarder geword het, die veeruilkwaal al hoe erger geword het. Aanvanklik kon die ruilery nie op groot skaal plaasvind nie, want die koloniste het nog nie die nodige betaalmiddels gehad nie, en gebrek aanveewagters het die aanhou van groot troppe vee onmoontlik gemaak. Sodra hul egter kontant vir hul produkte ontvang het, en in staat was om die gewenste ruilmiddels by die Kompanjie in hande te kry, of by die matrose in die baai, en sodra die slawe as veewagters bruikbaar begin word het, het die skelmuilery op groot skaal toegeneem.<sup>83</sup>

Dit is verder opmerklik dat 'n heelparty van die oortreders hul in hierdie onwettige praktyke van Hottentot-handlangers bedien het, en dat hierdie inboorlinge die geheim van hul base baie getrou bewaar het. Die gevolg was dan

- 
77. C.J. 1596 Kriminele en Siv. Regsrolle, 10:7:1660, No. 72  
 78. Kladnotule van die Raad v. Justisie, 9:10:1660.  
 79. C.J. 1596 Kriminele en Siv. Regsrolle, 16:2:1664, No. 121.  
 80. " " " " " " 22:8:1668, No. 225  
 81. C.J. 725 Sententies: \* \* 14:1:1671, No. 115  
 82. " " " " \* \* 18:11:1671, No. 118  
 83. Mentzel: Description of the Cape I, V.R.S. Uitgawe 4, p. 55.

ook dat meeste van die betraptes hul besigheid vir 'n baie lang tyd gedryf het, voordat hul aan die gereg oorgelewer is. Dit ly ook geen twyfel dat waar die regering 'n baie beperkte kontrole oor aangeleenthede op die grens gehad het, en die amptenare wat die oortreders moes opspoor nie altyd ewe eerlik was nie,<sup>84</sup> slegs 'n klein persentasie van die skuldiges ooit voor die gereg verskyn het. Dit is slegs natuurlik om aan te neem dat die onwettige veehandel wat deur die burgers gedryf is baie groter was as die waarvan die regering bewus was, en dat reeds in die beginjare van die volksplanting die Vryburger~~element~~ aansienlik bygedra het om die ~~vee~~trokke van die inboorling uit te dun.

Die Politieke Raad het egter nie verslap in sy pogings om die kwaad te besweer nie. Plakkate in die verband was volop en by veroordelings is die skreef steeds stywer aangedraai, maar teen 1677 het die privaat-handel so erg geword "dat quaellijk langer meer beestiael van de Hottentoxsen aangebracht word". Die enigste uitweg was, " 't wegnemen en intrekken van dat slag schapen", en so is bepaal dat Kompanjie-dienaars sowel as Vryburgers binne 14 dae alle Hottentot-ramme en hamels, wat nog onder hul kuddes was, aan die Kompanjie moes uitlewer. Die getal oorie wat moes lam, moes opgegee word, en sodra die lammery oor was, moes ook die lammers aan die regering gelewer word.<sup>85</sup>

Aan vindingrykheid by die smokkelaars, om die gereg te ontduik, het dit egter nie ontbreek nie. 'n Ou beproefde middel was om goedgesinde Hottentots te gebruik

84. Deelname van amptenare aan die onwettige veehandel word later bespreek.

85. C680 Orig. Placcaatboek, 2:6:1667, p. 229. Hierdie plakkaat is op 31:5:1672 hernu.

om die vee by hul landgenote te ruil, dit tot op 'n afstand van die grens te bring, en om dit daar te laat aansluit by die trop van die burger, wat spesiaal vir die doel daarheen gestuur was. Anderes weer het, onder voorwendsel van 'n jagtog, oor die grens gegaan, self die krale van die Hottentots besoek en daar "heele cudden schapen" ingeruil.<sup>86</sup>

'n Derde metode was om sodra die vee geruil was, "niet wetende bedektelick genoegh binnen 't fort ofte haare woningh te krijgen, te dier plaatse waar deselve sijn, door sodanighe sinisterlicke practijcque te slaghten 't ingewant ende vaghten te begraven en 't vlees bedektelick in sacken, als off eenighe andere gepermitteerde goederen dragen 't haarder gedistineerde plaatse te vervoeren". Hierby kom nog die feit dat die Hottentots aan die koloniste as veehandelaars bo die Kompanjie voorkeur gegedhet, omdat eersgenoemdes altyd bereid was om beter pryse, ja soms vyftof ~~tien~~maal meer, as die Kompanjie te betaal.<sup>87</sup>

Hierna het die Raad probeer om die bewegings van die Koloniste aan bande te lê, en terselfdertyd is die straf vir oortreding aansienlik verswaar. Die koloniste is nou verbied om hul vee buite die gesig van die reduite, of verder as die soutpanne aan die Rietvallei, te laat wei. Niemand mag, vir sy plesier, of om te jag, sonder spesiale verlof verder as die ruiterswate of ten uiterste die Tierberge gaan nie, en niemand is toegelaat om sonder verlof van die Kommandeur vee te slag nie. Diegene wat voortaan weens onwettige veehandel skuldig bevind word, sou behalwe die gebruikelike straf ook nog "publykelyk geschavotteert werden".<sup>88</sup>

86. C 680 Orig. Placcaatboek, 25:10:1667, pp. 241-242.

87. " " " 9:11:1677, pp. 392-394.

88. " " " 25:10:1667, p. 242.

Die uitbreiding van die nedersetting na Hottentots-Holland, Stellenbosch, Drakenstein en Franschhoek het egter die partikuliere veehandel in die hand gewerk. Hoe verder van die Kaap hoe makliker was dit om ongemerk die praktyk voort te sit, en heelparty mense wat, tydens die sewentiger jare en daarna, om meer afgeleë plase aansoek gedoen het, se doel was juis om naby die grens te wees, waar die smokkelhandel met die Hottentots 'n betreklik eenvoudige saak was.<sup>89</sup> Hier op die buiteposte het verskeie van die kolonistekans gesien om, nieteenstaande die verbod van die regering<sup>90</sup> hul eie tabak vir gebruik by die veehandel te kweek, terwyl anderes die landbou totaal verwaarloos het, hul vee-troppe laat wei het net waar hul wou, en sonder meer 'n lewe<sup>91</sup> uit die ruilhandel met die inboorlinge gemaak het.

Namate die ruilepidemie toegeneem het, het ook nuwe handelsmetodes ontwikkel. Teen die jaar 1693 byvoorbeeld het die Vryburgers vir kaptein Claas, wat voor die tyd die erkende veehandelaar van die Kompanjie was, tot so 'n mate onder hul invloed gehad, dat hy nie alleen geweier het om langer vir die Kaapse regering sake te doen nie, maar ook deur dreigemente die omliggende Hottentots sover<sup>92</sup> gekry het, om betrekkinge met die regering af te breek. Dit het ook by hierdie tyd by sekere burgers gebruiklik geword om 'n maatskappy te vorm, en dan met groot hoeveelhede ruilartikels voorsien, en voorgewende dat hul dienaars van die Kompanjie was, oor die berge te trek, waar hul dan<sup>93</sup> groot menigtes van vee ingeruil het.

89. Mac. Crone: Race Attitudes, p. 58.  
V.d. Merwe: Die Trekboer, pp. 49-50.

90. C.680. Orig. Placcaatboek, 8:4:1680. p. 417.

91. V.K.12. Dagregister, 22:1:1692, pp. 623-624.

92. " 13. " 20:7:1693, p. 196.

93. C.505 Uitgaande Brwe: S.v.d.Stel-Patria, 1:8:1696, p. 23

Waar die burgers nie persoonlik uitgegaan het om handel te drywe nie, het hul gebruik gemaak van "leeggangers, landlopers en bandieten" wat ook voorgegee het dat hul Kompanjie-dienaars was, en nie geskroom het om die Hottentots wat tot die ruiling ongenees<sup>94</sup> was "door drijgementen, stooten en slaan daartoe te dwingen".

Goewerneur Simon v.d. Stel was diep onder die indruk van die verderflikheid van die steeds toenemende onwettige veehandel, en het alle moontlike middels probeer om dit teen te gaan. Byna ten einde raad is die strawwe vir oortreding in 1697 weer aansienlik verhoog. 'n Persoon wat na dese skuldig bevind word, sou "met een strop om den hals onder de galge werden ten toon gestelt en vervolgens wel dapper gegeselt en gebrandmerkt, mitsgaders sijn leeven lang uijt dit gouvernement gebannen...", en dat wijders ook alle sijne goederen sonder onderskijt sullen sijn en blijven geconfisqueert en verbeurt verklaart".<sup>95</sup> Dat die regering dit ernstig bedoel het, het in 1698 geblyk toe die Vryburgers Pieter Huppenaar, Jan Hofman en Jan Nieman, skuldig bevind is, en die voorgeskrewe straf in volle besonderhede op hul toegepas is.<sup>96</sup>

Tenspyte van al die strenge plakkate wat Simon v.d. Stel uitgevaardig het, en die swaar strawwe wat opgelê is, moes die Goewerneur tog aan die einde van sy dienstyd erken: dat hoe hy ookal gepoog het om die kwaad uit te roei hy tog nie daaringeslaag het nie. Dit was veral die ver-<sup>97</sup>afgeleë burgers, en onder meer die Franse koloniste, wat die meeste sonder veroorsaak het, en daarom maan die

94. C.681. Orig. Placcaatboek, 19:10:1697, p. 268.

95. " " " 19:10:1697, p.269.

96. C.J. 725. Sententies, 1:12:1698, No. 10.

97. C505 Uitgaande Brwe: S.v.d.Stel-Patria, 1:8:1696, p. 233

Hy kla egter dat baie van hul "met troupes van 20 a 30 en meerdar manschap sterk...na verre afgelegen Hottentotten, a) s Houteniquaas, Namaquaas, Gouris, Grigriquis en meer andere" die land ingetrek het, en hierdie mense met geweld van hul vee beroof het, Indien die saak ondersoek word, meen hy, "dat wel de helft deser ingezetenen, daaraan handdadig en schuldig sullen bevonden~~de~~ werden, en nademaal de naastaan-gelegene Hottentots, genoegsaam ontbloot zijn van haar vee... en by haat niet meer te becomen is, zoo zal het vervolgens seker zijn dat de vrije Ingesetenen (de goeden uijtgesonderd) langer en verder landwaard in...sullen trecken om het vee van de menschen, in maniere voorz. te becomen". Ten s lotte beveel hy dan aan dat, aangesien so 'n toestand van sake nie by die oopstelling van die handel voorsien is nie, dit raadsaam sou wees om dit andermaal vir die Vryburgers te sluit.

Of die informasie dat helfte van die burgers aan bogemelde gedrag by die ruiling <sup>101</sup> skuldig was, betroubaar is, word betwyfel. Dit blyk egter uit die brief van die Goewerneur dat die nabygele~~te~~ stamme nagenoeg kaalgestroop was, en dat die ruilers geen afstande ontsien het solank hul maar vee in die hande kon kry nie. Dit skyn verder of daar by hierdie tyd sowat 15 Vryburgers van die Kaap, Stellenbosch en Drakenstein was, wat hul <sup>sluit</sup> uiteinde~~lik~~ met die veehandel in die binneland besig gehou het, omdat hul nooit meer tuis te vinde was nie, of na die "generale monster-<sup>102</sup>inge" omgesien het nie. Here XVII was egter nie bereid om die veehandel weer te sluit nie. Hul was nog steeds van mening dat die Hottentots nie kwalik behandel moes word nie, en oortreders moes na gelang van omstandighede gestraf word,

100. C507 UitgaandeBrwe: W.v.d.Stel-Patria, 14:3:1701, pp.102-4

101. Fouche: Dagboek van Adam Tas, p. 334.

102. C681 Orig. Placcaatboek. 5:10:1701, p. 340.

maar die veehandel sluit - daarvoor was hul nie te vinde  
103.  
nie.

Intussen het die veeruilers van die koloniste onder die meer afgeleë stamme lustig voortgegaan, en so het dit gebeur dat in Maar 1702 'n veeruitog bestaande uit 45 burgers die land ingetrek het om by die "Cabucquaas, off de groote Caffers" te gaan handel drywe. Volgens die getuienis van sewe van die Blankes en 'n paar van die Hottentots wat die tog meegemaak het, het hul deur die land van verskeie Hottentotstamme tot by die Kaffers getrek. Hier is hul deur laasgenoemdes aangeval, en alhoewel hul die aanval afgeslaan het, het tog 'n paar van hul manskappe in die geveg gesneuwel. Hierna het die hele tog ontaard, en op hul terugreis het hul alle Hottentostamme wat hul raakgeloop het, aangeval, en van hul vee beroof. Van die Goanquas het hul diep in die 2000 skape, van die Mequons (Inquas) al wat hul besit, en van ander stamme alles wat hul <sup>die</sup> hande op kon lê, afgevat. Die prosedure wat hul gevolg het, was om in die nag 'n kraal te omsingel en dant een dagbreek 'n hewige vuur daarop te los, met die gevolg dat heelwat van die inwoners gedood is, en die res op die vlug geslaan het. Die buitmaak van die vee was hierna 'n eenvoudige saak. Vervolgens het een van die Blanke getuies verklaar dat hy al driemaal, en 'n ander dat hy tweemaal, aan ruiltogte deelgeneem het waarop die Hottentots "op gelijke geweldiger wijze en maniere" van hul vee beroof is. Nadat hierdie getuienis afgelê was, het die Raad besluit om die vrye ruiling op te skort, tot nadere bevele uit die moederland ontvang was, en vreemd genoeg ook, om nie teen die oortreders op te tree nie, aangesien dit die ruinasie van minstens die helfte van die koloniste sou beteken.

103. C426 Inkomende Brwe: Patria-W.v.d.Stel, 21:6:1702, p. 890

104. C507 Uitgaande Brwe: W.v.d.Stel-Patria, 1:4:1703, pp. 843-5  
C.681 Orig. Flaccaatboek, 27:10:1702, pp. 342-346.

C7 Resolusies, 27:10:1702, pp. 79-82.



Wat ook al die Goewerneur se motiewe was waarom hy geen vervolgings teen hierdie geweldenaars ingestel het nie, die feit bly dat 'n groot onreg teenoor die inboorlinge gepleeg was, en dat baie Hottentots deur die handelwyse tot die bedelstaf gedwing was.

Nietemin is hul misdaad, deur die Kaapse regering, deur die vingers gesien, en in hierdie houding is hul gesterk deur 'n brief van Here Majores wat padlans sê: dat dit beste sou wees om "de gepheegde met ooghluijkingh voor dit mael te **passeren**". Die veehandel moes onder geen omstandigheid gesluit word nie, maar daar moes 'n wakende oog gehou word, sodat enige kwaad wat by die handel mag ontstaan dadelik kon uitgeroei word, en nie eers as helfte van die koloniste reeds daaraan <sup>105</sup> skuldig was nie.

'n Mens merk dus dat feitlik niks meer Here <sup>XVII</sup>, kon beweeg om die veehandel te sluit nie, en die Vryburgers het dan ook hul ruilery met krag voortgesit. Hul ruilekspedisies het die land in alle rigtings deurkruis, en veral na die ontstaan van die veeboer as sulks het dit steeds groter afmetings aangeneem. Die metodes wat deur baie van die ruilers gebruik is, het egter 'n **tyffelagtige** karakter bly dra. In 1708 byvoorbeeld kla die Hottentots in die binneland by Jan Hartogh, wat besig was om vir die Kompanjie trekosse te ruil, "dat wanneer de vrijluiden quamen ruijlen zij al de beesten, koeijen en vaarsen met geweld wegnemen, sulcx zij Hottentots niets kosten behouden om voort te teelen." <sup>106</sup> Instruksies, bevels, waar-  
skuwings en plakkate insake die goeie en regverdigte behandeling van die inboorlinge by die veehandel, was nog altyd volop. In 1708, nog het die heer C.J. Simons verskeie planne aan die hand gedoen om te verhoed dat die Hottentots op oneerlike maniere

105. C434 Inkomende Brw: Patria-W.v.d.Stel, 27:7:1704, pp.1183-86

106. C509 (a) Uitgaande Brw: L.v.Assenburg-Patria, 18:4:1708, p.521.

van hul vee beroof word, <sup>107</sup> maar in werklikheid was al hierdie vrome voorskrifte niks meer as dooie letters nie.

In die lig van al hierdie gebeurtenisse is dit sekerlik nie moeilik om 'n voorstelling te vorm van wat gebeur het, nadat die trek van die veeboer in oostelike rigting sy volle loop begin neem het nie. Heeltemal onder die oog van die regering uit, behep met 'n onversadigbare dors na vee en geseën met 'n groot aantal seuns, wat ook moes veeboere word, was die trekboer seker nie alte kieskeurig ~~nie~~. in sy handelsmetodes teenoor die inboorling nie. Namate dus die trek gevorder het, het ook die meer afgeleë stamme dieselfde proses van verarming en verbrokkeling moes deurmaak, wat hul rasgenote nader aan die Kaap, reeds voor die einde van die 17de eeu, op hul knieë gebring het.

#### 4. Die Rol van Misdadigers, Moordenaars en Deserteurs.

Sedert die stigting van die volksplanting het dit herhaaldelik voorgekom dat persone wat growwe misdade begaan het, of van die skeppe in die baai weggedros het, oor die berge heen die binneland ingevlug het, waar dit feitlik onmoontlik was vir die gereg om die hande op hul te lê.

In die meeste gevalle was dit mense van swak karakter, wie se misdade onder die inboorlinge, waar hul gewoonlik 'n heenkome gevind het, veel te wense oorgelaat <sup>het</sup>. Dit was veral die geval toe die partikuliere veehandel in die neentiger jare van die 17de eeu onrusbarende afmetings aangeneem het, en hierdie mense as makelaars vir die Vryburgers, 'n aansienlik rol daarin gespeel het.

Onder hierdie **gespaa**s was eerstens vier moordenaars naamlik: Christiaan van Brinck; die moordenaar van Janob Cloeten wie se naam onbekend was; Jan Schoonbeck en Jan Kasperz. Behalwe hulle was daar in die gebergtes naby Stellenbosch en Drakenstein 'n hele aantal deserteurs, bandiete

en vlugteling onder wie die s.g. "Poolschen Edelman" en Jan du Seine die grootste ~~skedins~~ was. Hierdie mense is deur kwaadwillige burgers van kos, gewere, kruit, lood en tabak voorsien, waarmee hul dan na die meer afgeleë Hottentotstamme getrek het, om "groff en kleijn vee van de Hottentotse natie te ruijlen, en 't selve, weder gecomen zijnde, aen sommige vrijluiden tot een geringe prijs te vercopen". Op so 'n ruiltog het hul hulself as gesante van die Kompanjie voorgedoen en indien die Hottentots enigins onwillig was om vee af te staan, is hul op allerhande maniere gedreig of omgekoop met "diverse soorten van mineralen als vitriole, antimoniale, en mercuriale materien", wat hul aan die inboorlinge as uitstekende medisynes voorgehou het, en waarna laasgenoemde uiters begerig was.

Dit het die regering baie selde geluk om hierdie nietendeugde te betrap, met die gevolg dat hul hul kwade praktyke vrywel ongestoord kon voortsit. Wanneer hul egter in hande gekom het, soos in die geval van die twee gedroste soldate, Christoffel Plank en Jan van Coupeth, wat nog ~~kosty~~ voor hul gearresteer is vir 'n 10-<sup>poud</sup>rol tabak <sup>nee</sup> beste van die Hessequas geruil het, was die straf baie swaar. Hul is aan 'n paal gebind, deeglik geslaan en boon-op "in de ketting geklonken den tijd van 3 jaren ad opes publicum op 't Robben Eijland gebannen te blijven".

Die kwaad is egter deur hierdie enkele vervolgings nie uitgeroei nie, en ook na die begin van die 18de eeu het hierdie soort mense op die v<sup>e</sup>etroppe van die inboorlinge geteer. So was daar die berugte ~~figuur~~ bekend as "Dronke Gerrit", wat volgens die getuienis van kaptein Hanniba

1. C681 Orig. Placcaatboek, 13:2:1696, pp. 228-231.  
V.K.13. Dagregister, 13:2:1696, pp. 51-58.

2. C725 Sententies, 30:3:1696, No. 255.

feitlik al die vee van die Hottentots in die omstrek van Piketberg weggeroof het. Sy metode was om, vergeesel van 'n hele aantal handlangers, eenvoudig 'n Hottentotkraal aan te val, die inwoners te verjaag en daarna al hul vee af te vat. As gevolg van hierdie roofproses was die Hottentots in genoemde buurte teen 1705 al so verarm dat landdros Starrenburg, wat toe juis besig was om trekosse te ruil, haas geen enkele stuk vee by hulle in hande kon kry nie. Die ergste van alles was dat die inboorlinge, wat so van hul vee beroof was, weer rooftogte op die vee van die Blankes, of van hul rasgenote wat nog vee gehad het, onderneem het. As hul dan sodoende iets in hande kry, trek hul na die berge en slag daar tot alles op is, waarna die volgende strooptog<sup>uoc</sup> begin.<sup>3</sup> Die hele toestand laat 'n mens dink aan die leefwyse van die Boesman, en dit ly geen twyfel dat sommige van die Hottentots, nadat hul enigste bestaansmiddel verdwyn het, vir 'n tyd lank probeer het om die groeplewe te bewaar<sup>4</sup> deur die rowerslewe van die Boesman na te boots.

Dit spreek van self dat, solank as wat die binne-land 'n veilige skuilplek vir twyfelagtige karakters gebied het, en solank daar nog vee by die Hottentots te kry was, hierdie toestand van sake voortgeduur het. So word dan ook in 1708 nog steeds gekla dat: "vagebonderende vrijluijden, geleende<sup>en</sup> uijt haer huur gelopen knechts, mitsgaders latiterende verstekelingen", nog altyd besig was om onheil en ongeregtheid onder die inboorlinge te pleeg.<sup>5</sup>

- 
3. Valentyn V, Dagregister Starrenburg 1705, pp. 93-94  
C702 Mem. & Instr: S.v.d.Stel-W.v.d.Stel 30:3:1699,p.200.
  4. Godee Molsbergen III, p. 292.
  5. C702. Mem. & Instr: C.J.Simons-Pol.Raad.19:4:1708,p.541.

Uit die aard van die saak is dit onmoontlik om die handel wat deur hierdie soort mense gedrywe is in presiese getalle te meet. Dit kan egter met 'n groot mate van sekerheid aangeneem word dat hierdie ruilery, wat sonder enige toesig geskied het, en boonop deur gewetelose persone gedryf is, een van die oorsake was waardeur die inboorling sy veestapel kwyd geraak het, en gevolglik in sy stamlewe verkrummel geraak het.

##### 5. Die Rol van die Amptenare,

'n Plakkaat van 9 April 1652 het aan alle amptenare baie duidelik te verstaan gegee wat hul gedrag, insake die ruilhandel met die inboorlinge, moes wees. Die bepaling was namelik: "dat zich niemant wie en wat qualitijt hij oock zij, sich vervordere buijten weten ende consent van het opper (hooft) en raad voorsz. eenige de minste ruijlinge (ofte) handelinge met d' inwoonderen, ofte wilden te doen, 't zij beesten, verversingen ofte van wat nature oocq mochte wesen".<sup>6</sup>

Hierdie wetsbepaling wat herhaaldelik onder die aandag van die amptenare gegring is, het vir baie jare op die wetboek van die Kolonie bly staan, en is van die begin af streng toegepas. Nog voor die einde van 1652 is Jan Soenwater, omdat hy worteltjies en ander lomperye van die Saldanhars geruil het, veroordeel om geslaan te word, en vir 'n jaar lank sonder gasie "aende gemeene ende alle andere vuijle wercken te arbeijden".<sup>7</sup> Dit spreek vanself dat Kompanjie-dienaars wat aan 'n baie streng toesig onderworpe was, en wat geen plek besit het om geruilde vee weg te steek nie, min kans gehad het om aan die partikuliere veehandel mee te doen. Dit was dan ook alleen by wyse

6. C680 Orig. Placcaatboek, 9:4:1652., p. 5.

7. C.J. 725. Sententies, 6:12:1652, p. 18.

van uitsondering wat hierdie oortredings gedurende die eerste 30 jaar van die volksplanting voorgekom het.

Waar die amptenaar hom egter in die opsig ontgaan het, was dit meesal in medewerking met een of ander Vryburger, omdat dit die enigste manier was om iets uit die transaksie te haal. So byvoorbeeld het Jacob Egbertsz, 'n soldaat,<sup>8</sup> in 1663, en Johannes Fort, ook 'n soldaat,<sup>9</sup> in 1671, vir sekere Vryburgers 'n aantal skape op die grens geruil. In albei gevalle is baie swaar strawwe opgelê, en dit was waarskynlik een van die redes waarom die dienaars van die Kompanjie aanvanklik heel selde in die opsig gesondig het.

Met die loop van jare het toestande aan die Kaap egter verander, want saam met die uitbreiding van Kompanjies veeposte na die binneland is amptenare aangewys om steeds verder van die Kaap diens te doen, en is hul dus in die geleentheid gestel om aan die uiters voordelige verhandel met die Hottentote mee te doen. In 1680 hoor 'n mens dan ook van dienaars op die buiteposte wat, met die oog op die ruilhandel, besig was om hul eie tabak te kweek,<sup>10</sup> en alhoewel daar betreklik min geboekstaaf is in verband met die handelwyse van amptenare wat die buiteposte moes bewaak, kan 'n mens aanneem dat die geval van Daniel Tous, poshouer by Piketberg, wat sy pos verlaat het en op 'n veeruiltog vir homself na die Hottentots gegaan het,<sup>11</sup> seker nie alleenstaande was nie.

'n Baie belangriker oorsaak egter om die amptenare in die onwettige ruilhandel te lok, was die gebruik van besoekende kommissarisse om aan hul plase toe te ken. Dit was slegs natuurlik vir 'n amptenaar om op sy pas verworwe plaas 'n

8. C.J. 725. Sententies, 6:2:1663, pp. 155-157.

9. " " 14:1:1671, No. 115.

10. C680 Orig. Placcaatboek, 8:4:1680, p. 417.

11. C427 Inkomende Brwe: Starrenburgh-W.v.d.Stel, 28:11:1705 pp. 371-374.

'n sterk veestapel op te bou, en die goedkoopste manier om dit te doen, was om die vee direk van die Hottentots te ruil. Die gevolg was dan ook dat die mense wat die ruilhandel vir die Kompanjie as monopolie moes bewaar, self ontrou geword het, en so lustig aan die verbode handel deelgeneem het dat die saak tydens die regering van W.A.v.d. Stel 'n krisis bereik het.

Daar is reeds op gewys dat die Goewerneur sowat 12 maande gewag het voordat hy die opdrag van Here Meesters, betreffende die oopstelling van die veehandel vir die Vryburgers, uitgevoer het. Hierdie versuim was volgens die here Pieter de Vos en Hendrik Bekker, destyds raadsiede, nie om dowe neutte nie, want terwyl hy besig was om die nuus vir die burgers geheim te hou, het die Goewerneur, sy broer, Francois en Ds. Kalden "een goed getal manschap met kruijt en lood afgesonden dewelke van eenige Hottentots vee geruijlt, en van anderen met geweld gerooft souden hebben". Die handelwyse van die Goewerneur en ander ~~amptenare~~<sup>12</sup> gedurende die interim word ook deur Kolbe in kleurryke taal beskrywe. Hy vertel hoedat die Goewerneur, voordat hy die ruilhandel oopgestel het, eers vir homself laat ruil het, om sodoende "de burgers het beste gebrad uit den mond te rukken", en Frans v.d. Stel, Samuel Elzevier en andere ook "een lik uit de pan" gekry het, alvorens die saak aan die burgers bekend gemaak is.

Dit is egters ruilers soos Gerrit van Deventer ('n gewone dronklap), Frederik Bota, Theunis Bota, Wynand Wynandsz, Johan Prijs en 'n hele boel anderes, wat namens die amptenare opgetree het, wat deur Kolbe die sterkste aangeval word. Volgens hom was hul niks anders as "bosch of ~~struik~~-

12. C429 Inkomende Brwe: Rapport i.s.v.d. Stel kwessie.

ingehandig by G. Generaal en Raad, Batavia, 18:9:1706, p.180.

struikrovers" nie, wat " in plaats van in hunne beurs te tasten, tasteden zij na hunne snaphanen, en gaven vuur op hen; met den degen doorregen zij alles wat in den weg was; he<sup>le</sup> kralen of Hottentotsche dorpen plunder<sup>den</sup> en zij uit". So erg<sup>te</sup> het hierdie mense onder die inboorlinge huisgehou dat toe die Vryburgers later ook op ruiltogte gegaan het, die Hottentots hul " als biezende leeuwen" op die lyf geval het, en die burgers toe ook maar na die voorbeeld van die Goewerneur aan die plunder gegaan het, want "zoo als de Koning is, zoo zijn deszelfs onderdanen".<sup>13</sup>

Na 'n baie grondige bespreking van die hele kwessie kom ook professor Leo Fouché tot die gevolgtrekking dat die Goewerneur en ander amptenare op groot skaal aan die ruilhandel in vee deelgeneem het. "De voorstelling", so skryf Fouché, "als zou van der Stel de edele beschermer der inboorlingen geweest zijn tegen de roofzucht der kolonisten en de onverschilligheid der Bewindhebbers is eenvoudig kluchtig. Hy heeft de veeruil verboden niet om die Hottentotten teenoorens te beskermen, maar om die kolonisten uit de weg te hebben, zo kon hy die Hottentotten alleen en op sijn gemak uitplunderen!"<sup>14</sup> Uit dit alles is duidelik dat, as gevolg van die ruilbedrywighede van W.A.v. d. Stel en sy amptenare, groot getalle vee uit die hande van die Hottentots geraak het op 'n tydstip toe hul baie kwalik kon bekostig om so 'n verlies te ly.

Die drastiese optrede van Here Heesters teenoor die Goewerneur en sy medepligtiges het seker gehelp om die handelsaktiwiteite van die amptenare in te perk, maar of die kwaad hierdeur heeltamal uitgeroei is, val te betwyfel.

13. Kolbe I, pp. 459-461.

14. Fouché: Dagboek van Adam Tas, pp. 334-342.



Die onmiddellike opvolgers van W.A.v.d. Stel, soos Louis van Assenburgh en Willem Helot, het nie veel beteken nie. Eersgenoemde se regering was gekenmerk deur "alle onordentelikheden, nalatigheden en dissentiën",<sup>15</sup> terwyl Helot oor die koele genaal is oor "een seer groote onvoorsigtigheid, onagtsaamheid, slottigheid en negligentie" wat in sy bestuur sigbaar was.<sup>16</sup> Waer dit die toestand in die regering van die kolonie was, kan 'n mens aflei dat die beheer oor die amptenare veel te wense oorgelaat het, en dat baie van hul ook nog na 1706 probeer het, om wat die winsgewende veehandel betref, 'n lik uit die pan te kry.

#### 6. Die Rol van sterk Drank, Tabak en Sierade by die Ruilhandel

As 'n mens die besondere waarde wat die inboorlinge aan hul vee geheg het in aanmerking neem, dan ontstaan die vraag waarom hulle, nadat die uitdunning van hul veestroppe reeds 'n gevaarlike stadium bereik het, nog gewillig was om ruiltransaksies met die Witman aan te gaan. Die antwoord op hierdie vraag vind 'n mens in die ruilartikels wat by die handel gebruik is - artikels waarvan die Hottentot in sy natuurlike staat geen kennis gedra het nie - maar waaraan hy gaandeweg gewoon geraak het, totdat hy eindelijk charsonder nie meer kon klaarkom nie. Aanraking met die Blankes het dus in die eenvoudige lewensbestaan van hierdie mense behoefte geskep, wat hul alleen kon bevredig deur van hul belangrikste aardse besittings afstand te doen.

By die vroegste ruiltransaksies is veral van koper, krale en ander kleinighede gebruik gemaak, maar die Hollanders het baie gou uitgevind dat sodra die Hottentots van hierdie artikels genoeg geruil het, hul nie meer bereid was om vee

15. C433. Inkomende Brwe: Batavia-Helot, 18:10:1712, p.36.

16. C434. " " : Patria-Helot, 30:10:1713, p.204.

af te staan nie. Met tabak, sterk drank, rys, brood en ander eetgoed was die saak egter heeltemal anders. Dit is trouens dinge wat baie gou oprask, en waarvoor 'n mens 'n smaak ontwikkel, en nie lank na die stigting van die pos aan die Kaap hoor ons dan ook dat tabak, drank en brood dinge was, "daer (de Hottentoots) goede smaeck in erijgen"<sup>17</sup>. Die Kaapse Bewindhebbers het dan ook deur die loop van jare heen nie nagelaat, "om haar by de smaak van dat kruijd te houden"<sup>18</sup>.

Van die begin af dus het die gewoonte ontwikkel om by 'n handelstransaksie die Hottentot met 'n paar sopies brandewyn of arak in die regte stemming te bring, want op hierdie manier het 'n onwillige inboorling dikwels 'n bees of skaap uit sy hande laat gly, wat hy onder normale omstandighede nooit sou afgestaan het nie. Dit spreek vanself dat ook die Vryburgers, in hul onderhandelings met die inboorlinge, van dieselfde kuns gebruik gemaak het, en volgens W.A.v.d. Stel het hul die onliggende Hottentots se vee nie met geweld ontnemen nie, "maar-door den sterken drank dronken gemaakt werdende, voor weinig waarde van tabak en cottaalen ~~afhandig~~<sup>19</sup> gemaakt."

Die verslawing van hierdie primitiewe mense aan ~~sterk~~ drank, t abak en dagga was volgens alle verslaggewers feitlik onbeperk. "Smoking and drinking are their ruling pleasures", so skryf Le Vaillant, "and all, whether old or young, married or unmarried, are much addicted to both"<sup>20</sup>. Die rol wat hierdie verdowingsmiddels in die lewe van die

17. C700 Men. & Instr. Cuneus-V.Riebeeck, 18:3:1658, p. 31.

18. C423 Inkomende Brwe: S.v.d.Stel (Constantia)-Sekunde, 12:7:1697, p. 271.

19. C507. Uitgaande Brwe: W.v.d.Stel-Patria, 29:3:1702, p.41.

20. Le Vaillant: Travels II, p. 70.

~~Die~~ Hottentot en sy betrekkinge met die Hollanders gespeel het, word veral deur Bogaerts baie sterk gestel, as hy skrywe: „Hun drank is water....maar tot razende toe zijn zij op wijnen en sterke dranken verslingert, waar aan zij zich bijwijlen overdadig zat zuipen....niet minder driftig zijn ze naar tabak, die zij gemeenlijk de nieuwelingen aftroggelen, en waar voor ze hun beste vee by menigte vermangelen".<sup>21</sup>

Namate die onweerstaanbare lus na drank en tabak by die Hottentot ontwikkel het, het laasgenoemde artikels dan ook die vernaamste betaalmiddel by die ruilhandel geword, soos blyk uit 'n opgaaf van pryse wat Starrenburgh, in 1705 in die binneland<sup>22</sup>, en die Goewerneur in 1710 by die Kasteel, betaal het. Die Hottentot kon sonder sy drank en tabak nie meer klaarkom nie - hy sou sy siel daarvoor verruil - en stadig maar seker het hierdie swakheid bygedra om hom te verarm en sy stamlewe op te breek.

Afgesien van die feit dat die inboorling sy vee vir hierdie nuttelose dinge vermangel het, het dit ook sy hele bestaan as mens ondermyn. Insteede dat aanraking met die Witman vir hom beskawing en verbetering in sy lewensbestaan gebring het, het hy die drankewel geërf wat deur baie jare heen as die groot hinderpaal in sy pad tot vooruitgang gestaan het.

Daar was egter ook ander betaalmiddels soos koperplaat, koperdraad, krale, pype, messe ens. wat veral gedurende die eerste jare 'n belangrike rol by die ruilhandel gespeel het.<sup>24</sup> Dit blyk dat die Hottentots en veral die

21. Bogaerts: Historische Reizen, p. 111.

Vgl. Hondius: Klare en Korte Beschrijvinge, pp. 561-563

Melton: Zeldzame Reizen, p. 475

Thunberg: Travels II, p. 191.

22. Valentyn V, pp. 101-102.

23. V.K.19. Dagregister, 25:2:1710, p. 92.

24. C493 Uitgaande Brwe: V. Riebeek-Patria, 14:4:1653, pp. 77-79.

vrouens lief was vir enigiets waarmee hul die liggaam kon versier, en by hierdie natuurlike drang het die Veehandelaars dan ook aangesluit. In hul natuurlike staat het die meide hul bene versier met ringe wat uit biesies gevleg of van beesriem gemaak was, en by feestelike geleenthede het hul hul gesigte met rooi, bruin of swart verf geskilder. Hierdie eenvoudige tooisels moes vir die Hottentotvrou baie flou afgesteek het by die blink koper en kleurryke krale wat die Witman kon aanbied, en die gevolg was dan ook dat die vrouens hul mans tot die handel aangepor het, lank nadat hul veestapels die laagwatermerk verby was. "The Hottentot women", so skryf Barrow in hierdie verband, "fond of finery like those of most nations, by their immoderate rage for dress accelerated the ruin of their husbands which they themselves had brought on by as strong a rage for ardent spirits and tobaccos. These two articles, brass buttons and glass beads, were exchanged for their cattle - things useless, worthless and even pernicious, for what was their only support, the very sole of their existence. The throngs of dried skins that had hitherto encircled their legs from the ankle to the knee, as a protection against the bite of poisonous animals were now despised and thrown away, and glass beads or copper chains were substituted in their place. Thus what had been adopted as a matter of necessity and prudence passed into an affair of fashion." So het dit dan gebeur dat ook krale en koper lewensbehoefte by die inboorlinge geword het, en in aansienlike mate meegehelp het om hul ondergang te verhaas.

25. Le Vaillant: Travels II, p. 43.

Thunberg: Travels II, p. 197.

26. Barrow: Travels I, pp. 104-105.

Vir dergelyke beskrywing vgl. Le Vaillant: Travels II, p. 43.

7. Verlies van die Vee deur Siekte, Boesmanstrooptogte en Onderlinge Twiste.

Dit is 'n natuurlike feit dat die kuddes van die Hottentot aan ernstige gevare blootgestel was, voordat hul in 1652 met die Hollanders kennis gemaak het. Hierdie gevare het begryplikerwys na genoemde datum bly voortbestaan, en het onder die toestande wat die Witman kom skep het baie dikwels erger afmetings aangeneem.

Eerste onder hierdie natuurlike vyande wat gedurig vir die veetrop van die inboorling op die loer gelê het, was siektes waaraan beeste en skape gevrek het. Wat die toestand voor die koms van die Blankes was, is by gebrek aangegewens moeilik om vas te stel, maar reeds in 1661 kla die kommandeur dat: "principaelijk onder haer bestiael groote siekte is 't welck daer van gestorven zijnde sijlieden aen <sup>27</sup>stucken te coop brengen ende als off het geslacht was, over al aen d' onse comenverruijen". Wat die siekte in hierdie geval was, word ons nie meegedeel nie, maar in 1693 het skurfsiekte onder die skape van die Hottentots, sowel as die <sup>vande</sup>Kompanjie, hoë <sup>28</sup>offers ge-eis. Volgens Kolbe het die Hottentots hul onder gewone omstandighede nie veel oor hierdie siekte onder hul skape bekommer nie, <sup>28</sup>maar in die onderhawige geval lees ons dat: "gantsche troupen zijn weg gestorven, en tot aas <sup>29</sup>van 't wild gedierte geworden".

Dit was egter in die jaar 1714 dat 'n uiters noodlottige pes, eers onder die vee van die Vryburgers, en daarna <sup>30</sup>onder die van die Hottentots uitgebreek het. Dit was die

27. C680. Orig. Placcaatboek 24:11:1661, p. 174.

28. Kolbe II, p. 41.

29. C681 Orig. Placcaatboek, 7:9:1693, p. 182.

30. Theal: History of S.A. before 1795, II, p. 446.

eerste maal dat hierdie siekte sy verskyning in die kolonie gemaak het, "stervende 't vee seer subit na eenige malen rondgelopen hebbende dood nedervallende"<sup>31</sup>. Vir minstens vier jaar het hierdie aaglige pes onder die veetroppe van Blankes en Kleurlinge gemaak. Die Vryburgers alleen het by die 56,000 skape verloor, en in 1708 was Goewerneur De Chavonnes verplig om 'n ruilekspedisie diep die land in te stuur, omdat by die nabygeleë Hottentots "door...de nog aenhoudende beklaaglijke en ruineuse sterfte onder 't vee tot soo verre sijn gebracht dat met geen success te hoopen is by haerlieden...eenigh vee te bekomen"<sup>32</sup>.

Dit is moeilik om te sê of hierdie siekte uit die vreemde ingevoer is, en of dit plaaslik ontstaan het. Die feit egter dat dit vroër nie aan die Kaap bekend was nie, en dat dit in die begin stadium hoofsaaklik onder die vee van die Blankes voorgekom het, wek die suspisie dat nuwe veepeste nog een van die dinge was wat die inboorling aan die koms van die Europeane te danke gehad het.

'n Tweede natuurlike vyand wat voortdurend die kuddes van die Hottentot bedreig het, was die Boesman. Op die kro-niese stryd wat tussen die twee rasse bestaan het, is reeds gewys, en een aspek hiervan was dat die Boesman die vee van sy vyand by geen enkele geleentheid ongehinderd gelaat het nie, want barbaars soos hy was, was die Boesman oulik genoeg om te weet dat hy sodoende besig was om sy teenstander in sy slagaar te tref.

Die skade wat hierdie geharde klein skelms soms onder die veetroppe van die Hottentots aangerig het, blyk uit die geval van die Chainouquas van wie hul in 1689 drie krale

31. C511 Uitgaande Brwe: Chavonnes-Patria, 6:7:1717, p.1293

32. C702 Mem. & Instr: Chavonnes-Feyrabend, 5:9:1718, p. 611.

33  
 totaal verwoes het, en al die vee weggevoer het .  
 Dieselfde lot het kaptein Kouchuma in 1692 getref, toe  
 hy onverhoeds deur die Ubiquas aangeval is wat hom met  
 al sy volk gedood het, en toe al hul vee buitgemaak het. 34  
 So ook is vier krale van die Hessequas in 1693 deur die-  
 selfde rowers oorval, en moes hul al hul grootvee voor hul  
 35  
 oë sien verdwyn.

Dit was egter eers na die pokke-epidemie van  
 1713 wat die Boesmans kans gekry het, om hul vyande op  
 groot skaal te ruïneer. 'n Treffende voorbeeld hiervan  
 word vertel deur Rhenius wat in 1724 die Namaquas ~~geboek~~  
 het. Hy vind hierdie stam verskriklik uitgedum deur die  
 pokke, 'n toestand waarvan die Boesmans gebruik gemaak  
 het om byna al hul vee te roof, terwyl die Namaquas uit  
 pure wanhoop die res geslag en opge-eet het. 36 In hierdie  
 treurige toestand vind ook Hendrik Kop dieselfde stam  
 37 jaar later, en hy vrees "dat deselve eijdelijk maar  
 verloop van eenige jaren ten eenemaal door voorz. stroopers  
 37  
 (d.w.s. Boesmans) sullen weesen uijtgeroeijd".

Volgens die Joernaal van Beutler was die Boesman  
 ook tot 'n groot mate verantwoordelik vir die agteruitgang  
 en verbrokkeling van die oostelike stamme. "Alle dese  
 Hottentotten (Attaquas, Gantobaquas, Damaquas, Damasonquas,  
 Moengeyquas)", so teken Beutler aan, "die voor deesen rijk  
 van vee waaren, dog nu daarvan door de gedaane rooving  
 der Bosjesmans ten eenemaal ontbloot sijn, sijn....ten  
 deelke om 't leeven gebragt en ten anderen van een verstrooijt  
 en die dewelke nu ~~hiers~~ en daar nog worden gevonden bestaan

33. V.K. 12. Dagregister, 27:12:1689, p. 330.

34. " " 16:11:1692, p. 1047

35. V.K. 13, " 10:3:1693, p. 86.

36. V.K. 22, " 11:11:1724, pp. 212-213.

37. Codee Molsbergen II, pp. 33-34.

uijt verscheijde natiën die sig bijeen hebben gevoegt, sy leeven thans als de Bosjesmans van den roof, de jagt en hetgeen se verders op 't veld en langs de stranden eetbaar vinden".

38

Die proses van stamverbrokkening was dus teen 1752 al in 'n gevorderde stadium by hierdie afgeleë stamme waar te neem, en in hierdie proses het die Boesmans 'n aansienlike rol gespeel. Die Blanke indringer wat die verbrokkenings-elemente onder die Hottentots aan die gang gesit het, was dus vir die Boesmans uiteindelik 'n soort van bondgenoot wat sy aartsvyand tot so 'n mate verzwak het dat hy hom 'n laate hou kon toedien, ~~en~~ daarna op die karige oorblyfsels van sy kuddes in die berge gaan fees vier.

'n Derde gevaar waaraan die Hottentot-gemeenskap in sy natuurlike staat onderhewig was, was onderlinge twiste en oorloë, wat behalwe vee ook menselewens ge-eis het. Hierdie stryd met sy nadelige gevolge is van die begin af opgemerk. Reeds in 1668 word bevind dat die nabygeleë Hottentots as gevolg van "dees lants oorloge jaerlijcx door de Nanaquas aan dese digtbij gelegene Hottentosen met 't ontrooven van hun vee bewijsende", so arm van vee was dat by hul niks meer te ruil geval het nie. In 1671 het 'n oorlog tussen die Chainouquas en die Cochoquas uitgebreek, met die gevolg dat laasgenoemde stam byna uitgewis is, en vir jare daarna nie meer in staat was om vee aan die Kompanjie te lewer nie.

39

40

38. Godee Mollbergen III, p. 292

39. C2. Resolusies, 5:9:1668, p. 259.

40. " " 28:11:1672, p. 297.

C499 Uitgaande Brwe: Crudop-Patria, 18:4:1679, p.110.  
Theal: History of S.A. before 1795, II, p. 191.



Bergrivier aangeval, en twee van hul krale met man en muis weggevoer.<sup>41</sup> In 1714 weer het "eenen Jakhals" by die kasteel kom kla dat die Namaquas hom van al sy beeste beroof het, terwyl,<sup>die</sup> Gonnema-Hottentots steen en been oor die rowery van hierdie selfde Jakhals op hul vee gekla het.<sup>42</sup>

Hierdie onderlinge stryd word ook aangegee as een van die redes waarom die oostelike stamme soos die Attequas, Damaquas, Damasonquas en Hoengeijquas tot niet gegaan het, en teen 1752 reeds ~~so verarm~~ was, dat hul dinge moes eet "waar van de natuur een afgrijsen van heeft"<sup>43</sup>. Die groot verlies in die veerowery oor en weer was geleë in die gebruik om geroofde vee "niet... te spaaren, maar aanstonds op hun wederkomste te slagten, en als tot een teeken van hun overwinning daarmede gastereerert 't welk hun vee mede alle jaren over en weder over merkelyk doet verminderen"<sup>44</sup>.

Die gevolge van al hierdie faktore wat meegewerk het om die Hottentot se veestapel te verminder, was teen die einde van die 17de eeu baie duidelik sigbaar. Die Kaapse Hottentots, soos die Goringhaiquas en die Gorachouquas was reeds teen die sewentiger jare so verarm dat by hul haas niks meer te ruil was nie,<sup>45</sup> en in 1696 was hul so totaal van vee ontbloot dat die Kaapse regering hul van tyd tot tyd aan vee moes help, om hul op die been te hou.<sup>46</sup> Volgens landdros Starrenburgh was dit in 1705 met die Cochoquas en Grigriquas nie veel beter gesteld nie.

41. V.K.14. Dagregister, 24:6:1698, p. 1039.

42. C434 Inkomende Brw: Freyrabend-de Chavonnes, 9:11:1714, p. 692-693.

43. Godee Molsbergen III, p. 292.

44. C702 Mem. & Instr. S.v.d.Stel-W.v.d.Stel, 30:3:1699, p.200  
Vgl. Valentyn V. pp. 93-94.

45. V.K.36 Rapporte v.Kommissarisse: Thyssen-Patria, 25:6:1669, p. 206.  
V.K.8. Dagregister, 13:11:1679. p. 1028.

46. C505 Uitgaande Brw: S.v.d.Stel-Patria, 1:8:1696, p.235.

Gedurende 'n twaalfdaagse reis kom hy slegs twee krale teen wat uit die oorblyfsels van 10 ander krale saamgestel was, en byna geen vee meer besit hetnie. Vanaf Piketberg trek hy langs die Bergrivier op, maar vind nie een enkele kraal nie, en in die loop van vyf weke kon hy met die grootste moeite slegs 57 beeste by hierdie mense in hande kry.<sup>47</sup> Agteruitgang by die Chainouquas en die Hessequas blyk duidelik tydens die veeruiltog van Kaptein Olof Bergh in 1699. Na veel gesukkel loop hy die Hessequas aan die Rivier-Sonder-End, raak, en vind dat hul nou uit slegs tien krale bestaan, terwyl hul by sy vorige besoek minstens 85 krale getel het. Hul, asook die Chainouquas wat hy op dieselfde tog besoek, was sodanig verarm dat hy by hul feitelik geen vee te ruil kon kry nie.<sup>48</sup>

Alles saam gevat, staan dit dus buite twyfel dat die onversadigbare ruilbehoefte van die Kompanjie, die Vryburgers, die Amptenare en ander Blankes, tesame met die natuurlike omstandighede wat ook voortdurend hooftoffers ge-eis het, uiteindelik die beperkte veestapels van die Hottentot sou likwieder. Ontbloot van sy vernaanste aardse besitting, was dit nie langer vir hom moontlik om 'n georganiseerde stamlewe te bewaar nie, en is hy gedwing om sy vasgewortelde nomadiese lewe prys te gee, om langs heeltemal nuwe weë 'n heenkome te soek.

### III. DIE VERLIES VAN MENSELEWENS DEUR AANSTEKLIKE SIEKTES.

#### 1. Aansteeklike siektes tydens die 17de eeu.

Die derde hooforsaak wat op baie aansienlike skaal tot die disintegrasie van die Hottentotstamme by-

47. C427 Inkomende Brw: Starrenburg-W.v.d.Stel 19:11:1705 p. 363  
Valentyn V, p. 99.

48. C424 Inkomende Brw: Bergh-W.v.d.Stel, 25:11:99, p. 573.

bygedra het, was **aansteeklike** siektes wat deur die Blankes hierheen gebring was, en Hottentot-lewens op groot skaal afgemaai het.

Daar is heelwat getuienis wat voorgee dat die inboorling in sy natuurlike staat seer selde aan **besmetting** siektes onderhewig was. Volgens Kolbe was lang aanhoudehde siektes by hul onbekend, want as gevolg van die gesonde lug en klimaat aan die Kaap was hul van nature baie gesond, en het gewoonlik hoër ouderdomme bereik.<sup>1</sup> Hierdie bewerings word in hoofsaak deur skrywers soos Bogaerts<sup>2</sup> en Le Vaillant<sup>3</sup> beaam, en boonop deur die offisiële dokumente bevestig. Skrywende oor 'n eienaardige siekte wat onder die Chainouquas uitgebreek het, teken Goewerneur Goske in 1673 aan dat hy dit as 'n "quaat omen" beskou, "te meer alsoo geen sonderlinge sware siekten onder haar bekend zijn en de doot sigh meest met oude en affgeleefde luijden vergenoegt".<sup>4</sup> Dieselfde feit word ook deur Kommandeur V.d. Stel vermeld, as hy praat van 'n "Extraordinarie sieckte en sterfte" wat aan die Kaap heersende was, en wat "selfs dese Inlanders die van soodanige besoecken ordinarie vrij zijn daer van niet verschoont gebleven en veele van de haare gesneuvelt".<sup>5</sup> 'n Mens kan dus met veiligheid aanneem dat die koms van die Witman ~~was~~<sup>was</sup> ook, betref gevaarlike aansteeklike siektes die Hottentot voor 'n nuwe probleem geplaas het, waaroor hy in sy barbaarse toestand nie die minste beheer gehad het nie.

Hierdie gevaar het ook betreklik gou die kop uitgesteek, want reeds in 1661 word gewag gemaak van 'n

1. Kolbe I, pp. 441 en II. p. 161.

2. Bogaerts: Op Cit. p. 109.

3. Le Vaillant: Travels II, pp. 25 en 48.

4. V.K. 6. Dagregister, 12:12:1673, p. 932.

5. C500 Uitgaande Brwe: S.v.d. Stel-patria, 23:4:1682, p. 37.

"grootte sieckte" wat onder die Saldanhars en die Kaapmans gaande was.<sup>6</sup> Wat die siekte eintlik was, en of die sterfte-wyfer hoog was, word nie vermeld nie, maar dit skyn tog of die donker wolke van pestilensie en dood reeds besig was om skaduwees oor die lewenspad van die Hottentot te gooi. Pas twee jaar later is berig ontvang dat onder al die Saldanhar Hottentots 'n "aenclevende off besmettelijcke siecte" in swang was, wat vir geruime tyd groot getalle van hierdie mense na die graf gesleur het.<sup>7</sup> Dit is waarskynlik die-selwde siekte wat kommandeur Wagenaar ingedagte het, as hy in 1666 vermeld dat die Cochoquas, wat eertyds 'n sterk stan was, sedert "eenigen tijt herwaerts door een graserende siect die onder haer ommezing zeer vermindert en wegh gesmolten (was)"<sup>8</sup>.

Alhoewel ons geen besonderhede insake hierdie eerste uitbarstings het nie, is dit tog nie moeilik om voor t stel hoedat so 'n siekte deur wegloper slawe, gedroste soldate of miskien deur Blanke reisigers tot ~~aan~~<sup>onder</sup> die Hottentots ~~gedra~~ is nie. Daar, as gevolg van die vuil leefwyse van laasgenoendes, en die totale afwesigheid van enige immuniteit by hulle, sou so 'n siekte maklik baie meer slagoffers ge-eis het 'as onder die Blankes, vanwaar dit oorspronklik gekom het.

Dit is nie bekend of die pes wat gedurende die sestiger jare onder die Kaapse Hottentots en die Cochoquas geheers het ook tot die ander stamme uitgebrei het nie, maar teen die einde van 1673 het kaptein Claas van die Chainouqua

6. C680 Orig. Placcaatboek, 24:11:1661, p. 174.

7. V.K.4, Dagregister, 29:11:1663, p. 494.

8. C700 Mem. & Instr. Wagenaar-V. Quaelberg, 24:11:1666, p. 168

aan die Kaap kom vertel dat daar 'n soort "pestilentielle be<sup>4</sup>  
smettelike siekte" onder sy volgelinge uitbreek het,  
waaraan reeds 'n aantal baie skielik gesterf het.<sup>9</sup>

Verder vind ons berigte van ansteeklike siektes onder  
die Kaapse Hottentots in 1679 toe 'n aansienlike aantal  
van hul 'n skielike dood gesterf het,<sup>10</sup> en weer in 1682  
toe, behalwe inboorlinge, ook heelwat Hollanders die  
tydige met die ewige verwissel het.<sup>11</sup>

'n Veel ernstiger ramp as die wat tot hiertoe  
vermeld is, het die Blankes sowel as die kleurlinge in  
1687 getref. Dit was aan die begin van die winter wat  
'n baie dodelike soort koors wat met die jongste vloot  
uit Batavia oorgebring was, sy verskyning gemaak het, en  
veral baie van die inboorlinge na die graf gesleep  
het. Die kommandeur het byvoorbeeld berig ontvang van  
een kraal waar die helfte van die inwoners al dood was  
en die res almal siek, terwyl reisigers wat die land  
ingegaan het, kom vertel het hoedat die Hottentots ten  
einde raad van plek tot plek getrek het, in die hoop om die  
pes te ontwyk.<sup>12</sup> Dwars deur die winter het die aaklige  
siekte onder Wit en Gekleurd geheers, en teen November<sup>13</sup>  
was daar nog geen einde aan die sterftes te bespeur nie.

Sover dit ernstige siektes betref, skyn dit of  
die einde van die tagtiger jare 'n baie rampspoedige tyd-  
perk aan die Kaap was. Aan die begin van 1689 hoor 'n<sup>14</sup>  
mens van verskeie siektes onder Blankes en inboorlinge,

- 
9. V.K.6. Dagregister, 12:12:1673, p. 932.  
10. V.K.8. " 6:9:1679, p. 968.  
11. C500 Uitgaande Brwe: S.v.d.Stel- Patria, 23:4:1682., p37  
12. V.K.11. Dagregister, 11, 17, 19 en 21 April<sup>1687</sup>, pp. 202,  
211, 212 en 214.  
13. V.K.11. Dagregister, 18:11:1687, p. 485.  
14. V.K. 12. Dagregister, 21:2:1689, p. 128.

terwyl 'n ernstige borskwaal, waaraan die pasiēt na twee of drie dae gesterf het, in Desember van dieselfde jaar baie slagoffers onder alle seksies ge-eis het.<sup>15</sup>

In 1692 het andermaal 'n "gevaarlijke siekte", wat Blankes sowel as "Swartem koppen" na die graf geruk het, geheers,<sup>16</sup> en in 1709 het 'n onbekende siekte onder die slawe en die Vryburgers uitgebreek, waaraan baie gesterf het en wat baie waarskynlik ook tot onder die Hottentots gesprei het. Die simptome van hierdie siekte namelik: "een swaare hoest, of benauwdheid op de borst..., waar op dan een geweldige hoofdpijn, vervolgens harde koorts, en eindelijk in 't korte of binnen drie a vier dagen leggens, de dood volgt,"<sup>17</sup> is nogal merkwaardig, en laat 'n mens aan die griep-epidemie van 1918 dink.

#### 2. Die Pokke-epidemie van 1713.

Al hierdie siektes wat Blankes en Hottentots gedurende die 17de eeu getref het, was egter nietighede in vergelyking met die pokke-epidemie wat in 1713 sy doodskaduwees oor die kolonie gesprei het. Dit was in Maart 1713 wat hierdie gevreesde siekte aan die Kaap gebring is deur wasgoed van die kinders van die heer van Steeland, en ander skeepsvolk, wat tydens die oorlog vanaf Indië aan die siekte gely het, maar by die tyd wat hul die Kaap bereik het alweer gesond was. Hierdie wasgoed is na die slawehuis van die Kompanjie gestuur waar die siekte dan ook sy eerste verskyning gemaak het, om daarna dood en verderf in alle rigtings te saai.<sup>18</sup>

15. V.K.12. Dagregister, 13:12:1689, p.326 en 27:12:1689, p. 330.

16. V.K. 12. Dagregister, 25:2:1692, p. 694.

17. C509.b Uitgaande Brwe: V.Asseburgh-Patria, 6:6:1709, pp. 1178-79.

18. Valentyn V. p. 51.

Onder die slawe wat die eerste aan die beurt gekom het was die sterftesyfer baie hoog, want uit 'n totaal van 568 slawe in Maart 1713 het in ses maande tyd 127 die lewe ingeskiet.<sup>19</sup> Ewe gevoelig was die verliese wat die Blanke gemeenskap gely het. In die buite distrikte waar afsondering betreklik maklik was, was die sterfgevallen nie baie nie, maar in Kaapstad alleen het 160 mans, vrouens en kinders, in die kort tydperk van twee-en-'n half maand, die lewe<sup>20</sup> verloor.

Hierdie verliese was egter niks in vergelyking met die verwoesting wat die Hottentots getref het nie. Van die Blankes wat aangetas is, het meergesond geword as wat die lewe verloor het,<sup>21</sup> maar vir die Hottentot, met sy slordige gewoontes en totale onbekendheid met die siekte, was daar net een einde naamlik die dood. Hul het feitlik voor die voet gesterwe, en toe hul die volle aakligheid van die pes begin besef, het die Kaapse Hottentots wat die eerste die spit moes afbyt - oor die berge gevlug om aan die elende te probeer ontkom. Die meer afgeleed stamme het egter uit vrees dat die pokke ook onder hul sou posvat hierdie vlugtelingen aangeval, en die wat nie betyds kon terug nie eenvoudig voor die voet doodgeslaan.<sup>22</sup> Dit was voorwaar 'n "rigoreuse politie" wat ongelukkig nie veel gehelp het nie, want die pes het met onrusbarende snelheid versprei, en sy slagoffers steeds dieper die land in ge-eis.<sup>23</sup>

19. V.K. 20. Dagregister 26:6:1713, p. 198.

20. V.K. 20. " 12:6:1713, p. 146.

21. Theal: History of S.A. before 1795 II, p. 433.

22. V.K. 20. Dagregister, 19:5:1713. p. 129.

23. V.K. 20. Dagregister, 11:6:1713, p. 145.

Ten einde raad het die arme drommels hulself aan die wanhoop oorgegee, en geen poging meer aangewend om hul self te help nie. Hul het nie eers meer die dooies uit die hutte verwyder nie, en die regering aan die Kaap was naderhand<sup>24</sup> verplig om slawe te stuur om die Hottentot-lyke, wat orals rondgelê het, en besig was om die lug te verpes, te begrawe.

Met die koms van die warm weer het die siekte, eers in Kaapstad, en daarna in die buite distrikte, bedaar, maar onder die Hottentots het dit lank na die tyd nog voortgewoed, en hul by die honderde afgemaai. Feitelik geen stam het aan die verwoesting ontsnap nie, en dit skyn of selfs die Gonaquas die helfte van hul getalle verloor het.<sup>25</sup> Sommige krale is totaal uitgewis, terwyl die enkele oorlewendes van ander~~s~~ weer bymekaar aangesluit het, om dieper die land in 'n heenkome te gaan soek<sup>26</sup>. So byvoorbeeld het in 1714 die versamelde oorskot van vier krale aan die Kaap verskyn en die Goewerneur meegedeel. dat "van de 10<sup>27</sup> persoonen hunner geselschap natwelijx een overgebleven was".

Die sterfte onder die arme mense was dus ontsaglik, en nie slegs krale maar selfs die name van sommige van die besbekende stamme het verdwyn. Hul verskyn nie meer in die offisiële dokumente as georganiseerde gemeenskappe wat hul veetroppe aandryf, of wat met mekaar oorlog voer nie, maar as die gebroke oorblyfsels van 'n ras wie se gevoel vir nasionalisme en stamorganisasie deur die groot ramp totaal uitgedoof was.

24. V.K. 20. Dagregister, 7:5:1713, p. 122.

25. Le Vaillant: Travels II, p. 94.

26. Dentzel: Description of the Cape V.R.S. Uitgawe, 4. pp. 37 en 127.

27. V.K. 20 Dagregister, 13:2:1714, p. 39



Die Vryburgers wat voor die tyd gewoon was om honderde van hierdie mense met oestyd te gebruik, het gekla dat hul nou nie arbeiders gehad het om hul oes af te sny nie, en vreemdelinge wat die kolonie voor 1713 besoek het, en dit daarna weer gesien het, het opgemerk dat die Hottentot-bevolking byna totaal verdwyn het.<sup>28</sup>

Die standlewe van die Hottentot was dus deur een wrede greep van die pokke tot op sy fundamente geskuif. Hy sou van hierdie skok nooit weer herstel nie, want veram soos hy was voor die ramp hom getref het, en belas met 'n ingebore luiheid wat hom alle dryfkrag ontsê het, kon hy homself nie weer rehabiliteer nie. Die weivelde waat sy veetroppe eertyds gewei het, het nou oop gelê - oop vir die Witman wat nou sonder enige hindernis die binneland kon intrek.

---

28. Theal: History of S. Afr. before 1795, II, p. 433.

V.K. 20 Dagregister, 28:11:1713. p. 296,

C 510 Uitgaande Brwe: Melot-Patria 20:5:1713, p.1183.

LITERATUUR EN BRONNELYE.I. GESKIEDKUNDIGE WERKE.

- Blommaert, Dr. W., - Het Invoeren van de Slaverny aan die Kaap.  
 Argief Jaarboek vir S.A.  
 Geskiedenis, Deel I, 1938.
- Botha, C. Graham, Place Names in the Cape Province, Kaapstad, 1926
- Cory, C.E., The Rise of South Africa, Vol. I, London 1910.
- Engelbrecht, Dr. J.A., The Korana, Kaapstad 1936.
- Mac. Crone, I.D. Race Attitudes in South Africa, London 1937.
- Maingard, L.F., The lost Tribes of the Cape.  
 South African Journal of Science, Vol. 28, 1931
- Nolsbergen, E.C. Godee, De Stichter van Hollands Zuid-Afrika,  
 Amsterdam, 1912.
- Roux, F.E. Die Verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollandse-  
 Oosindiese Kompanjie, Stellenbosch 1925,
- Schapera, I. The Khoisan Peoples of South Africa, London, 1930.
- Schutte, C.E.G. Dr. John Philips Observations regarding the  
 Kottentots of South Africa, Argief Jaarboek vir S.A.  
 Geskiedenis, Deel I, 1940.
- Stow, George W. The Native Races of South Africa, Uitgegee deur  
 G. Mc. C. Theal, London 1905.
- Sutherland, South African Tribes, Cape Town 1847.
- Theal, G. Mc. C. Ethnography and condition of South Africa before  
 A.D. 1505, Sec. Ed., London, 1919.
- Theal. G. Mc. C. History of South Africa before 1795 (3 Vols)  
 London, I, (3rd Ed) 1916, II 1909, III, 1910.
- Theal G. Mc. C., Chronicles of Cape Commanders, Cape Town, 1882.
- Van Der Merwe, Dr. P. J. Die Trekboer in die Geskiedenis van die  
 Kaapkolonie (1657-1842), Kaapstad, 1938.

Van der Walt, A.J.H. Die Ausdehnung der Kolonie am Kap der Guten  
Hoffnung 1700-1779, Berlyn, 1928.

2. LAND EN REISBESCHRYVINGE.

Barrow, J., Travels into the Interior of South Africa, (2 Vols),  
London, 1806.

Bogaerts, A. Historische Reizen door de Oostersche Deelen van  
Azie, Amsterdam, 1711.

Conradi, Petrus, Nieuwe Algemene Beschryving van de Kaap de Goede  
Hoop, Deel I, Amsterdam, 1777.

Dapper C., Naukeurige Beschryvinge der Afrikaansche Gewesten,  
Amsterdam, 1668

Mondius, Jacobus, Klare ende Korte Besgrývinge van het Land aan  
Cabo de Sona Esperance, Amsterdam, 1652.

Kolbe, P., Nauwkeurige en Uitvoerige Beschryvinge van de Kaap de  
Goede Hoop (2 Dele), Amsterdam, 1727.

Masson F., An Account of Three Journeys from Cape Town into the  
Southern Parts of Africa, 1775.

Melton, Eduward, Zeldzame en Gedenkwaardige Zee- en Land-Reizen  
1660-1677, Amsterdam, 1681.

Mentzel, O.F., Life at the Cape in Mid-Eighteenth Century, Vertaling  
deur Margaret Greenlees, Uitgege deur die Van Riebeeck  
Vereniging, Kaapstad, 1919.

Mentzel, O.F., A Geographical and Topographical Description of  
the Cape of Good Hope, Dele I, en II vertaal deur  
H.J. Mandelbrote, Uitgege deur die Van Riebeeck Vereniging  
Kaapstad, 1921, 1925.